

KONA TILLS DU ANNAT KAN BEVISA

Kvinnligt aktörskap vid Ekenäs rådstuga 1623–1695

Jessica Grün

Matrikelnummer: 34945

Avhandling pro gradu

Nordisk historia

Handledare: Johanna Ilmakunnas & Ann-Catrin Östman

Fakulteten för humaniora, psykologi och teologi

Åbo Akademi

2019

ÅBO AKADEMI – FAKULTETEN FÖR HUMANIORA, PSYKOLOGI OCH TEOLOGI

Abstrakt för avhandling pro gradu

Ämne: Nordisk historia	
Författare: Jessica Elisabeth Grönn	
Arbetets titel: ”Kona tills du annat kan bevisa. Kvinnligt aktörskap vid Ekenäs rådstuga 1623–1695.”	
Handledare: Johanna Ilmakunnas	Handledare: Ann-Catrin Östman
<p>Under 1600-talet var allt utomäktenskapligt sexuellt umgänge olagligt. Myndigheterna uppmanade folk att anmäla misstankar om ett begått sexualbrott i löfte om en tredjedel av boten ifall ärendet ledde till en fällande dom. Till Ekenäs rådstuga anmäldes åren 1623–1695 totalt 31 brott som kan kategoriseras som sexualbrott eller misstankar om sexualbrott.</p> <p>Jag har i min avhandling analyserat sju rättsfall från Ekenäs domböcker var både gifta och ogifta kvinnor stod åtalade för sexualbrott vid Ekenäs rådstuga. Min frågeställning är: Kunde kvinnor åtalade för sexualbrott vid Ekenäs rådstuga under åren 1623–1695 inneha aktörskap och på vilket sätt kunde de i så fall agera för att påverka sin rättegång i en riktning som gynnade dem?</p> <p>Genom att studera det sociala dramat via de berättelser som framfördes vid rådstugan ur ett mikrohistoriskt perspektiv har jag visat att kvinnor hade möjlighet att inneha aktörskap under rättsförhandlingar i Ekenäs under 1600-talet. I och med att jag i min avhandling studerat det sociala drama som utspelades under rättegången har jag även besvarat underfrågan: Vad kan man utläsa ur det sociala dramat vid rådstugan?</p> <p>De här frågeställningarna har båda tjänat syftet att göra rätt för och synliggöra de kvinnor som stod åtalade för sexualbrott vid Ekenäs rådstuga under den ortodoxa perioden. Förutom det här syftet har jag även skrivit lokalhistoria och skapat förståelse om samtidens förhållande till sexualbrott, könsnormer och kvinnligt aktörskap.</p> <p>Kvinnors möjligheter att påverka sin rättegång i en dem gynnande riktning berodde på kvinnans sociala ställning och kontaktnät. Då rättsfallen var olika och då de i rättsfallen inblandade personerna var olika har jag inte kunnat visa att de för sexualbrott anklagade kvinnorna använde sig av en specifik taktik för att påverka rättegången i en riktning som gynnade dem.</p> <p>Starka kvinnor hade överlag bättre förutsättningar att påverka sin rättegång i en riktning som gynnade dem med hjälp av deras kontaktnät, medan svaga kvinnor ofta ljög om händelseförloppet (atingen frivilligt eller under tvång) eller vem som var fäder till deras oäkta barn. En kvinna kunde välja att rymma för att undgå en fällande dom. Hur kvinnorna valde att agera och vilka var deras motiv till varför de framförde deras berättelser på ett visst sätt är inte möjligt att få reda på från de domstolsprotokoll jag analyserat. Att visa känslor för att väcka sympati hos rådmännen var inte en taktik som kvinnorna använde sig av för att uppnå sina mål. Kvinnor kunde dock framställa sig som offret för att väcka medlidande hos rådmännen i syfte att frigöra sig från anklagelserna. Hur rådmännen dömde i de olika rättsfallen och kvinnornas möjligheter att påverka sin rättegång i en dem gynnande riktning varierade från fall till fall.</p>	
Nyckelord: Kvinnligt aktörskap, Ekenäs stads historia, sexualbrott, horsbrott, sedlighetsbrott, kvinnohistoria, mikrohistoria, socialt drama.	
Datum: 10.5.2019	Sidoantal: 93
Abstraktet godkänt som mognadsprov:	

Innehållsförteckning

Inledning	1
1 Avhandlingens utgångspunkter	2
1.1 Syfte och frågeställning	2
1.2 Material och avgränsning	3
1.3 Sexualbrott i siffror	6
1.4 Metod och teori.....	12
1.5 Tidigare forskning	17
1.6 En etisk diskussion	21
2 Bakgrund	23
2.1 Hustavlan och fyrståndsläran.....	23
2.2 Äktenskap och sexualitet.....	25
2.3 Kyskhhet och dygd.....	26
2.4 Rättssystemet och sexualbrott under 1600-talet.....	28
3 Starka kvinnor	30
3.1 Maria.....	30
3.1.1 Äran och det goda namnet var något som skulle försvaras.....	32
3.1.2 En änkas möjligheter att påverka sin rättegång.....	33
3.2 Änkan Brita.....	39
3.2.1 Titeln änka eller fru innebar inte automatiskt en vinst vid rådstugan	40
3.2.2 Att fly var ett alternativ för att undgå en fällande dom.....	42
3.3 Hustru Brita	43
3.3.1 Vittnesmålen som avgjorde rättegången	44
3.3.2 Släktens betydelse under rättegången	48
3.4 Sammanfattning.....	52
4 Svaga kvinnor	54
4.1 Märta	54
4.1.1 Händelseförloppet: Märta åkte i smyg till Reval	55
4.1.2 Märta krävde upprättelse vid rådstugan	57
4.2 Elin	60
4.2.1 Varför ändrade Elin sin berättelse alltmedan rättegången framskred?	61
4.2.2 Religionens betydelse och myndigheternas påtryck under rättegång	62
4.3 Häbla.....	64

4.3.1	Händelseförloppet: Häbla blev dömd till fängelsestraff	65
4.3.2	Varför ljög Häbla?.....	67
4.3.3	Rädsla eller respekt för sin husbonde?.....	69
4.4	Margitta.....	71
4.4.1	En kränkt kvinna	71
4.4.2	Graviditet som medel för att tvinga mannen till äktenskap	75
4.4.3	Varför undgick Margitta böter?.....	77
4.4.4	En friare sexualmoral bland ogifta	80
4.5	Sammanfattning.....	81
5	Starka och svaga kvinnor: en jämförande slutdiskussion	82
	Käll- och litteraturförteckning	88

Tabellförteckning

Tab. 1.	Absoluta och procentuella andelen sexualbrott som behandlades vid Ekenäs rådstuga 1623–1695.	6
Tab. 2.	Absoluta och procentuella andelen gifta män och kvinnor anklagade för sexualbrott vid Ekenäs rådstuga 1623–1695, utgående från de anklagades sociala ställning.	8
Tab. 3.	Absoluta och procentuella andelen ogifta män och kvinnor anklagade för sexualbrott vid Ekenäs rådstuga 1623–1695, utgående från de anklagades sociala ställning.	9
Tab. 4.	Absoluta och procentuella andelen gifta män och kvinnor anklagade för sexualbrott vid Borgå härad 1621–1700, utgående från de anklagades sociala ställning.	10
Tab. 5.	Absoluta och procentuella andelen ogifta män och kvinnor anklagade för sexualbrott vid Borgå härad 1621–1700, utgående från de anklagades sociala ställning.	11

Inledning

Hor var under 1600-talet ett brott, som enligt lag skulle straffas med döden. Oftast förvandlades dock dödsstraffet till ett lindrigare straff, till exempel till böter eller kroppsstraff, av hovrätten. Ett horsbrott kunde antingen vara enkelt eller dubbelt: vid *enkelt hor* var ena parten gift och vid *dubbelt hor* var båda parterna gifta från tidigare. Även föräktenskapligt sexuellt umgänge, antingen kallat *mökränkning* eller *lönskaläge* var brottsliga handlingar som enligt samtidens lag skulle bestraffas.

Redan under 1500-talet hade kyrkan straffat sina undersåtar för sexuella överträdelser som stred mot de kristna normerna.¹ Under 1600-talet skärptes även de världsliga lagarna för att innefatta sexualbrott: Horsbrott och föräktenskapliga sexuella kontakter gjordes straffbara också vid de världsliga rättsinstanserna.² Horsbrott dömdes sedermera av den världsliga rätten i enlighet med den kristna kyrkans doktrin.³

Sett ur dagens perspektiv kan myndigheternas försök att kontrollera människors sexualitet verka absurd, men för en 1600-talsmänniska var denna kontroll en del av vardagen.⁴ En kvinna som anklagats för horsbrott, eller den moderna termen *sexualbrott* som jag använder i min avhandling, kom av rätten ofta att tilldelas nedvärderande titlar som: *kona*, *hora* och *kvinnfolk*.⁵

En hora var under 1600-talet en kvinna som fött ett oäkta barn eller idkat sig åt olovligt sexuellt umgänge med en gift man.⁶ Idag används begreppet hora enligt Svenska Akademiens Ordböcker som ett skällsord eller som ett starkt nedsättande uttryck för en prostituerad eller sexuellt vidlyftig kvinna.⁷ Kvinnor som under 1600-talet titulerats *kona*⁸ och kvinnor som generellt idkade sig åt utomäktenskapligt sexuellt umgänge ansågs vara farliga. Att bli titulerad hora och kona ansågs såtillvida vara skamligt och kvinnan som tilldelats en dylik titel degraderades i samhällshierarkin.⁹

¹ Marko Nenonen, Noitavainot Euroopassa. Ihmisen pahuus (Jyväskylä 2007), s. 12–13.

² Göran Inger, Svensk rättshistoria (Malmö 1997), s. 71–72.

³ Nenonen, s. 13.

⁴ Eva Bergenlöv, Skuld och oskuld. Barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680–1800. (Lund 2004), s. 57–67.

⁵ Maria Lindstedt Cronberg, Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880 (Lund 1997), s. 40.

⁶ Jonas Frykman, Horan i bondesamhället (Lund 1977), s. 34.

⁷ Svenska Akademiens Ordböcker, <<https://svenska.se/tre/?sok=hora&pz=1>>, hämtad 4.4.2019.

⁸ "(Föraktad) kvinna." Svenska Akademiens Ordböcker, <<https://svenska.se/tre/?sok=kona&pz=1>>, hämtad 4.4.2019.

⁹ Frykman, s. 36–53.

1600-talet var ett ärans samhälle och en persons samhälleliga kompetens baserade sig på hens rykte och ärbarhet. Rykten och skvaller hotade en persons ära och goda namn: folk kunde ju tro att ryktena var sanna. Det goda namnet skulle enligt samtidens synsätt försvaras och av den här anledningen hamnade ärenden var en persons ära stod på spel lätt i rätten.¹⁰ Ifall man inte försvarade sin ära innebar det i praktiken att man medgav att ryktena var sanna.¹¹

En kvinna som anklagats för sexualbrott och titulerats *kona*, *hora* och *kvinnfolk* hade alltså skäl att föra ärendet till rätten för att kräva upprättelse: Då upprättelsen var nådd kunde kvinnan gå fri från den skam som kränkningen medförde.¹²

1 Avhandlingens utgångspunkter

Åtalade för sexualbrott stod vid Ekenäs stads rådstuga under 1600-talet både rika och fattiga män och kvinnor i olika åldrar. Att stå åtalad för sexualbrott var allvarligt och under rättegången försökte de anklagade givetvis framställa sig och sin berättelse på ett sätt som gagnade dem, i strävan efter att dömas till ett så lindrigt straff som möjligt. Enligt Jan Sundin hade kvinnor i rättssalen, som också i övriga samhället, en underordnad roll under 1600-talet. En kvinna hade därav snäva handlingsmöjligheter att påverka rättsförfarandet och utkomsten av domen, då hon enligt samtidens könsnormer och -ideal skulle inta en tillbakadragen och (mannen) underkuvad roll.¹³ Eller var det så?

1.1 Syfte och frågeställning

I min avhandling studerar jag kvinnors handlingsmöjligheter under rättsförfaranden vid Ekenäs rådstuga mellan åren 1623–1695. Avhandlingens frågeställning är: Kunde kvinnor åtalade för sexualbrott vid Ekenäs rådstuga under åren 1623–1695 inneha aktörskap och på vilket sätt kunde de i så fall agera för att påverka sin rättegång i en riktning som gynnade dem? Vad kan man utläsa ur det sociala dramat vid rådstugan?

Genom att studera det sociala drama vid rådstugan i Ekenäs under 1600-talet ur ett mikrohistoriskt perspektiv är det möjligt att skapa förståelse om samtidens förhållande till

¹⁰ Marja Taussi-Sjöberg, *Rätten och kvinnorna. Från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talen* (Stockholm 1996) s. 131.

¹¹ Veli Pekka Toropainen, *Päättäväiset porvarskat. Turun johtavan porvariston naisten toimijuus vuosina 1623–1670* (Åbo 2016), s. 147.

¹² Kekke Stadin, *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige* (Lund 2004), s. 47.

¹³ Jan Sundin, *För Gud, stat och folket: Brotts och rättskipning i Sverige 1600–1840* (Lund 1992 s. 346–347).

sexualbrott, könsnormer och kvinnligt aktörskap. Det mikrohistoriska perspektivet innebär dessutom att jag skriver lokalhistoria, då min studie avgränsas till rättsfall vid Ekenäs rådstuga och självfallet till de personer som var inblandade i rättsfallen. Samtidigt ger jag också en röst åt de kvinnor som vid Ekenäs rådstuga stod åtalade för sexualbrott och som kämpade för att behålla sin ära och i vissa fall även sina liv.

1.2 Material och avgränsning

Den ortodoxa¹⁴ perioden fungerar som tidsmässig avgränsning för min avhandling. Under den här tiden skärptes de världsliga lagarna och kontrollen av den utomäktenskapliga sexualiteten intensifierades.¹⁵ Redan under tidig medeltid hade kyrkan velat ha kontroll över människors äktenskapsbildning för att skapa ett hierarkiskt, uppifrån styrt, samhälle. Under 1600-talet fick detta tänkande fotfäste också inom den världsliga lagstiftningen.¹⁶ Orsaken till att kontrollen av människors sexualitet skärptes berodde helt enkelt på myndigheternas vilja att reglera mänskligt beteende. Utomäktenskapligt sexuellt umgänge kom att vara kriminaliserat ända fram till 1800-talet.¹⁷

Geografiskt är min avhandling avgränsad till Ekenäs stads domstols jurisdiktionsområde. Ekenäs stad var från och med mitten av 1500-talet ända fram till år 1681 en del av Raseborgs grevskap.¹⁸ Ekenäs grundades år 1528 och år 1546 fick orten stadsprivilegier.¹⁹ Till Raseborgs grevskap hörde från år 1571 förutom Ekenäs också sockarna Ingå och Karis och från år 1649 utökades grevskapet att innefatta även sockarna Pojo, Karislojo, Lojo och Sjundeå.²⁰ Under 1600-talet hörde Ekenäs till Hattula och Raseborgs domsaga, men efter år 1689 endast till Raseborgs domsaga.²¹

¹⁴ ”Riktning inom de luterska kyrkorna som karakteriseras av strängt fasthållande vid den auktoriserade bekännelsen (”den rena läran”). *Ortodoxiens tidevarv*, (kyrkohist.) om 1600-talet, då den luterska ortodoxien hade ett dominerande inflytande inom de luterska kyrkorna.” Svenska akademiens ordböcker, <<https://svenska.se/tre/?sok=ortodoxi&pz=1>> Hämtad 22.3.2019.

¹⁵ Sundin, s. 129–164.

¹⁶ Taussi-Sjöberg, s. 163.

¹⁷ Sundin, s. 14

¹⁸ Harry Lönnroth, Ekenäs stads dombok 1678–1695. Filologisk utgåva med kommentar och register (Helsingfors 2011), s. 23.

¹⁹ Nationalencyklopedin, <<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/eken%C3%A4s>>, Hämtad 16.2.2019.

²⁰ Uppslagsverket Finland, <<https://uppslagsverket.fi/sv/view-103684-RaseborgsGrevskap>>, Hämtad 16.2.2019.

²¹ Lönnroth, s. 23.

Jag studerar kvinnor som anklagats och åtalats för sexualbrott vid Ekenäs stads domstol under den ortodoxa perioden. Till sexualbrott räknades under den här tiden: lönskaläge (mökränkning i tidigare rättsfall), enkelt hor och dubbelt hor. För att studera dessa kvinnor och rättsfall använder jag som material för min avhandling domstolsprotokoll från Ekenäs stads dombok från åren 1623–1695. På grund av avsaknaden av mantalslängder och kyrkoböcker från Ekenäs från 1600-talet har jag inte kunnat göra en närmare analys av de personer som var inblandade i rättsfallen.

Av arbetsekonomiska skäl använder jag mig av tre färdigt transkriberade upplagor av Ekenäs stads dombok, varav två är skrivna av Emmy Hultman och en av Harry Lönnroth. Emmy Hultman har transkriberat Ekenäs stads domstolsprotokoll från 1623–1660 (Helsingfors 1913) och 1661–1675 (Helsingfors 1924). Harry Lönnroth har i sin doktorsavhandling transkriberat Ekenäs stads dombok från 1678–1695 (Helsingfors 2011). Orsaken till gapet i protokollen mellan åren 1675 och 1678 är okänd och är inte ett medvetet val från min sida. Emmy Hultman nämner även i Ekenäs stads dombok från åren 1623–1660 att protokollen från år 1635 saknas.²² Avgränsningen till tidsperioden 1623–1695 beror med andra ord på valet att använda färdigt transkriberat material.

Protokollen är skapade av en skrivare som protokollförde rättegången. Det som tecknats ner i protokollen är skrivarens tolkning av vad som sades och vad som skedde under rättegången. Omöjligtvis kunde skrivaren ordagrant teckna ned allting som hände under rättegången, vilket betyder att han gjort ett urval av vad han ansåg som viktigt att protokollföra. Skrivarens värderingar syns således i texten, men han var inte en deltagare i självaste händelseförloppet. Beträffande protokollens validitet bör jag nämna att det hörde till att samtliga inblandade i rättegången skulle godkänna protokollen innan de arkiverades, vilket betyder att protokollen med stor sannolikhet sanningsenligt skildrar händelseförloppet och den under rättegången förda dialogen.²³

Jag utgår således från att det som tecknats ned i protokollen sanningsenligt skildrar det som skedde och sades under rättegången. Dock är jag medveten om att de rättsfall och de personer som framkommer från domstolsprotokollen är undantag som kontrasterar det då rådande normsystemet. Fastän personerna och rättsfallen i domböckerna avviker från normerna, berättar de ändå mycket om vardagslivet under 1600-talet. De personer som står nedtecknade i

²² Emmy Hultman, Ekenäs stads dombok 1623–1660 (Helsingfors 1913), s. VI.

²³ Lindstedt Cronberg, s. 38.

domstolsprotokollen som käre, svarande och som vittnen är till största del vanliga människor som delat med sig berättelser från deras vardagliga erfarenheter, synsätt och övertygelser.²⁴

Vid Ekenäs rådstuga uppdagades sexualbrott för myndigheterna oftast genom skvaller, som en anmälan om misstankar om sexualbrott eller som anmälan om *förtal*²⁵ eller *okvädes ord*²⁶. Dessa misstankar och skvaller togs på allvar av rådstugan och ärendena skulle utredas snarast. Många av de rättsfall som behandlade sexualbrott vid Ekenäs rådstuga 1623–1695 hade från början anmälts som något helt annat.²⁷

Fallen i Ekenäs stads domböcker mellan åren 1623–1695 är inte av skrivarna eller författarna kategoriserade enligt brottstyp, utan de är (i regel) nedtecknade i kronologisk ordning. Av den här anledningen har jag närläst samtliga rättsfall från Ekenäs domstol från åren 1623–1695 och gjort ett urval av sju rättsfall som är relevanta för min avhandling, med andra ord de fall som behandlar sexualbrott och var en eller flera kvinnor innehar aktörskap under rättegången. Jag presenterar rättsfallen närmare vid de kapitel där rättsfallen behandlas.

Antalet sexualbrott som behandlades vid Ekenäs rådstuga mellan åren 1623–1695 uppgick totalt till 31 stycken. Till dessa fall räknar jag också fall var det fanns misstankar om att ett sexualbrott begåtts, men var själva rättegången inte nödvändigtvis ledde till en fällande dom. I min avhandling analyserar jag sju rättsfall var både gifta och ogifta kvinnor stod åtalade för sexualbrott.

Textlängden för domstolsprotokollen varierar och innehållsmässigt är de självklart även olika. Informationen som finns nedtecknat i fallen varierar både till längd om till utformning: i vissa fall har skrivaren lagt mer vikt vid att skriva vittnesmålen som repliker, medan i andra fall kan skrivaren endast ha skrivit en sammanfattning av vad som skett under rättegången. Oavsett hur lång eller kort texten i domboken varit har samtliga rättsfall jag analyserat bidragit med

²⁴ Hanna Kietäväinen-Sirén, *Erityinen ystävyys: miehen ja naisen välinen rakkaus uuden ajan alun Suomessa (1650–1700)* (Jyväskylä 2015), s. 34.

²⁵ ”Illasinnat och lögnaktigt tal om ngn, utan vederbörandes vetskap; vanligen i syfte att direkt skada” SAOL: <https://svenska.se/tre/?sok=f%C3%B6rtal&pz=1>. Hämtad 12.8.2018.

²⁶ ”Smädligt tillmäle, skymford, skällsord, glåpord”. Svenska Akademiens Ordböcker, <http://www.saob.se/artikel/?unik=O_0283-0244.FH6R>, hämtad: 12.8.2019.

²⁷ Ekenäs domböcker, år 1623–1695.

väsentlig information för min analys: De här rättsfallen beskriver det sociala drama som utspelades vid Ekenäs rådstuga 1623–1695.

1.3 Sexualbrott i siffror

Sexualbrotten ökade drastiskt från och med slutet av 1500-talet inom alla protestantiska områden i Europa. Jan Sundin har konstaterat att år 1650 uppgjorde sexualbrotten 40% av samtliga begådda brott. Orsaken bakom ökningen var knappast att det skett en förändring i människors moral, utan mer sannolikt var att misstankar om sexualbrott mer systematiskt anmäldes till myndigheterna för utredning.²⁸ Myndigheterna uppmuntrade sina undersåtar att anmäla brott i löfte om att angivaren fick en tredjedel av bötessumman ifall rättegången ledde till en fällande dom.²⁹ Detta kan för många ha fungerat som en motiverande faktor för att anmäla ett brott.

Mellan åren 1623 och 1605 behandlades vid Ekenäs rådstuga 31 sexualbrott. Den statistik jag sammanställt nedan gäller samtliga brott som antingen anmäls till rätten som sexualbrott eller anmälda misstankar om sexualbrott som krävde vidare utredning. De flesta ärenden som anmäldes till rådstugan resulterade i en fällande dom för antingen den ena eller båda anklagade. Några få fall hänvisades till hovrätten för en slutgiltig dom.³⁰

Tabellen nedan visar hur många sexualbrott som behandlades vid Ekenäs rådstuga under den studerade perioden. Till sexualbrott räknades under 1600-talet: lönskaläge, enkelt hor och dubbelt hor. Enligt den här indelningen har jag även sammanställt nedanstående tabell som ger en översikt över de sexualbrott som kom till Ekenäs rådstugas kännedom mellan åren 1623–1695.

Tab. 1.

Absoluta och procentuella andelen sexualbrott som behandlades vid Ekenäs rådstuga 1623–1695.

Sexualbrott	Abs	%
Lönskaläge	15	48
Enkelt hor	12	39

²⁸ Tiina Miettinen, Piikojen valtakunta. Nainen, työ ja perhe 1600–1700-luvuilla (Jyväskylä 2015), s. 81.

²⁹ Sundin, s. 7.

³⁰ Ekenäs domböcker, åren 1623–1695.

Dubbelt hor	4	13
Totalt	31	100

Källa: *Ekenäs stads dombok 1623–1695*.

De flesta sexualbrott som behandlades vid rådstugan under 1600-talet i Ekenäs handlade om brott var människor idkat sig åt föräktenskapliga sexuella relationer, det vill säga lönskaläge. Representerade vid domstolen fanns även de två andra typerna av sexualbrott: 12 ärenden av de 31 ärenden som uppdagades vid rådstugan kategoriserades som enkelt hor och 4 ärenden kategoriserades som dubbelt hor.

Ifall 31 sexualbrott under en 72 års period var mycket eller lite i en stad som Ekenäs kan jag inte ta ställning till. För att få en inblick i ifall det skedde en ökning eller minskning beträffande sexualbrott som uppdagades vid rådstugan måste man göra en studie över en längre tidsperiod och sedan jämföra trender. Till exempel inom området Satakunta (Eura, Euraåminne, Ulvsby), Savolax-Karelen (Jäskis, Ruokolax, Elimä) och Norra Österbotten (Uleåborg, Kalajoki, Limingo) anmäldes det 151 lönskalägen till myndigheterna under en nio års period.³¹ I genomsnitt anmäldes det ungefär två lönskalägen per år i ovan nämnda städer under en nio års period. I Ekenäs anmäldes ett sexualbrott till myndigheterna ungefär vart annat år.

Jag har även sammanställt statistik över vem som stod åtalad för sexualbrott under den studerade tidsperioden. I tabell 2 nedan visar jag statistik över gifta män och kvinnor anklagade för sexualbrott i Ekenäs mellan åren 1623 och 1695. I tabell 3 visar jag statistik över ogifta män och kvinnor anklagade för sexualbrott i Ekenäs under samma tidsperiod.

I båda tabellerna kategoriserar jag de anklagade männen och kvinnorna enligt deras civilstånd och sociala ställning, det vill säga hur de anklagade enligt rättsprotokollen titulerades under rättegången och ifall de var gifta eller inte. Orsaken till att det finns fler kategorier för de gifta männen än för de gifta kvinnorna är för att det var vanligt att gifta kvinnor titulerades antingen ”fru” eller ”änka” i rättsförhandlingar. Att tituleras fru, änka eller mor syftade till kvinnans ställning i samhället; En kvinnas mest hedervärda position var mor och fru, det vill säga den person som skötte familjen och uppfostrade barnen. Som gift kunde en kvinna endast tituleras fru, eller änka ifall mannen avlidit, och som ogift kunde en kvinna ha flera olika titlar.

³¹ Anu Pylkkänen, Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710 (Helsingfors 1990), s. 47.

Männen titulerades ofta enligt deras yrkesbenämning. Detta var den medeltida kutymen att påvisa vikten av samhällshierarkin.³² Ibland kan man från protokollen läsa att vissa personer inte nämns vid namn eller titel. Detta indikerar att personen i fråga inte befann sig högt i samhällshierarkin.³³

Förutom civilstånd och titlar framgår det från tabellerna även den absoluta och procentuella andelen beträffande de anklagades sociala ställning. I tabell 2 visar jag den absoluta och procentuella andelen gifta män och kvinnor anklagade för sexualbrott vid Ekenäs rådstuga och i tabell 3 den absoluta och procentuella andelen för ogifta kvinnor och män.

Tab. 2.

Absoluta och procentuella andelen gifta män och kvinnor anklagade för sexualbrott vid Ekenäs rådstuga 1623–1695, utgående från de anklagades sociala ställning.

MÄN

Social ställning	Abs	%
Okänd	5	56
Präst	1	11
Husbonde	1	11
Borgare	1	11
Kyrkvärd	1	11
Totalt	9	100

KVINNOR

Social ställning	Abs	%
Hustru	10	91
Övriga (Kona)	1	9
Totalt	11	100

Källa: *Ekenäs stads dombok 1623–1695*.

³² Toropainen, s. 117–119.

³³ Marko Lamberg, 'Keskiaikainen oikeudenkäynti – pöytäkirja kulttuurituotteena', *Rikos historiassa* (Jyväskylä 2000), s. 39.

Tab. 3.

Absoluta och procentuella andelen ogifta män och kvinnor anklagade för sexualbrott vid Ekenäs rådstuga 1623–1695, utgående från de anklagades sociala ställning.

MÄN

Social ställning	Abs	%
Okänd	11	52
Dräng	5	24
Änkling	1	5
Tjänsteman	1	5
Soldat	1	5
Borgare	2	9
Totalt	21	100

KVINNOR

Social ställning	Abs	%
Piga	12	57
Änka	4	19
Okänd	3	14
Övriga (kona)	2	10
Totalt	21	100

Källa: *Ekenäs stads dombok 1623–1695*.

Då jag studerar statistiken jag sammanställt gällande gifta och ogifta män och kvinnor som stått anklagade för sexualbrott vid Ekenäs rådstuga mellan åren 1623–1695 var gifta hustrur, ogifta pigor och ogifta okänt kategoriserade män de tre största kategorierna. I siffror uppgår detta till 12 pigor, 10 hustrur och 11 ogifta (okända) män. Kategorin ”okänd” indikerar att personen i fråga inte tillskrivits en titel i domstolsprotokollen. Från vad rådstugan kategoriserade fallen som har jag dock kunnat härleda ifall personen ifråga var gift eller ogift. Till exempel vid ett

brott som kategoriserats som lönskaläge måste båda inblandade personerna ha varit ogifta, annars skulle brottet ha kategoriserats som antingen enkelt eller dubbelt hor.

De flesta personer som stod åtalade för sexualbrott var ogifta. Enligt statistiken var 21 av samtliga anklagade män ogifta och lika som männen var 21 av samtliga kvinnor ogifta. Jämfört med de gifta personernas absoluta belopp var de ogifta anklagade ungefär dubbelt fler.

För att kunna bilda sig en uppfattning ifall siffrorna från Ekenäs avviker från statistik gällande sexualbrott från andra orter redovisar jag i nedanstående tabeller, tabell 4 och tabell 5, Seppo Aaltos forskningsresultat från Borgå härad. Aalto har studerat sexualbrott i Borgå 1621–1700 och i tabell 4 har han sammanställt statistik gällande den absoluta och procentuella andelen gifta män och kvinnor anklagade för sexualbrott under den studerade tiden. I tabell 5 har han sammanställt statistik gällande ogifta män och kvinnors absoluta och procentuella andel beträffande sexualbrott vid Borgå härad under samma tidsperiod.

Tab. 4.

Absoluta och procentuella andelen gifta män och kvinnor anklagade för sexualbrott vid Borgå härad 1621–1700, utgående från de anklagades sociala ställning.

MÄN

Social ställning	Abs	%
Soldater	17	26
Ståndspersoner	9	13
Husbönder	6	9
Drängar	5	7
Adel	1	2
Drängfogde	1	2
Okänt	27	41
Totalt	66	100

KVINNOR

Social ställning	Abs	%
Soldatfruar	10	72
Ståndspersoner	1	7

Adel	1	7
Drängfogdes fru	1	7
Okänt	1	7
Totalt	14	100

Källa: Seppo, Aalto, Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700 (Helsingfors 1996), s. 82.

Tab. 5.

Absoluta och procentuella andelen ogifta män och kvinnor anklagade för sexualbrott vid Borgå härad 1621–1700, utgående från de anklagades sociala ställning.

MÄN

Social ställning	Abs	%
Drängar	4	45
Resande	2	22
Adel	1	11
Okänt	2	22
Totalt	9	100

KVINNOR

Social ställning	Abs	%
Pigor	16	43
Resande	10	16
Soldatänkor	9	15
Övriga (Qwinsperson)	2	3
Inhysing	1	2
Okänt	13	21
Totalt	61	100

Källa: Seppo, Aalto, Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700 (Helsingfors 1996), s. 83.

Jämfört med Seppo Aaltos resultat skiljer sig inte statistiken från Ekenäs avsevärt, förutom några undantag: De personer som stod åtalade för sexualbrott i Borgå mellan åren 1621–1700 var betydligt fler än i Ekenäs. I Borgå stod 102 personer åtalade för sexualbrott och vid Ekenäs

rådstuga stod 62 personer åtalade. För att kunna skapa sig en bättre bild av ifall rättsfallen som uppdagats vid Ekenäs rådstuga var många eller få jämfört med andra orter måste man jämföra antalet med fler städer än endast statistiken från Borgå. Detta är dock inte relevant för min avhandling. Jag vill med exemplet från Borgå endast placera in statistiken från Ekenäs i ett större sammanhang; Var Ekenäs speciellt utmärkande gällande sexualbrott? Kan man se en antydning av samma trender även i Borgå?

De flesta personer som stod åtalade för sexualbrott vid Borgå härad var ogifta pigor eller gifta soldater. Från statistiken Aalto sammanställt går att se att de personer som stod åtalade för sexualbrott i Borgå hade i stort sett samma sociala ställning som de som stod åtalade för sexualbrott i Ekenäs. I Borgå hade till exempel en adelsperson anklagats för sexualbrott, medan i Ekenäs fanns adeln inte representerad i statistiken. I Borgå hade inte heller en präst åtalats för sexualbrott, vilket var fallet i Ekenäs.³⁴

1.4 Metod och teori

Närvarande vid rådstugan under en rättegång fanns, utöver käre och svarande, också många andra personer. Stadens rådmän och tjänstemän ledde rättegången och övriga närvarande skulle lydigt svara på tjänstemännens frågor och följa deras direktiv. En rättegång var en offentlig händelse som lockade till sig nyfikna åhörare och ibland kunde även en åhörare tillkallas för att vittna.³⁵

Under en rättegång närvarade således många personer och tillsammans återskapade de verbalt det begångna brottet. Lika som etnologen Inger Lövkrona i *Annika Larsdotter barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige* (Lund 1999) analyserar jag rättsfall som *sociala dramer* var rådmännen och övriga deltagare under rådstugans sammanträden verbalt återskapade brotten i form av berättelser.³⁶

För att analysera studera rättsfallen som sociala dramer måste jag utgå från de människor, de aktörer, som under rättegången återskapade händelserna genom sina berättelser. För detta ändamål ger ett mikrohistoriskt perspektiv en lämplig infallsvinkel.

³⁴ Seppo Aalto, Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700 (Helsingfors 1996), s. 142–143.

³⁵ Inger Lövkrona, *Annika Larsdotter barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige* (Lund 1999), s. 42.

³⁶ Lövkrona, s. 42–43.

Mikrohistoria som metod myntades under 1970-talet av Carlo Ginzburg och Carlo Poni. Ginzburg hade tidigare infört en metod kallad "method of clues"³⁷, det vill säga en metod var han undersökte marginella händelser med hjälp av ledtrådar. Det mikrohistoriska perspektivet gav mening åt marginell fakta som inte kunde förklaras med rådande samtida teorier och metoder. Med ett mikrohistoriskt perspektiv kunde marginella händelser ges en plats inom historieforskningen. Historiker Giovanni Levi vidareutvecklade den mikrohistoriska metoden och språkade istället för ledtrådar om mikroskopiska iakttagelser, vilka kunde avslöja detaljer som gått obemärkta i historien.³⁸

Av den här anledningen är det mikrohistoriska perspektivet av vikt för min avhandling: De rättsfall som jag analyserar i min avhandling kan ses som marginella händelser i och med att de anklagade personerna som står nedtecknade i protokollen hade brutit mot den rådande lagen. De för sexualbrott anklagade kvinnorna vid Ekenäs rådstuga skulle gå obemärkta genom historien ifall de spår som kvinnorna lämnat efter sig i protokollen inte skulle studeras närmare. Det mikrohistoriska perspektivet stöder såtillvida mitt syfte att skriva lokalhistoria, att skapa förståelse om samtidens förhållande till sexualbrott, könsnormer och kvinnligt aktörskap, samt att ge en röst åt de kvinnor som vid Ekenäs rådstuga stod åtalade för sexualbrott.

Genom att studera de berättelser som framfördes under rättegången kan jag analysera det sociala dramat som ägde rum under rättsförhandlingarna. Enligt amerikanska litteraturvetaren Barbara Herrnstein Smith är det möjligt för en berättelse att samtidigt existera i flera olika versioner. För att en berättelse överhuvudtaget ska uppfylla sin funktion krävs det någon som lyssnar (*audience*) och någon som berättar (*narrator*), samt att båda parter är engagerade i berättandet; En berättelse klingar för döva öron ifall ingen är villig att lyssna och då uppfyller inte heller berättelsen sin funktion. En berättelse är alltså en social transaktion var både *narrator* och *audience* har ett syfte och ett mål med berättelsen. Hur berättelsen formuleras och tolkas av båda parterna påverkas även av rådande och specifika sociala villkor och begränsningar.³⁹

De rådande sociala villkoren och begränsningarna under en rättegång var givetvis mer gynnande för rådmännen och tjänstemännen som ledde rättegången än för övriga inblandade. Rådmännen ställde frågorna och ledde rättegången, medan vittnen, åtalade och käre

³⁷ Matti Peltonen, 'The Method of Clues and History Theory', *Historical Knowledge: In Quest of Theory, Method and Evidence*, red. Susanna Fellman & Marjatta Rahikainen (Newcastle upon Tyne 2012), s. 45.

³⁸ Peltonen, s. 45–47.

³⁹ Barbara Herrnstein Smith, 'Narrative versions, Narrative Theories', *Critical Inquiry*, 7/1980, s. 232–233.

tvingades svara på deras frågor.⁴⁰ Ibland kunde myndigheterna också använda sig av tortyr för att mana fram en bekännelse av den förhörda. Tortyr förbjöds som förhörsmetod år 1683.⁴¹

De rådmän som ledde rättegångarna var demokratiskt valda lokala borgare och myndighetspersoner.⁴² Rådmännens antal vid sammankomsterna kunde variera, men antalet låg normalt mellan fyra till åtta. I viktiga ärenden kunde till och med tolv rådmän tillkallas.⁴³ Förutom rådmän, käre och svarande fanns det bland annat en stadsskrivare och en fogde på plats under rådstugans sammanträden.⁴⁴

I domstolsprotokollen analyserar jag ”[...] the *particular* motives and interests of narrators and audiences and to the *particular* social and circumstantial conditions that elicit and constrain the behaviour of each of them [...]”⁴⁵. I min avhandling analyserar och nystar jag med andra ord ut möjliga motiv varför berättaren (narrator) valt att framföra sin berättelse på ett visst sätt. Genom att studera berättelsens utformning och innehåll kommer jag åt berättelsens syfte och vilken trovärdighet berättaren vill uppnå.⁴⁶

Under en rättegång var trovärdighetsarbeten en viktig komponent i utformningen av berättelsen. Personen som stod anklagad ville bli trodd, även ifall hen berättelse inte motsvarade verkligheten, och hen kunde ändra sin berättelse alltmedan rättegången framskred.⁴⁷ De som fungerade som vittnen hade en egen uppfattning om vad det förväntades att de skulle säga inför rådmännen, vilket självklart påverkade hur de framförde sina berättelser. Människor var rädda för de hårda straff de kunde dömas till och av den här anledningen skönmålade många sina vittnesmål så att det de sade passade in i den rådande normkoden och också så att rådmännen skulle tro på deras berättelser.⁴⁸

Till kvinnligt aktörskap förknippar jag kvinnors möjligheter att påverka deras rättegångar i en (ur deras perspektiv) gynnsam riktning. Jag strävar i min avhandling till att lyfta fram och göra rätt för de kvinnor som stod upp för sig själva i Ekenäs rådstuga under 1600-talet. Vilka mål,

⁴⁰ Sundin, s.19–54.

⁴¹ Karin Hassan Jansson & Jonas Lindström. Horet i Hälsta. En sann historia från 1600-talet. (Stockholm 2018), s. 97.

⁴² Sundin, s.19–54.

⁴³ Alfons Takolander, Ekenäs stads historia del I, s. 95–98.

⁴⁴ Sundin, s. 154.

⁴⁵ Herrnstein Smith, s. 233.

⁴⁶ Herrnstein Smith, s. 232.

⁴⁷ Herrnstein Smith, s. 232.

⁴⁸ Hanna Kietäväinen-Sirén, s. 34.

tankar och motiv de för sexualbrott anklagade kvinnorna, och även andra inblandade, hade under en rättegång är så gott som omöjliga att komma åt, då jag inte har tillgång till deras känsloliv. Jag studerar därav vilka förutsättningar en kvinna hade att inneha aktörskap under rättegång.

Enligt historiker Rebekka Habermas kunde kvinnor under 1600- och 1700-talen utnyttja kvinnliga stereotyper för att föra sin rättegång åt önskat håll; Genom att fälla tårar och framföra sig som det svagare könet och det utsatta offret försökte de väcka medlidande inför rätten och på så vis påverka domen i en riktning som gynnade dem.⁴⁹ Till exempel kunde en ogift kvinna anklagad för sexualbrott framställa sig framför rätten som den ångerfyllda, vilseledda och oskyldiga jungfrun. Att framställa sig som offret var till hennes fördel då kvinnan enligt samtidens bibliska synsätt ansågs vara ”det svagare kärlet” och en man kunde lätt dra nytta av hennes oskyldighet och naivitet.⁵⁰ Min hypotes är såtillvida att kvinnor hade aktörskap under rättegång och genom att utnyttja vissa kvinnliga stereotyper kunde de påverka rättegången i en (ur deras synvinkel) gynnsam riktning.

Vare sig de åtalade kvinnorna hade fallit offer för mäns framfusighet eller ifall de var självständiga aktörer som taktiserade för att skapa sig en bättre vardaglig tillvaro är det viktigt att komma ihåg att alla rättsfall var olika; Det är inte möjligt att dra alla rättsfall över samma kam: utgångspunkterna för fallen var olika, händelserna var olika och de inblandade personerna var olika.

Enligt Karin Hassan Jansson blir det möjligt att förstå varför rätterna dömde olika i mål som påminde om varandra först då man tar i beaktande ”[...] de inblandades positioner och tänkandet kring den tidigmoderna samhällsordningen [...]”⁵¹. Den samtida samhällsordningen influerades starkt av ett hierarkiskt tänkande som, enligt historiker Seppo Aalto, Hustavlan ger en för snäv beskrivning av. Hur makten inom hushållets fördelades berodde på ålder, status och kön. Hustavlan dikterade ramarna inom vilka kvinnor och män kunde agera och här räknades

⁴⁹ Rebekka Habermas, 'Frauen und Männer im Kampf um Leib, Ökonomie und Recht. Zur Beziehung der Geschlechter im Frankfurt der Frühen Neuzeit', *Die Dynamik der Tradition*, red. Richard van Dülmen (Frankfurt 1992), s. 111.

⁵⁰ Miittinen, s. 99.

⁵¹ Karin Hassan Jansson, *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800* (Uppsala 2002), s. 319.

också upp de skyldigheter som hörde mannen till. I vissa fall hade kvinnor möjlighet att vända dessa skyldigheter mot mannen för att driva sina egna intressen.⁵²

Genom att analysera rättegången som ett socialt drama är det möjligt att få mer information om maktstrukturerna och hur kön integrerade i dessa. Detta är möjligt på grund av att rättegången representerade den samtida samhällsstrukturen och -kulturen, samt förmedlade en bild av de rådande sociala villkoren och begränsningarna. Då man studerar dynamiken i interaktionen mellan berättare och lyssnare kan man komma åt dessa strukturer och kulturer.⁵³ Jag analyserar i min avhandling hur berättelser framförs vid rådstugan: vem säger vad och varför.

De personer som var inblandade i en rättegång strävade självfallet efter att framföra sina berättelser på ett sätt som gagnade dem. De ville "[...] klä berättelsen i ord på ett sätt som är övertygande, men det är svårt att peka ut uppenbara narrativa strategier"⁵⁴. Under en rättegång tvingades vittnen och anklagade att berätta deras vittnesmål åt domstolens tjänstemän – på det här sättet återskapades berättelsen. Personerna som förhöordes var i en underlägsen position och rådmännen styrde rättegången i önskad riktning genom att ställa ledande frågor. De som förhöordes kunde inte veta vilka frågor rådmännen skulle ställa, men de förhörda kunde på förhand planera hur framföra sina berättelser. Det kunde förekomma olika versioner av samma berättelse beroende på vem som framförde den. Målsägande, svarande och möjliga vittnen hade olika roller under rättegången och högst troligt framförde de också olika versioner av samma händelse för att nå sina egna mål.⁵⁵

Jag vill även ge en kort förklaring till hur jag strukturerat avhandlingens analys: Kvinnan som underställd mannen inom hushållet är inom historieforskningen ett omtvistat ämne, men under en rättegång var kvinnan ett handlande subjekt som förde sin egen talan. Vilka möjligheter en kvinna hade att påverka hennes rättegång bestämdes av kvinnans rykte och börd.⁵⁶

Jag har av den här anledningen strukturerat min avhandling enligt: *Starka kvinnor* och *Svaga kvinnor*. Jag avser inte med den här indelningen att dela in kvinnorna i "bättre" och "sämre" läger, utan jag utgår från det faktum att 1600-talet var ett hierarkiskt samhälle och de kvinnor

⁵² Jari Eilola, "Cuckoi päällä curjanakin; cana alla armaisnakin". Patriarkalisuus, puolisoiden välinen suhde ja auktoriteettien muodostuminen. (Helsingfors 2002), s. 124.

⁵³ Lövkrona, s. 44.

⁵⁴ Lövkrona, s. 46.

⁵⁵ Lövkrona, s. 44–46.

⁵⁶ Kietäväinen-Sirén, s. 35.

som var av ”bättre börd” var de som, enligt min hypotes, hade mer inflytande i samhället och bättre kunde påverka deras rättegång. Kvinnor av ”bättre börd” var alltså *Starka kvinnor* och de kvinnor som befann sig lägre ner i samhällshierarkin, som inte hade lika stark ställning under rättegången och samhället överlag var *Svaga kvinnor*. Till starka kvinnor klassar jag i det här avseendet husmödrar och änkor, det vill säga kvinnor som var eller hade varit gifta. Till svaga kvinnor klassar jag ogifta kvinnor som stod åtalade för sexualbrott, vilka enligt statistik oftast var pigor.

1.5 Tidigare forskning

Från 1970-talet har kvinnohistoriker intresserat sig för att, och framför allt sett som sin uppgift, att tydligare föra fram kvinnors historia inom historieforskningen.⁵⁷ Fram till 1990-talet har forskning gällande kvinnligt aktörskap i Finland under den tidigmoderna tiden gjorts sparsamt av.⁵⁸ Orsaken till att kvinnors historia fallit i skymundan har helt enkelt varit ett ointresse att forska inom kvinnors historia, då männens historia ansetts vara normen. Kvinnors historia klassades fram till 1970-talet inte som ”riktig” historia och det kom att dröja tiotals år innan kvinnohistoriker överröstade det maskulina narrativet inom historieforskningen.⁵⁹

År 1990 kritiserade Anu Pylkkänen i ”Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710” (1990) hur kvinnans rättsliga ställning i tidigare historieforskning studerats för snävt och ”ohistoriskt”. Tidigare forskning pekade enligt Pylkkänen på att kvinnans ställning under 1600-talet försvagades då lagstiftningen ändrade och det patriarkaliska tankesättet fick starkare grogrund.

Pylkkänen har i sin forskning visat motsatsen till argumentet att kvinnans ställning försvagades under 1600-talet: Gifta kvinnor på landsbygden hade aktörskap inom hemmet, men Pylkkänen har inte hittat bevis som stöder teorin om att kvinnan och mannen skulle ha varit jämställda inom hushållet. Husbonden representerade i regel hushållet utåt, medan husmodern skötte hushållets inre angelägenheter. En kvinna hade enligt Pylkkänen också aktörskap utanför hemmets fyra väggar: till exempel kunde en kvinna föra sin egen talan under rättegång fastän samtidens lagar egentligen inte tillät detta.⁶⁰

⁵⁷ Mary Spongberg, *Writing women's history since the renaissance*. (Hampshire 2002), s. 184–187.

⁵⁸ Anu Lahtinen, *Sopeutuvat, nevuottelevat, kapinalliset. Naiset toimijoina Fleminging sukupiirissä 1470–1620* (Helsingfors 2007), s. 16.

⁵⁹ Mary Spongberg, s 1–187.

⁶⁰ Pylkkänen, s. 33–339.

Kirsi Vainio-Korhonen har studerat könstillhörighetens betydelse inom hantverksproduktionen under den tidigmoderna tiden. Även Vainio-Korhonen har konstaterat att kvinnor hade aktörskap utanför hemmets fyra väggar: Kvinnor kunde försörja sig själva och fungera som självständiga aktörer och sköta deras egna angelägenheter, men eventuell fast egendom förvaltades oftast av en man. En änka hade generellt hade fler handlingsmöjligheter att sköta sina ärenden och hon kunde ärva sin mans företag och fortsätta leda verksamheten efter att mannen avlidit om hon så ville. En kvinna hade inte rätt att vara politiskt aktiv, men hon svarade för sig själv under en rättegång för brott hon stod åklagad för.⁶¹

Pylkkänen och Vainio-Korhonen har visat att kvinnor hade aktörskap både inom och utanför husets fyra väggar. Detta aktörskap sträckte sig även till rättsinstanserna var hon svarade för sig själv ifall hon begått ett brott. Vainio-Korhonen visade i sin forskning att civilstånd lade gränserna inom vilka en kvinna kunde inneha aktörskap. Då 1600-talets samhälle var ett hierarkiskt samhälle måste jag utgå från faktum att civilstånd hade betydelse för vilka handlingsmöjligheter en kvinna kunde ha under en rättegång. För att betona vikten av civilståndets betydelse för min analys har jag strukturerat min avhandling enligt gifta ”starka” kvinnor och ogifta ”svaga” kvinnor.

Anu Lahtinen har i sin doktorsavhandling *Sopeutuvat, neuvottelevat ja kapinalliset. Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620* (2007) studerat kvinnligt aktörskap inom familjen Fleming mellan åren 1470 och 1620. Lahtinen har ur ett kvinnohistoriskt perspektiv studerat adelsläkten Flemings gifta och ogifta kvinnors samtida livsramar och möjligheter att inneha aktörskap och påverka sina levnadsvillkor, samt kvinnors möjligheter att protestera mot rådande makthavare.

Från att ha studerat dokument skapade av kvinnor har Lahtinen kunnat påvisa att adelskvinnor inom släkten Fleming fungerade som aktiva aktörer. Aktörskapet var bundet till hushållet, familjen och till släkten, dvs områden som inte direkt var knutna till männens områden. Lahtinen betonar dock att en kvinna alltid var underställd en man: hennes far, man eller myndiga bror.

Beroende på kvinnans sociala ställning, ålder och börd kunde hon inneha olika former av aktörskap. Ramarna inom vilka kvinnan kunde inneha aktörskap dikterades av samtidens

⁶¹ Kirsi-Vainio Korhonen, 'Nainen – Vanhemman suomalaisen kaupunkihistorian tutkimaton sukupuoli', *Tanssiva mies, pakinoiva nainen: sukupuolten historiaa*. (Åbo 2001) s. 188–193.

hierarkiska ordning. Som änka, fru och moder kunde till exempel en kvinna kräva den respekt som hon hade rätt till. Kvinnorna i släkten Fleming lärde sig att utnyttja denna hierarkiska ordning och kunde på så sätt förhandla sig till en fördelaktig ställning genom att exempelvis gifta sig med en man som hon ansåg att bäst kunde ta hand om henne.⁶²

Lahtinen har visat att kvinnor var självständiga aktörer som aktivt planerade och taktiserade för att skapa sig en bättre vardaglig tillvaro. I min analys vill jag lyfta fram bevis som stöder teorin att kvinnor kunde vara självständiga aktörer under rättsförhandlingar och att kvinnorna kunde påverka deras rättegång i en (ur deras synvinkel) gynnsam riktning. Att studera kvinnorna vid rådstugan som självständiga aktörer som planerade och taktiserade för att vinna sin rättegång är centralt för min avhandling. Dock måste jag påpeka att kvinnorna som Lahtinen studerat var adelskvinnor, medan kvinnorna jag studerar befann sig lägre ner i samhällshierarkin. Vilken social ställning en kvinna hade föreskrev de möjligheter hon hade att inneha aktörskap.

Veli Pekka Toropainen har funnit bevis för att giftermål och moderskap var de stöttepelare på vilka en kvinna kunde bygga sin sociala ställning. Toropainen har i sin doktorsavhandling studerat kvinnligt aktörskap bland borgare i Åbo mellan åren 1623–1670. Han har genom att studera olika källor, bland annat domböcker, kunnat konstatera att borgerliga kvinnor oberoende civilstånd hade aktörskap. Samtidigt har Toropainen betonat att kvinnorna var en del av det lokala kollektivet och att de på så vis inte kan ses som enskilda agerande individer. Av den här anledningen kan man inte skilja kvinnornas aktörskap från det samtida kollektivets kontext, det vill säga samhällshierarkin.

I Åbo hade gifta borgarkvinnor möjlighet att agera utanför hemmets fyra väggar. Även ogifta borgarkvinnor hade möjlighet att sköta sina egna ärenden: Till exempel kunde de sköta deras ekonomi själva, fastän deras ekonomi enligt samtidens synsätt borde ha skötts av en förmyndare.

Toropainen har kunnat påvisa att kvinnligt aktörskap var en väsentlig del i den ledande borgarkretsens struktur och verksamhet. Kvinnorna var inte endast handlande aktörer under kortare tidsperioder, som till exempel då de blev änkor, utan många kvinnor valde att driva deras mäns företag i många år efter att deras män avlidit. Förutsättningen för att kvinnorna kunde vara aktiva inom företaget var dock den att de hade fått den skolning som krävdes och

⁶² Lahtinen, s. 12–190.

att kvinnorna själva var intresserade av att driva företaget. Det är viktigt att notera att inte alla kvinnor var kapabla eller ville fortsätta leda verksamheten.⁶³ Det faktum att alla kvinnor inte ville fungera som aktörer fast de var berättigade till det är väsentligt för min avhandling: Vissa kvinnor kan under rättsförhandlingarna ha valt att inte agera.

Svensk forskning pekar på att kvinnor hade möjlighet att inneha aktörskap under den tidigmoderna tiden. Marja Sjöberg Taussi har forskat i kvinnors rättsliga ställning enligt lag och praxis. Enligt Sjöberg Taussi hade kvinnor större handlingsutrymme att agera än vad lagen tillät dem och kvinnor kunde inneha olika roller under en rättegång. Sjöberg Taussi har som även Anu Lahtinen, Kirsi Vainio-Korhonen och Veli Pekka Toropainen visat att civilståndet och det samtida hierarkiska tänkandet satte gränser för vilka roller en kvinna kunde ha under en rättegång.

Karin Hassan Jansson och Jonas Lindström har i deras nyutgivna bok *Horet i Hälsta. En sann historia från 1600-talet* (Stockholm 2018) studerat ett rättsfall i Hälsta, var en husmoder vid namn Anna stod åtalad för mordförsök och senare också för misstankar om att hon haft sexuella förbindelser med sin dräng. Hassan Jansson och Lindström har ur ett mikrohistoriskt perspektiv analyserat händelserna i hushållet i Hälsta under 1600-talet och de har kunnat visa att det harmoniska samhället som skildrades i Hustavlan inte alltid efterlevdes i praktiken. De har även kunnat påvisa att en kvinna lägre ner i samhällshierarkin hade möjlighet att bryta de samtida samhällshierarkiska normerna och inneha aktörskap. Centralt för deras forskning har varit att studera motiven bakom varför människorna i rättsfallet handlade som de gjorde.⁶⁴

Genom att studera det sociala dramat under rättegången ur ett mikrohistoriskt perspektiv har Hassan Jansson och Lindström i deras forskning kunnat påvisa att kvinnor från de lägre samhällsskikten hade möjlighet att fungera som aktörer och samtidigt trotsa de samtida rådande könsnormerna och den rådande samhällshierarkin. Dock menar forskarna att det har varit och är en utmaning att nysta ut motiven varför människor under rättegång agerat på ett visst sätt:

Det är nästan omöjligt att sätta sig in i en annan persons tankar och känslor. Ännu svårare är det förstås om densamma lever i en annan tid och i ett annat samhälle än vi själva gör. Men vi kan ändå försöka förstå människor som Anna [...]. När vi placerar dem i deras sammanhang, i de ekonomiska och sociala förhållanden som var deras vardag, i den kultur de hade och att förhålla sig till, kan vi – med

⁶³ Toropainen. s. 5–279.

⁶⁴ Hassan Jansson & Lindström, s. 15–230.

grund i källorna – åtminstone teckna olika möjliga scenarier. Utgångspunkten måste vara att människor, då som nu, kan välja att agera på olika sätt.⁶⁵

Svaret på frågan ifall kvinnor hade aktörskap under rättsförhandlingar vid Ekenäs rådstuga under 1600-talet kan besvaras antingen med svaret ”ja” eller ”nej”. Att nysta ut motiven varför en människa valt att agera på ett visst sätt är nästan omöjligt då vi inte kan erfara personens tankar och motiv. Av den här anledningen är det, i stället för att studera motiven, möjligt att studera ramarna inom vilka en kvinna kunde ha aktörskap.⁶⁶

Tidigare forskning har visat att en kvinnas civilstånd avgjorde vilka var en kvinnas möjligheter att inneha aktörskap. Det lokala kollektivet och rådande sociala regler, samt samhällshierarkin var vägande faktorer som inverkade på en kvinnas möjligheter att agera under rättsförhandlingar och i samhället överlag. Hassan Jansson och Lindströms har dock motbevisat detta argument och de har kunnat bevisa att en kvinna lägre ner i samhällshierarkin hade möjlighet att genom sitt agerande trotsa de rådande sociala normerna. Hur en kvinna kunde agera under en rättegång och i samhället i allmänhet var såtillvida inte alltid förutbestämt.

1.6 *En etisk diskussion*

Att stå åtalad för sexualbrott var under 1600-talet både skamligt och allvarligt, och att dömas för ett brott av den här karaktären kunde ha ödesdiga konsekvenser både för den dömda och den dömdes släkt. En för sexualbrott anklagad och dömd person drog nämligen inte endast skam över sig själv utan över hela sin släkt.⁶⁷ I och med att sexualbrott var, och än i dagens läge är, ett känsligt ämne så är det viktigt att närma sig de anklagade och övriga inblandade rättvist och med respekt.

Så som Pirita Frigren anser jag också att man ska lyfta fram historiska aktörer och personer även i nedvärderande sammanhang. Jag anser att det är viktigt att framföra händelser, även känsliga sådana, på ett korrekt, objektivt och empatiskt sätt. Genom att öppet diskutera, analysera och forska i obekvämt upplevda ärenden och händelser är det möjligt att rätta till missuppfattningar och framföra händelser på ett värdigt sätt så att chockeringsvärdet försvinner. Att välja att inte lyfta fram obekväma och tabubelagda ämnen i dess korrekta kontext innebär

⁶⁵ Hassan Jansson & Lindström, s. 222.

⁶⁶ Jonas Lindström & Karin Hassan Jansson, 'Pigan i fadersväldet', *Historisk tidskrift*, 3/2017, s. 369.

⁶⁷ Anu Koskivirta & Satu Lidman, 'Historioitsija ettisten valintojen äärellä', *Historiantutkimuksen etiikka*, red. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (Helsingfors 2017), s. 18.

också att man som forskare (och individ) medger att det finns ett stigma som man inte är beredd att sudda ut.⁶⁸

En annan fråga värd att ta ställning till är ifall det för min avhandling är aktuellt att anonymisera offren och övriga inblandade genom att använda pseudonymer i syfte att värna om deras efterlevande minne. Mitt syfte inte är att peka ut enskilda individer för de brott de begått, utan endast att belysa samtidens tankesätt och kvinnors möjligheter att påverka deras rättegångar i en för dem gynnsam riktning, samt bilda en förståelse för varför de för sexualbrott anklagade kvinnorna handlade som de gjorde.

Att inte nämna kvinnorna vid deras riktiga namn, och därmed hålla dem anonyma, kunde däremot tolkas som att jag sopar ett ämne värt att synliggöra under mattan. Att inte nämna kvinnorna och övriga personer vid sina riktiga namn innebär också att jag inte gör rätt för de personer jag studerar. Jag ger på så vis inte annars ”stumma och osynliga” människor en röst och denna form av anonymisering kunde, för att citera Anu Koskivirta och Satu Lidman, medföra ”[...] uusintaa menneisyyden toimijoiden marginalisoimista nykyajassa.”⁶⁹

Jag har därav i min avhandling valt en mellanväg var jag inte nämner de inblandade vid sina fullständiga namn, utan endast vid förnamn och titel. Personerna behåller på så vis fortfarande sin anonymitet, men jag kopplar ändå berättelserna som nedtecknats i domstolsprotokollen till de verkliga personer som var inblandade i rättsfallen.

Jag vill slutligen diskutera på vilket sätt jag och skrivaren som nedtecknat protokollen tilltalar personerna, framför allt kvinnorna, som jag behandlar i min avhandling. Under 1600-talet fick kvinnor åtalade för sexualbrott i större utsträckning än männen nedvärderande titlar som till exempel kona, lös kvinna, kvinnfolket eller kvinnspersonen.⁷⁰ Kona betyder kvinna, men ordet användes under 1600-talet oftast i en nedsättande betydelse som skymfades kvinnans sexuella heder.⁷¹ Hur kvinnorna tilltalades är en viktig komponent i rekonstruktionen av berättelserna som framfördes under rättegångarna och dessa titlar pekar också på det ståndstänkande som var tidstypiskt under 1600-talet. Av den här anledningen måste en historiker ”[...] arvioida

⁶⁸ Pirita Frigren, ’Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä?’ *Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa*, *Historiantutkimuksen etiikka*, red. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (Helsingfors 2017), s. 51–73.

⁶⁹ Koskivirta & Lidman, s. 18.

⁷⁰ Sundin, s. 325.

⁷¹ Hassan Jansson & Lindström (2018), s. 40.

menneisyyden ihmisten toimintaa ja ajattelua heidän oman aikansa lähtökohdista ja heidän silloisen tietonsa ja ymmärryksen valossa.”⁷²

Av den här anledningen utelämnar jag inte titlar från min avhandling och jag tolkar det som nedtecknats i protokollen utgående från det hierarkiska och patriarkaliska ståndstänkande som var utmärkande för den tidigmoderna tiden. De nedvärderande titlar som tecknats ner i domstolsprotokollen och som jag återger i min avhandling är inte mina ord, utan titlarna är nedtecknade av skrivaren vid Ekenäs stads rådstuga under den studerade perioden. Under 1600-talet var det vanligt att skrivaren titulerade kvinnor som begått sexualbrott med nedvärderande titlar.

Jag använder inte titlarna eller de i protokollen nedtecknade berättelserna i syfte att nedvärdera offren eller övriga inblandade i rättegången. Offren och de övriga inblandade i rättegången har rätt till en rättvis framställning av det förflutna. För att citera Anu Koskivirta och Satu Lidman anser jag att en ”[...] oikeudenmukainen kuvaus on historian rekonstruointiprosessin kiistattomin ja tinkimättömin velvoite.”⁷³

2 Bakgrund

För att kunna urskilja och analysera kvinnors möjligheter att inneha aktörskap under rättegång måste man först skapa sig en kontext om hur livet var under 1600-talet. Begrepp som Hustavlan, kyskhet och dygd ger en bra inblick i hur livet för den enskilda individen under 1600-talet kan ha varit. I det här kapitlet behandlar jag kort de aspekter som inverkade på och framför allt påverkade den enskilda människans liv under 1600-talet.

2.1 Hustavlan och fyrståndsläran

En persons samhällsposition bestämdes under 1600-talet antingen utgående från fyrståndsindelningen eller Hustavlan. Fyrståndsindelningen delade in folket i fyra stånd: adel, präster, borgare och bönder. Till adelns uppgift hörde att skydda landet, prästerna skulle predika den religiösa läran, borgerskapet skulle driva handel och bönderna bruka jorden.⁷⁴ Fyrståndsläran var i första hand kopplad till befolkningens samhällsfunktioner och förpliktelser gentemot riket och samhället. Man kan säga att fyrståndsläran var en politisk indelning, medan

⁷² Frigren, s. 63.

⁷³ Koskivirta & Satu Lidman, s. 15.

⁷⁴ Lindstedt Cronberg, s. 243.

kyrkan parallellt med denna indelning hade sin egen ståndindelning: treståndsläran eller *Hustavlan*, som grundade sig på Luthers kristna läror. Kyrkan skisserade med hjälp av *Hustavlan* upp hur samhället skulle organiseras för att fungera smidigt.⁷⁵

De tre stånden var enligt *Hustavlan*: lärarna, överheten och hushållsståndet. Till lärarna hörde prästerna, vars uppgift var att undervisa folket i den rätta tron. Folket var skyldiga att lyssna, lära och lyda. Till överheten hörde adeln, som hade den världsliga makten, och deras uppgift var att verkställa den gudomliga lagen och se till att folket, undersåtarna, uppförde sig på önskat sätt. Överheten och kyrkan hade tillsammans den andliga och världsliga makten över samtliga undersåtar. I hushållsståndet ansvarade och styrde husbonden över övriga familjemedlemmar.⁷⁶

Grundidén med *Hustavlan* var att varje man kunde både ha en underordnad och en överordnad position inom samtliga stånd. Till exempel var en gift husbonde underställd kungen, medan i sitt eget hem var han överställd sin fru och tjänstefolket. En kvinna kunde endast befinna sig i en underordnad position, oberoende vilket stånd hon tillhörde. Hon fick inte heller fungera som präst eller fatta politiska beslut. Hushållets tjänstefolk och övriga män var också underställda husbonden och kungen.

Alla människor ingick i ett hushåll och ett hushåll omfattade oftast flera personer. Till hushållet hörde kärnfamiljen, det vill säga föräldrar och barn. Ifall man hade råd kunde man anställa tjänstefolk, vilka givetvis också var en del av hushållet. *Hustavlan* var, kort sagt, en hierarkisk patriarkal ideologi som på gräsrotsnivå dikterade hur samhället skulle fungera.⁷⁷ Alla hade enligt *Hustavlan* sin plats och en plikt att uppfylla.⁷⁸ Lydnad betonades kraftigt: folket skulle lyda prästerna och kungen, och tjänstefolket skulle vara ödmjuka och kärleksfulla mot sin husbonde.⁷⁹

Fastän kvinnans position enligt 1600-talets samtida ideologi var underställd mannen har forskning ändå visat att ideologin inte efterlevdes i praktiken. En kvinnas ställning var enligt Sogner och Sandevik präglad av en mer ”[...] praktisk funktionsdelad sidoordning”.⁸⁰ Mannen var herren i huset och hustrun fungerade som hans hjälpande hand samtidigt som hon innehade

⁷⁵ Stadin, s. 18–22.

⁷⁶ Bergenlöv, s. 58.

⁷⁷ Stadin, s. 19–22.

⁷⁸ Thunander, s. 60.

⁷⁹ Bergenlöv, s. 59.

⁸⁰ Stadin, s. 37.

rollen som hustru och mor. En hustrus arbetsuppgifter var bundna till hemmet, medan mannens uppgift som hushållets överhuvud var att representera hushållet utåt.⁸¹ Till en kvinnas främsta uppgifter hörde således skötsel av barnen och familjen, samt att undervisa barnen.⁸²

Även om mannen var familjens överhuvud och kvinnan skulle respektera honom innebar ändå detta inte att kvinnan skulle underkiva sig totalt och fungera som en slav åt sin man. Enligt hustavlans läror var frun, trots sin underställda ställning jämt emot mannen, barnens och tjänstefolkets överhuvud.⁸³

Det var inte enbart könstillhörigheten som markerade maktpositionen i hushållet.⁸⁴ Enligt Kekke Stadin skapade ”Anor, förmögenhet, ålder och förstånd [...] mening i förståelsen av samhällets maktrelationer, också när det gäller maktrelationerna inom hushållet.”⁸⁵ En vuxen gift man var givetvis hushållets överhuvud, men denna position kunde rubbas ifall det i hushållet ingick en person som var äldre och klokare än honom, även om denna person också var en kvinna. Av denna anledning var det viktigt för män att överträffa kvinnorna i denna aspekt. Dock ansågs en makthavande kvinna ha ”[...] passerat gränsen för det kvinnliga. Hon inte endast hotade ordningen, hon representerade också en perverterad kvinnlighet, den maktlystna och äregiriga, det goda idealets motsats.”⁸⁶ Det samtida idealet var nämligen en tillbakadragen kvinna som aktade sin ärbarhet både före och efter att hon ingått äktenskap.⁸⁷

Forskare ställer sig dock kritiska till hur strikt Hustavlans ideologi efterlevdes i praktiken. Enligt nyare forskning har man kunnat konstatera att kvinnor inte ansågs vara helt och hållet oförmögna att sköta hushållets ärenden utanför hemmets fyra väggar. En fru måste endast finna sig vid att mannen var hushållets huvud och det var hans uppgift att driva hushållets ärenden.⁸⁸

2.2 *Äktenskap och sexualitet*

Under 1600-talet hade allmogen och kyrkan två separata syner på äktenskap och sexualitet. Kyrkan såg äktenskapet som en sexuell relation, medan allmogen såg äktenskapet som en

⁸¹ Bergenlöv, s. 69.

⁸² Toropainen, s. 18.

⁸³ Vainio-Korhonen. s. 28.

⁸⁴ Stadin, s. 61.

⁸⁵ Stadin, s. 61.

⁸⁶ Stadin, s. 61.

⁸⁷ Sundin, s. 347.

⁸⁸ Toropainen, s. 5.

ekonomisk relation mellan två familjer. Inom hantverkarskråna kunde man dessutom se äktenskapet som en form av arbetsgemenskap.⁸⁹

I och med att äktenskapet sågs som en ekonomisk relation, var man ingick äktenskap sig av rationella orsaker och inte av kärlek, var det vanligt att det förekom otrohet.⁹⁰ Historiker Malin Lennartsson har däremot ansett att kärlek var en viktig grund för en del människor att ingå äktenskap.⁹¹ 1600-talets människor visade äktenskaplig kärlek jämt mot varandra med att visa respekt mot den andra och med att sköta sina vardagliga uppgifter. För att kunna försörja sin familj och hålla hushållet fungerande krävdes ömsesidig tillgivenhet och omtanke från båda makarna.⁹²

Enligt den katolska synen var sexualiteten farlig, då den kunde få människor att glömma Gud. Av den här anledningen idealiserades sexuell avhållsamhet både för kvinnor och för män. För dem som inte klarade av att leva i celibat återstod äktenskapet. Genom äktenskapet fullföljde man Guds vilja att befolka jorden och sexuella relationer som inte syftade till att avla barn ansågs vara synd.

Reformationen och Luther förändrade synen på människans sexualitet. Innan år 1571 var till exempel könsumgänge förbjudet under högtider, också för äkta makar. Kvinnans sexualitet och barnafödelse hade tidigare setts som syndfullt och orent, men i och med reformationen ändrades denna syn. Till exempel det katolska motivet att rena nyblivna mödrar gjorde sig inte längre gällande efter reformationen. Barnafödande ansågs med andra ord inte längre vara ett uttryck för kvinnans synd och skam, utan det hörde till den naturliga sexualiteten och till "Guds goda ordning".⁹³

2.3 *Kyskhet och dygd*

Den naturliga sexualiteten var en av kronan och kyrkan kontrollerad sexualitet: Kyskhet⁹⁴, det vill säga kontroll av sexualiteten genom att kanalisera den till äktenskapet, värderades högt

⁸⁹ Standin, s. 166.

⁹⁰ Kirsi Vainio-Korhonen & Anu Lahtinen. Lemmen ilot ja sydämen salat: suomalaisen rakkauden historiaa. (Helsingfors 2015), s. 27.

⁹¹ Malin Lennartsson. I säng och säte. Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland. (Lund 1999) s. 185.

⁹² Vainio-Korhonen & Lahtinen, s. 27–28.

⁹³ Standin, s. 40–41.

⁹⁴ Renhet, oskuld, sexuell avhållsamhet, celibat, renlevnad, avhållsamhet från otillåten kärlek och otillåtna sexuella förbindelser, ärbärdhet och äktenskaplig trohet.

Svenska akademiens ordbok, <http://www.saob.se/artikel/?unik=K_3383-0265.wY1n>, hämtad: 10.9.2018.

under 1500- och 1600-talen.⁹⁵ Enligt Kekke Stadin var äktenskapet "[...] enligt samtidens synsätt det kyskaste sättet att leva."⁹⁶ Luther språkade för att inte bekämpa eller dämpa människors sexualitet, utan sexualiteten skulle kontrolleras genom att bindas till äktenskapet. Kontrollen skulle gälla lika mycket för kvinnor som för män, men ändå kom kontrollen av kvinnans sexualitet att bli hårdare än männens vilket berodde på männens behov av att försäkra sig om att deras avkommor verkligen var deras.⁹⁷

Kyskhet var nära förknippat med dygd. Med dygd menades "[...] ett beundransvärt eller moraliskt gott karaktärsdrag"⁹⁸. Det var viktigt för både män och kvinnor att vara dygdiga, inte endast på ett sätt som förknippades med sexuellt beteende, utan i alla avseenden.⁹⁹ Kekke Stadin har skrivit om dygd i *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige* (2004):

De viktigaste dygderna var i princip desamma för män och kvinnor. Gudsfruktan, äktenskapskärlek, flit och givmildhet var de mest omstalade förtjänsterna för både män och kvinnor under 1600-talet, om än i något olika ordning. Däremot gavs dessa dygder ett delvis olika innehåll för kvinnor och män. Medan formuleringen "en trogen kvinna" handlade om kvinnans trohet till sin äkta man, syftade uttrycket "en trogen man" oftast på hans trohet mot kungen.¹⁰⁰

Att vara dygdig handlade alltså om att vara trogen och uppföra sig på ett sätt som var socialt accepterat och eftersträvansvärt.

Emellanåt kunde människors dygd och kyskhet prövas och det var inte ovanligt att otrohet förekom inom äktenskapet. Utomäktenskapliga sexuella relationer ansågs vara allvarliga brott som skulle straffas med döden. Paradoxalt nog var skilsmässa endast möjligt ifall maken eller maken bevisligen varit otrogen.¹⁰¹ Utomäktenskapliga sexuella relationer ansågs vara okyska och en synd, och vanärade samtidigt äktenskapet, i och med att äktenskapet ansågs vara en helig förening.¹⁰² Hårdast fördömdes otrohet och incest, men också den ogifta kvinnans sexualitet var skamlig.¹⁰³

⁹⁵ Stadin, s. 42.

⁹⁶ Stadin, s. 42.

⁹⁷ Stadin, s. 43.

⁹⁸ Nationalencyklopedin, <<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/dygd>>, hämtad: 31.1.2018.

⁹⁹ Stadin, s. 30–31.

¹⁰⁰ Stadin, s. 32.

¹⁰¹ Vainio-Korhonen, s. 101.

¹⁰² Stadin, s. 44.

¹⁰³ Stadin, s. 44–45.

2.4 Rättssystemet och sexualbrott under 1600-talet

En rättegång fördes antingen vid en rådstuga eller vid en häradsrätt, beroende på ifall man befann sig på landsbygden eller i en stad.¹⁰⁴ Ekenäs hade sedan år 1546 haft stadsrättigheter, vilket betydde att en rådstuga skötte rättegångarna i staden.¹⁰⁵

Rådstugan fungerade som lägsta rättsinstans. Ifall rådstugan ansåg att ett ärende var allt för krävande och svårt att avgöra kunde de skicka ärendet till hovrätten som fungerade som högsta dömande instans. Till hovrättens uppgifter hörde att döma i kungens ställe och även granska underrätternas verksamhet för att försäkra sig om att en enhetlig rättspraxis tillämpades inom hela riket.¹⁰⁶ Hovrätten fungerade också som första dömande rättsinstans för adelsmän och för ämbetsmän som begått tjänstefel.

I och med avsaknaden av ett polisväsende under 1600-talet litade och räknade myndigheterna på att privatpersoner anmälde varandra för misstänkta brott. Det var alltså frågan om en social kontroll var myndigheterna uppmuntrade människor att anmäla brott i löfte om en tredjedel eller mer av böterna ifall ärendet ledde till en fällande dom. Dock riskerade den som anmält ärendet själv bli bötfälld ifall det fanns bristande bevis mot den anklagade.¹⁰⁷

Enligt historiker Seppo Aalto var det ovanligt att folk anmälde varandra till myndigheterna för misstankar om sexualbrott. Det var vanligare att sexualbrott uppdagades i rätten i samband med andra gräl som hamnat där: Att anmäla ett sexualbrott fungerade som ett vägande argument att vinna ett gräl eller som ett sätt att ”ge tillbaka” vid ett pågående gräl.

Ifall gräl i allmänhet inte ledde till rättegång kom inte heller begångna sexualbrott till rättens kännedom. Man ansåg det vara förolämpande att anmäla sexualbrott åt lokalsamhällets präst eller till den världsliga rätten och därför var folk försiktiga med att anmäla varandra. Den som anmälde ärendet smutskastade den anklagades ära, vilket många gånger resulterade i en våldsam reaktion från den anklagade. Oftast var det personer från de högre stånden som hade mod att anmäla andra för misstankar om sexualbrott. Människor undvek normalt rådstugan till

¹⁰⁴ Inger, s. 112.

¹⁰⁵ Nationalencyklopedin. <<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/eken%C3%A4s>> Hämtad 16.2.2019.

¹⁰⁶ Inger, s. 70–112.

¹⁰⁷ Sundin, s. 7–15.

det yttersta och gräl fördes till rätten endast då det inte fanns en annan utväg att lösa konflikten.¹⁰⁸

Historiker Satu Lidman har i sin forskning sargumenterat lika som Aalto, det vill säga att människor valde att inte informera myndigheterna antingen utifrån egna intressen, antingen för att de själva inte hade rent mjöl i påsen eller för att de inte ville acceptera att en högt ansedd samhällsmedlem hade bristande moral och verkligen gjort det vad de stod anklagade för. Enligt Lidman hängde människors benägenhet att anmäla brott samman med den åtalades sociala samhällsposition.¹⁰⁹

Under 1600-talet skulle stadsbor, myndighetspersoner och rådstugan följa Magnus Erikssons stadslag. År 1611 utgav Karl IX en ny utgåva av landslagen var det hänvisades till Mose lag för vissa typer av brott. Syftet med lagarna var, som idag också, att lösa människors tvister sinsemellan och med olika institutioner. Ett annat syfte var från lagstiftarens sida var att kontrollera undersåtarnas beteende, som till exempel människors sexualliv under 1600-talet.¹¹⁰ Lagstiftaren strävade med hjälp av socialdisciplinering forma befolkningen till nyttiga och lojala undersåtar och för att detta skulle lyckas spelade rättssystemet och religionen en viktig roll.¹¹¹

Straffrätten påverkades under 1600-talet i hög grad av samtida religiösa strömningar. Enligt Göran Inger sågs bibeln under den här tiden vara lagbok. Man ansåg att "[...] allt som stod i bibeln av Gud själv inspirerat och befallt, och då blev allt lika viktigt, och det var naturligt, att man skulle lyda även Mose lag och icke blott föreskrifterna i Nya Testamentet."¹¹² Ifall folket uppförde sig olydigt och inte bestraffades av överheten skulle Gud hämnas och ondskan skulle spridas över världen. Av den här anledningen såg myndigheterna strängt på sexualbrott, då det fanns en rädsla för Guds hämnd. Rättsväsendet följde en sträng linje och domare skulle döma i överensstämmelse med den mosaiska lagen som talade för talesättet: *lika för lika, tand för tand*. Genom att injaga fruktan hos folket avskräckte myndigheterna dem från att begå brott.¹¹³

¹⁰⁸ Aalto, s. 137.

¹⁰⁹ Satu Lidman, 'To report or not? To punish or not? Between Tightening Laws, Old Habits and Loyalty in Early Modern Bavaria', *Morality, Crime and Social Control in Europe 1500–1900*, red. Olli Matikainen & Satu Lidman (Helsingfors 2014), s. 96.

¹¹⁰ Sundin, s. 17–155.

¹¹¹ Gudrun Andersson, *Tingets kvinnor och män. Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal* (Uppsala 1998), s. 51–52.

¹¹² Inger, s. 119.

¹¹³ Inger, s. 119–120.

Jag kan tänka mig att samtidens människor var rädda för de straff de kunde dömas till. I enlighet med Karl IX:s appendix till landslagen år 1608 skulle till exempel alla horsbrott (enkelt hor och dubbelt hor) straffas med döden vid första rättsinstans. Dödsdomen kom dock i de flesta fall att mildras till böter av hovrätten. Böter var den vanligaste formen av straff i Sverige under 1600-talet och bötesbeloppet delades mellan målsägaren, kronan och domstolen så att alla fick en tredjedel var. Boten skulle å ena sidan fungera som ett avskräckande exempel för andra som övervägde begå sexualbrott, men å andra sidan även som kompensation till dem som berörts av brottet.¹¹⁴

3 Starka kvinnor

I det här kapitlet diskuterar jag hur starka kvinnor kunde agera för att påverka sin rättegång vid rådstugan i Ekenäs under 1600-talet i en dem gynnsam riktning. Till starka kvinnor räknar jag i min avhandling änkor och hustrur. Enligt statistiken jag sammanställt gällande gifta kvinnor anklagade för sexualbrott vid Ekenäs rådstuga var 11 av de för sexualbrott anklagade kvinnorna gifta, det vill säga att de hade civilstatus "hustru". Totalt fyra änkor hade anklagats för sexualbrott under denna tid.

Jag har i det här kapitlet analyserat tre rättsfall var två änkor och en hustru stått åtalade för sexualbrott. I början av varje underkapitel presenterar jag rättsfallen i korthet så att läsaren får en kontext och smidigare kan hänga med i analyskapitlen.

3.1 Maria

Den trettonde april år 1667 stod husbonden Johan åtalad för att ha talat nedvärderande om änkan Maria. Johan hade enligt änkan spridit rykten om att hon flera gånger skulle haft sexuella förbindelser med sergeanten Hoseas och att Johan velat "af skära hennes ära bort"¹¹⁵. Orsaken bakom ryktesspridningen var enligt änkan Johans missnöjde över att tvingas flytta från den gård Maria låtit honom och hans familj bo på.¹¹⁶

Enligt Veli Pekka Toropainen finns det flera rättsfall i Finland var en man avsiktligt försökte dra skam över en kvinna för att få sin egen vilja igenom.¹¹⁷ Att Johan anklagade Maria för hor

¹¹⁴ Sundin, s. 137–164.

¹¹⁵ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 94.

¹¹⁶ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 94–104.

¹¹⁷ Toropainen, s. 146.

var med andra ord ingen unik företeelse och man kan anta att han visade sitt missnöje genom att anmäla Maria för hor. Maria däremot krävde upprättelse för de rykten Johan och hans familj spritt ut i staden och efter en lång rättegång och listig taktisering fick Maria sin seger.¹¹⁸

På grund av Marias dåliga hälsa och vistelse på annan ort sköttes förhandlingarna delvis via brevväxling. Johan och hans vittnen förhöordes vid rådstugan, medan Maria skrev brev åt rätten som under rättegången lästes upp högt av en fullmäktig. I ett brev till rätten skrev Maria:

[...] swarat iagh begäär inthet annat, om [hon] han kann till binda migh till een hoora, så will iagh ståå een hoore rätt, will han eller min Swägershor Ehrkenna migh ärligh nw som förr, will iagh migh låta förlyka, och gifue migh shrifft der på, på det iagh tryggerligh må mitt ärlige Namn framföra i wýborgh, så wäss sãm på annor ställe, sãm iagh här tils giort hafuer, huar och icke, så öfuertýge migh, och låte migh ståå eet hoore straff, iagh will på min syda, Ehrkenna demm ärligh och redeligh igen, sãm iagh och icke annat weet, Denne saaken är migh så beswärligh, och går migh så hårdt till hierta, att iagh shulle fåå såddant rýchte igen till tack, för det goda sãm iagh dem giort haffuer, der till är iagh siukligh och reess färdigh till Wýborg [...]¹¹⁹

Från brevet framgår att det för Maria var ytterst viktigt att rentvå sitt namn. Hon menade att ifall Johan kunde bevisa att hon haft sexuella förbindelser med sergeanten Hoseas skulle hon också ”ståå een hoore rätt”¹²⁰. Hon var besviken över att Johan, Johans fru och Johans frus systrar anklagat henne för hor, då hon menat dem väl och låtit dem bo på hennes gård. Hon ansåg att Johan och hans familj felat då de som tack för det goda hon gjort dem satt henne i ett skamligt rykte.

Det här rättsfallet visar hur en änka kunde styra sin rättegång i en gynnsam riktning utan att fysiskt delta i rättegången. Självsäkert framförde Maria sina argument och ståndpunkter i sina brev och hon lyckades utan motstånd från rådmännen vinna rättegången. Det här rättsfallet belyser hur en persons sociala ställning, kontaktnät och civilstånd kunde ha en positiv inverkan på hur ett rättsfall hanterades och avgjordes. Jag åskådliggör också med hjälp av det här rättsfallet ärans viktiga roll under 1600-talet.

¹¹⁸ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 95–104.

¹¹⁹ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 96.

¹²⁰ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 96.

3.1.1 Äran och det goda namnet var något som skulle försvaras

Äran var viktig för en 1600-talsmänniska och en persons samhälleliga kompetens baserade sig på hens rykte och ärbarhet. En kvinnas ärbarhet förknippades med hennes tillhörighet till ett hushåll och hennes sedlighet och hennes ära kunde hotas av rykten och skvaller. Av den här anledningen hamnade fall gällande ärekränkning lätt i rätten, då samtidens människor ansåg att äran och det goda namnet var något som skulle försvaras.¹²¹ Ifall man inte försvarade sin ära var det samma som att medge att ryktena som cirkulerade var sanna. Då en persons ära fläckats var det svårt att få det goda ryktet tillbaka.¹²²

Vanligt var att en kvinnas ära kränktes genom ryktesspridning gällande hennes sexuella leverne.¹²³ En kvinna som idkat sig åt förbjudna sexuella kontakter drog inte endast vanära över sig själv, utan även de män hon hade i sin omgivning. En man kunde enligt Marie Lindstedt Cronberg förlora sin ärbarhet på grund av sina otillåtna sexuella handlingar, men då måste han ha umgåtts med en icke ärbar kvinna som inverkade negativt på mannens status.¹²⁴

Historiker Marja Taussi-Sjöberg har i sin forskning visat att det inte ställdes lika stora krav på mannen då beträffande heder och ära; ”Föreställningar kring kvinnors heder och ära var kopplade till en sexuell heder på ett sätt som inte hade någon omedelbar motsvarighet i den manliga sfären.”¹²⁵ Med andra ord betydde det att synen på en mans ärlighet inte påverkades negativt ifall han dömdes för lösaktigt leverne.¹²⁶

Änkan Maria hade upplevt att hennes ära stått hotad och av den här anledningen hade hon anmält Johan till myndigheterna. Hon påstod sig vara falskt anklagad för hor och krävde att hennes namn antingen skulle rentvås från anklagelserna eller att rätten skulle döma henne för hor, ifall de ansåg att det fanns tillräckligt med bevis som stödde Johans påståenden. Ifall en persons ära kränkts skulle ärendet enligt kutym snarast möjligast redas upp i rätten så att ryktena och ryktesspridaren kunde stoppas.¹²⁷

På grund av sjukdom och tidsbrist kunde Maria personligen inte närvara vid rättegången i Ekenäs, utan ärendet sköttes via brevväxling från Viborg var hon för stunden befann sig. Hon

¹²¹ Taussi-Sjöberg, s. 131.

¹²² Toropainen, s. 147

¹²³ Taussi-Sjöberg, s. 131.

¹²⁴ Lindstedt Cronberg, s. 22.

¹²⁵ Lindstedt Cronberg, s. 238–239.

¹²⁶ Lindstedt Cronberg, s. 238–239.

¹²⁷ Taussi-Sjöberg, s. 132.

frågade efter en ärlig man som kunde föra hennes talan i rätten ifall Johan och hans familj inte drog tillbaka anklagelserna. Johan och hans fru skulle gärna ha velat fortsätta vara sams med Maria, men de kunde inte gå med på att ge ett skriftligt intyg om att Maria var ärlig, trots rättsens flera försök till förlikning.¹²⁸

Enligt Johan hade Maria kallat honom och hans familj för "[...] Pack, och adt dee icke skulle wara värde stryka hennes shoor"¹²⁹ och så länge Maria inte tog tillbaka hennes nedvärderande ord om honom och hans familj skulle han inte heller återta anklagelserna gällande hennes hor. Johan ansåg även att han och hans familj blivit kränkta då Maria kallat dem för "ett pack som inte var värda att stryka hennes skor".

Man kan också ställa sig frågan ifall Johan ansåg att Maria hade för mycket inflytande över hans liv och att Johan på grund av rädsla anmält Maria till myndigheterna. Kvinnor som utmanade mannen som överhuvud inom hushållet ansågs enligt Jan Sundin vara ett hot mot samhällsordningen och dessa kvinnor representerade även en perverterad kvinnlighet. En kvinna skulle enligt samtidens synsätt nämligen ha en tillbakadragen roll. Änkan Maria hade inte intagit en tillbakadragen roll och Johan ansåg antagligen att hans ställning som husbonde stått hotad då Maria ämnade sälja gården han bodde på. Utan en gård att förvalta skulle Johan inte längre ha varit hushållets överhuvud och han och hans familj skulle dessutom ha blivit hemlösa. Maria hade såtillvida makten inom Johans hushåll och Johan kände sig högst troligt kränkt både av Marias nedvärderande ord om att han och hans familj var ett pack och av det faktum att en kvinna utmanade hans sociala ställning.

Bägge parter ansåg med andra ord att de blivit kränkta och att dera ära stod på spel. Varken Maria eller Johan ville ge vika och dra tillbaka anklagelserna, vilket resulterade i att det blev rådstugans uppgift att avgöra ärendet.

3.1.2 En änkas möjligheter att påverka sin rättegång

Då Maria inte kunde närvara under sin rättegång representerades hon av en fullmäktig vid namn Berendt, som Maria bett föra hennes ärende vid rådstugan.¹³⁰ Eftersom det inte fanns advokater under den här tiden var det vanligt att man använde man sig av vänner, grannar eller offentliga

¹²⁸ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 96.

¹²⁹ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 95.

¹³⁰ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 96.

tjänstemän som kunde driva ens ärende i rätten.¹³¹ Maria skrev brev åt Berendt vilka han sedan läste upp inför rätten. Vem Berendt var eller vad han hade för yrke framkommer inte från domstolsprotokollen. Han omnämns endast som änkans fullmäktig.

Maria förde i sina brev fram att hon varken talat illa om Johan eller hans familj, eller att hon skulle ha begått hor. Hon vägrade också acceptera Johans fru och hennes systrar som vittnen i rättegången då hon ansåg att nära släktingar inte kunde ge opartiska vittnesmål. I breven förklarade hon även varför hon varit tvungen att be Johan och hans familj flytta från gården de bott på: änkans avlidne man hade skuldsatt sig då han ännu levde och gården skulle inlösas för tillbakabetalning av dessa skulder.¹³²

Forskning har visat att kvinnor enligt lag och praxis inte fick förvalta fast egendom under 1600-talet. Förvaltandet och skötseln av den fasta egendomen skulle skötas av en manlig släkting till kvinnan eller av hennes förmyndare. Från brevet Maria skrev till Ekenäs rådstuga år 1667 nämner hon att hon sålt gården Johan och hans familj bott på för att betala tillbaka de skulder som hennes avlidne man tagit då han ännu var vid liv. Från domstolsprotokollet framkommer inte ifall Maria skulle ha skött försäljningen själv eller ifall en manlig släkting eller förmyndare hade hjälpt henne med försäljningen. Vad som däremot går att tolkas från brevet Maria skrev var att hon självständigt fattade beslutet att sälja gården, vilket betyder att hon ensam hade möjlighet att fatta beslut om sin egendom. Möjligheten att förvalta sin egendom ensam skulle inte en ogift kvinna eller en hustru haft så länge hennes man eller manliga släktingar varit vid liv. Marias rättsfall och handlingsmöjligheter stöder tidigare forskning om att änkor generellt hade fler handlingsmöjligheter att sköta sina ärenden själva.

Från protokollen går det att se en svag antydning om att rådmännen tog Marias parti under rättegången. Bland annat ifrågasatte och korsförhörde rådmännen Johan och hans vittnen mer ingående än Maria. De vittnen som korsförhördes kom senare att avfärdas av rådmännen då de ansågs vara jäviga. Till exempel ifrågasatte rätten Johans omdöme hur han låtit hor ske under hans tak, då vittnen menade att änkan och sergeanten hade legat i samma säng i Johans hem.¹³³ Korsförhöret av Johan och Johans vittnen kunde bero på att Johan och vittnena var närvarande under rättegången och kunde förhöras, vilket inte var möjligt att göra med Maria då hon befann sig i Viborg. Visserligen kunde rådmännen ha skickat brev åt änkan var de bett henne

¹³¹ Sundin, s. 94.

¹³² Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 96-97.

¹³³ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 96-97.

återkomma med mer information om händelserna. Från protokollen framgår inte att rådmännen skulle ha kontaktat änkan eller svarat på breven. Kommunikationen förefaller således ha varit ensidig.

Från domstolsprotokollen har inte framgått att Maria skulle ha tillkallat egna vittnen som kunde styrka att hon inte begått brottet hon stod åklagad för. Antingen hade hon inte vittnen att tillkalla eller så ansåg hon att hennes eget vittnesmål var så pass vägande att hon inte behövde någon som kunde vittna för henne. En änka befann sig förvisso rätt så högt upp i samhällshierarkin och Maria var säkerligen medveten om sin sociala ställning. Att inte acceptera Johans tillkallade vittnen kunde även ha varit ett taktiskt drag av Maria för att vinna rättegången: Ifall Johan inte hade några vittnen som kunde vittna mot henne hade Johan inte heller någon giltig grund att anklaga henne för hor.

Maria hade (antagligen) en högre social ställning än Johan och med största sannolikhet var hon en rätt så förmögen kvinna, då det från protokollen gått att tolka att hon skulle ha ägt flera gårdar än endast den var Johan och hans familj hade bott på. Då 1600-talet var ett hierarkiskt samhälle finns det skäl att tro att Maria som gårdsägare hade mer inflytande än Johan. Då det inte är möjligt att få mer information om änkan Maria och Johan från domstolsprotokollen är det omöjligt att få reda på vilken samhällsklass de tillhörde. Jag kan endast anta att Maria var en förmögen kvinna och att även Johan var välställd då han var husbonde på Marias gård.

Det var sällan som en person från ett lägre samhällsskikt stämde en person från ett högre skikt och vice versa. Jan Sundin har menat att sannolikheten för en person från ett lägre samhällsskikt skulle vinna en rättegång mot en välbärgad var minimal. En person från det högre samhällsskiktet hade bättre ekonomiska möjligheter att vinna rättegången och hade högst troligt också bättre kännedom om hur rättssystemet fungerade, jämfört med den mindre bemedlade parten. Välbärgade personer valde ofta att inte ville stämma mindre bemedlade av empatiska skäl.¹³⁴

Jag antar att personer som upplevt att de blivit kränkta inte plågades av tanken att stämma en person som var mindre bemedlad, ifall detta betydde att de kunde gå fria från anklagelserna och eventuella rykten som satts i omlopp i lokalsamhället. Logiskt är enligt mig att ifall en person blivit kränkt ville hen ha upprättelse och rentvå sitt namn oberoende vem det var som hade

¹³⁴ Sundin, s. 7.

kränkt honom eller henne. Högst troligt var detta fallet med Maria och Johan: Johan hade kränkt Maria och Maria krävde upprättelse.

Att inte personligen svara för sig själv i rätten kunde ha varit ett taktiskt drag av Maria. I och med att rätten inte kunde förhöra henne fungerade endast breven hon skrivit som vittnesmål om hur hon tolkat konflikten. Att hålla sig i skymundan och inte personligen närvara under rättegången kan ha fungerat till hennes fördel: då hon inte tvingades berätta sin version av händelserna för rätten behövde hon inte heller svara på eventuella tilläggsfrågor som kunde ha raserat hennes argument. Under 1600-talet var det överlag vanligt att förmögna kvinnor drog sig undan från det offentliga livet då deras män avlidit och lät en fullmäktig föra deras ärenden vid rättsförhandlingar.¹³⁵ Ifall de drog sig undan av lättja, ointresse eller helt enkelt för att de inte behövde kan man spekulera kring. Marias uppgav som orsak till varför hon inte infann sig vid rådstugan under rättegången att hon var sjuk och att hon befann sig i Viborg.

Hur Maria framförde sin sak och uttryckte sig i breven var ytterst vägande, då det var det enda vittnesmål som fanns att tillgå från hennes part. En lagkunnig kunde ha hjälpt henne skriva dessa brev på ett språk som på tidsenligt korrekt sätt argumenterade för hennes oskyldighet och som samtidigt väckte sympati hos rådmännen. Man kan också ställa sig frågan ifall hon överhuvudtaget själv skrivit breven, eller ifall hon endast undertecknat dem. Hur saken än låg till ansåg rådmännen som ledde rättegången att breven som Maria skrivit räckte för att förkasta Johans vittnen och beskyllningar. Breven tjänade på så vis sitt syfte och gav Maria en vinst vid rådstugan.

I ett tidigare nämnda citat skrev Maria till rådstugan:

Denne saaken är migh så beswärligh, och går migh så hårdt till hierta, att iagh skulle fåå såddant rychte igen till tack, för det goda såm iagh dem giort haffuer, der till är iagh siukligh och reess färdigh till Wÿborg [...].¹³⁶

Hon argumenterade här för hennes oskyldighet och att det var hon som var offret i denna tvist – inte Johan. Enligt henne var rättegången besvärlig och ”gick hårt till hjärtat”: Hon upplevde sig vara felbehandlad då hon fått ett skamigt rykte till tack för sin givmildhet mot Johan och till råga på allt var hon även sjuklig. Jag ifrågasätter inte att Maria skulle ha varit sjuk eller känt

¹³⁵ Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo, Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisen arki keskiajalta uudelle ajalle (Jyväskylä 2009), s. 126.

¹³⁶ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 96.

sig felbehandlad, men det fanns en möjlighet att hon genom dessa ordaval försökte väcka sympati hos rådmännen och hon fyllde i detta fall den stereotypiska kvinnorollen som den svaga och försvarslösa äldre kvinnan. Enligt Rebekka Habermas kunde kvinnor använda sig av den här taktiken under rättegång för att väcka medlidande hos rådmännen.

Likaså representerades Maria av en manlig fullmäktig som kunde föra talan vid rådstugan på ett sätt som tilltalade rådmännen. Då Maria inte var närvarande under rättegången kunde rätten inte heller be henne ge en mer detaljerad utsaga av händelseförloppet som lett till rättegång. De detaljer som kom till rättens kännedom var yttrade av Johan och hans vittnen, samt via Marias brev.

Maria vägrade acceptera Johans vittnen, då de var släkt till Johan, och rätten gick med på hennes krav. Det här pekar på det faktum att rättens främsta uppgift under denna tid vara att bevara lugnet och harmonin i staden. Idag strävar rättsinstanserna efter objektiv rättvisa, var den skyldige döms antingen till böter eller till fängelsestraff för att gottgöra sitt brott. Detta tänkande gällande objektiv rättvisa fanns inte under 1600-talet, utan rättens uppgift var att lösa konflikter så att lugnet i lokalsamhället bevarades.¹³⁷ Jan Sundin har skrivit om rådmännens lagtillämpning:

Även om det fanns en skriven lag, medgavs inom dess ramar en större flexibilitet när det gällde tolkningen av lagen och straffmätningen i kriminalmål. Man kan inte enbart läsa lagtexter om man vill veta hur rättvisan fungerade i praktiken i detta samhälle. Flexibiliteten gjorde sig bland annat gällande så att man i domarna inte enbart tog hänsyn till brottet utan även till personen. En accepterad medlem av lokalsamhället behandlades ofta mildt, utom om brottet var av synnerligen grov karaktär. Främlingar och de som gjort sig illa omtyckta kunde å andra sidan råka mycket illa ut, även om brottet inte var så allvarligt.¹³⁸

Rätten ansåg antagligen att det bästa alternativet för att lösa tvisten mellan Maria och Johan var att döma till änkans fördel. Rätten hade flera gånger utan resultat försökt fungera som medlare för att få parterna att komma överens.¹³⁹ Johan och hans familj gick inte med på att sluta fred och de hade skaffat sig vittnen som kunde intyga att änkan varit lösryckt. Maria erbjöd vägande argument varför vittnesmålen skulle förkastas och det kom inte att dröja länge innan rättegången var avslutad.

¹³⁷ Sundin, s. 11.

¹³⁸ Sundin, s.11.

¹³⁹ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 96–97.

I rättens och stadens intresse låg säkerligen även att hålla sig på god fot med änkan. Ifall änkan var förmögen, inflytelserik och ägde flera gårdar lönade det sig för rådmännen att ta hennes parti om det i framtiden till exempel kunde behövas en gengäld. Eventuellt kunde änkan eller hennes avlidne man ha varit goda vänner med rådmännen som handhade ärendet. Enligt Sundin var det en fördel att tillhöra de högre samhällsskikten då man stod inför domstolen. En förmögen person hade bättre möjligheter att påverka utfallet av rättegången, då hen ofta hade inflytelserika kontakter som kunde påverka domstolsbeslutet i önskad riktning.¹⁴⁰ Anu Pylkkänen har också understött teorin om att målet med en rättegång inte var att avgöra fallet utgående från de bevis som fanns tillgängliga, utan fallet avgjordes på basen av släkternas inflytande (vittnesmål och edmän) och av rådmännen.¹⁴¹

Maria hade inte ett enda vittne som kunde intyga att hon var ärlig och oskyldig, vilket betydde att änkans ord stod mot Johans och hans vittnens ord. Johans vittnen blev avfärdade då de av änkan och rådmännen ansågs vara jäviga. Marias ord vägde uppenbart mer än motpartens, då rätten dömde till hennes fördel. Ålder, kön och social status dikterade var i samhällshierarkin en person befann sig och enligt rätten var Marias plats klart ovanför Johans.

Maria hade tidigare varit gift med Salige Ränste- och Proviantmästaren Jacob.¹⁴² Då en kvinna blev änka kunde hon inta en mer självständig roll, då hon juridiskt inte längre var "någons" kvinna. Hon kunde handla friare och lagen var dessutom på hennes sida i många fall, då man ansåg att en änka behövde beskyddning i och med att hennes man inte längre kunde beskydda henne.¹⁴³ Marias man var avliden, vilket innebar att han inte längre kunde stå upp för henne. Dock hade en änka goda möjligheter att fungera som självständig aktör inom många områden, vilket till exempel Natalie Zemon Davis studerat:

Zemon Davis har studerat kvinnor som befann sig i marginalen i 1600-talets Europa. I hennes forskning har hon kommit fram till att en kvinna kunde ärva hennes avlidne mans internationella företag och fortsätta driva företaget på egen hand utan förmyndare. Att kvinnor drev företag under 1600-talet ansågs inte vara konstigt, men skötseln av en internationellt driven verksamhet hörde vanligtvis männen till.¹⁴⁴ En änka kunde alltså tänja på ramarna för

¹⁴⁰ Sundin, s. 162.

¹⁴¹ Pylkkänen, s. 71.

¹⁴² Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 94.

¹⁴³ Kenneth, Johansson. 'Mannen och kvinnan, lusten och äktenskapet. Några tidstypiska tankegångar kring gåtfulla ting', *Kvinnor i stormaktstidens Sverige. Jämmerdal & Fröjdesal*, red. Eva Östberg (Stockholm 1997), s. 55.

¹⁴⁴ Natalie Zemon Davis, *I marginalen: tre kvinnors uppbrott på 1600-talet* (Stockholm 1998), s. 20–24.

vilka det ansågs vara acceptabelt för en kvinna att agera inom. Vad änkans avlidne man ägnat sig åt för arbete under sin livstid kan ha haft en inverkan på hur änkan senare kom att bemötas. Vem änkan varit gift med och hurdan samhällelig status paret haft inverkade på hurdana uppgifter änkan ärvde av hennes man.¹⁴⁵

Veli Pekka Toropainens forskningsresultat gällande 1600-talets Åbo pekar i samma riktning som Natalie Zemon Davis teori: Många änkor ordnade deras ekonomi efter att deras män avlidit så att de kunde fortsätta leva bekvämt i deras införskaffade bostäder. Vissa borgerliga änkor valde att fortsätta deras avlida mäns verksamhet år efter att mannen dött. Kvinnorna hade den skolning som krävdes för arbetet då många hade tillsammans med mannen deltagit i företagets verksamhet.¹⁴⁶

Från protokollen går att tolka att änkan Maria hade aktörskap även utanför rådstugan. Då hennes man avlidit hade hon ärvt hans skulder och för att betala bort de här skulderna tvingades hon sälja gården som Johan och hans familj bott på. Ansvar för hushållet flyttades enligt många forskare över åt änkan efter att hennes man avlidit. Med andra ord hade en änka fullvärdig laglig kompetens och ärvde således samma status som sin man. Sølvi Sogner, Marie Lindstedt Cronberg och Hilde Sandvik har visat att det för hushållets överlevnad var essentiellt att änkan gavs full auktoritet.¹⁴⁷ Vem skulle annars ansvara för hennes hushåll?

3.2 *Änkan Brita*

Änkan Brita hade våren 1633 anklagats för hor med en gift man vid namn Clas. Brita hade rymt från staden innan rådstugans sammanträde och hon deltog av den här anledningen inte i rättegången. Mannen hon stod åtalad för att ha begått hor med var närvarande vid rättegången, men hans hustru hade valt att inte stämna sin man för hans snedsteg. Dock ansåg rådstugan ärendet vara så pass allvarligt att Clas remitterades till hovrätten för en slutgiltig dom. Hur ärendet slutade för Clas och ifall änkan Brita fick stå till svars för rådmännen är det inte möjligt att få svar på från Ekenäs domstolsprotokoll.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Lahtinen, s. 191.

¹⁴⁶ Toropainen, s. 6.

¹⁴⁷ Sølvi Sogner, Marie Lindstedt Cronberg & Hilde Sandvik. 'Women in court', *People meet the law: Control and conflict-handling in the courts*, red. Eva Österberg & Sølvi Sogner (Oslo 2000), s. 169–170.

¹⁴⁸ Ekenäs stads dombok 1623–1660, s. 27–28.

Det här fallet visar hur kvinnor, oberoende civilstånd och social status, var rädda för att stå inför rådmännen vid rådstugan och invänta deras dom. En gift kvinna, och även en gift man, var säkerligen väl medveten om att dubbelt hor straffades under denna tid med döden. Att straffet skulle lindras vid hovrätten var inte en garanti. Av den här anledningen var det sannolikt att personer anklagade för hor hellre valde att ta till flykten istället för att ta chansen och svara för sig vid rådstugan. Änkan Britas rättsfall visar också att en persons civilstatus inte automatiskt garanterade en vinst vid rådstugan.

3.2.1 Titeln änka eller fru innebar inte automatiskt en vinst vid rådstugan

Den 4 maj 1633 stod änkan, ”hoor konan”, Brita åtalad för hor med en gift man vid namn Clas. Brita hade antagligen insett att anklagelserna kunde ha ödesdigra konsekvenser och hennes av den här anledningen hade Brita tagit till flykten och rymt från staden. Rådmännen beklagade sig över att behandlingen av ärendet fördröjts och att Brita inte kunde stå till svars för anklagelserna.¹⁴⁹

Det var upp till Clas fru ifall hon ville åtala sin man för hor eller inte. Frun berättade att hon lidit av franska sjukan¹⁵⁰ i 15 år och att hon ansåg änkan Brita var orsaken till mannens sidosprång. Clas fru svarade åt rådmännen:

Att hon will gärna bidia för sin man, Oh Att han henne Aldrih därföre för achtadh haffuer eller förtrycht, Vthan mykitt meer Vthj sin Siukdom wäll Skött oh käriligen hylladt haffuer.¹⁵¹

Clas hade älskat och skött sin fru väl under hennes sjukdomstid och av den här orsaken såg frun ingen anledning att åtala Clas. Rådmännen vid rådstugan lyssnade dock inte på frun och de överlämnade ärendet åt hovrätten för en slutgiltig dom.¹⁵²

Det var vanligt att rådmännen under en rättegång intresserade sig för en anklagades liv och leverne. Då äran och det goda ryktet var viktiga för utkomsten av rättegången var det av vikt att kartlägga den anklagades börd, hurdant familjeliv hen hade och hur stor alkoholkonsumtion hen idkade sig, ifall hen aktivt deltog i gudstjänst och ifall hen arbetade flitigt. Förhållandet till maken eller maken kartlades även. Enligt historiker Mirkka Lappalainen var förhållanden

¹⁴⁹ Ekenäs stads dombok 1623–1660, s. 27.

¹⁵⁰ Även kallat syfilis inom modern medicin.

<<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/franska-sjukan>>, hämtad 24.10.2017.

¹⁵¹ Ekenäs stads dombok 1623–1660, s. 27.

¹⁵² Ekenäs stads dombok 1623–1660, s. 27–28.

verkligen inte privatsaker under 1600-talet och eventuella stridigheter nådde allas öron.¹⁵³ Av den här anledningen var rådmännen intresserade av att förhöra Clas fru. Clas frus vittnesmål kunde avgöra riktningen som rättegången kunde ta.

Clas fru talade varmt om sin man och hon ville inte föra ärendet vidare till följande rättsinstans. Enligt rådande lag kunde Brita och Clas båda ha blivit dömda till döden för hor, men i det här fallet fanns det omständigheter som kunde ha lindrat domen: Clas fru hade länge lidit av syfilis och enligt lag kunde en dödsdom mildras ifall den åtalades gemål var obotligt sjuk.¹⁵⁴ Under 1600-talet kom dock denna lag sakta förlora sitt värde inför rättsväsendet.¹⁵⁵ Då Britas och Clas fall behandlades vid rådstugan kan denna mildrande omständighet ha mist sitt värde i och med att rådmännen skickade ärendet till hovrätten för ett avgörande. Alternativt kan rådmännen ha ansett ärendet vara så pass utmanande att de inte var säkra på hur döma i det här fallet och att de av den anledningen överlämnade ärendet åt en högre rättsinstans.

Det är endast möjligt att spekulera kring hur rättegången vid hovrätten slutade för Clas, då det inte finns nedtecknat hovrättens dom i Ekenäs stads dombok. Eventuellt kunde man hitta mer information om Clas genom att undersöka hovrättens domstolsprotokoll från 1600-talet. I min avhandling har jag undersökt endast domstolsprotokollen från Ekenäs stads rådstuga.

I Ekenäs domstolsprotokoll står vid Clas och Britas ärende inte nedtecknat att det funnits personer som vittnat att Clas och Brita idkat sig åt olovligt sexuellt umgänge. Enligt Kari Matti Piilahti tecknade skrivaren under rättegången inte ned irrelevant information.¹⁵⁶ Ifall det hade funnits vittnen skulle skrivaren högst troligt ha tecknat ned vittnesmålen i protokollen då vittnen hade en rätt så viktig roll under rättsförhandlingar.

Man kunde tänka att ett eller fler vittnesmål skulle ha bidragit med väsentlig information till Britas och Clas rättsfall. I domstolsprotokollen står nedtecknat endast Clas frus yttrande gällande Clas hänsynsfullhet och kärlek mot henne. Från protokollen framgår inte vem som skulle ha anmält ärendet och inte heller på vilka grunder Clas och Brita stod åtalade för hor. Det är inte heller möjligt att få reda på mer information om varför ärendet lett till rättegång. Det

¹⁵³ Mirkka Lappalainen. Pohjoisen noidat. Oikeus ja totuus 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa (Helsingfors 2018), s. 265–267.

¹⁵⁴ Thunander, s. 49.

¹⁵⁵ Eilola, s. 105.

¹⁵⁶ Kari Matti Piilahti, Aineellista ja aineetonta turvaa: Ruokakunnat, ekologistaloudelliset resurssit ja kontaktimuodostus Valkealassa 1630–1750 (Helsingfors 2007), s. 43.

ligger nära till hans att ärendet nått myndigheternas öron skvallervägen då människors sociala relationer och förhållanden inte var privatsaker under 1600-talet. Någon kunde helt enkelt ha fått nys om Britas och Clas snedsteg och anmält ärendet till myndigheterna i hopp om att tjäna en tredjedel av bötesbeloppet.

Clas frus intygan om att Clas var en omtänksam man var inte heller av vikt för rådmännen. Varför rådmännen överhuvudtaget frågade om Clas frus åsikt och ifall hon ville anklaga sin man är även en fråga värd att spekulera kring. Clas frus vittnesmål klingade för döva öron och det verkade som att rådmännen fattat sitt beslut att remittera ärendet till hovrätten redan innan de frågat om Clas frus åsikt. Det faktum att Clas fru, som borde ha haft en rätt så hög ställning i samhällshierarkin med tanke på hennes titel, hade föga möjligheter att påverka rättegången i en gynnsam riktning för hennes man.

3.2.2 Att fly var ett alternativ för att undgå en fällande dom

Vilket jag tidigare konstaterat, går det inte från domstolsprotokollet att utläsa vad som hände med änkan Brita som stått åtalad för hor. Vad vi vet är att Brita valde fly istället för att svara för sig vid rådstugan.

Det fanns en stor chans att Brita skulle ha undgått dödsdom vid hovrätten, då Clas fru berättade inför rådmännen att hennes man älskat och skött henne väl i flera år medan hon varit sjuk och hon ville av den här anledningen inte föra ärendet vidare till hovrätten. Det hörde till samtidens praxis att dödsstraff ofta mildrades till böter av hovrätten efter att rådstugan remitterat ärendet dit. Det gick inte att ta detta förgivet. Det fanns en risk att både änkan Brita och Clas skulle ha dömts till döden. Rättegångens utgång kunde änkan Brita inte veta på förhand och hon ansåg antagligen att det var ett säkrare alternativ att fly istället för att svara för sig vid rådstugan.

Rudolf Thunander har spekulerat kring skälen varför människor valde rymma då de begått grövre sexualbrott. En vägande faktor kan enligt honom ha varit rädslan att dödsdomen inte mildrades till böter av hovrätten. Också skammen att bekänna sina synder inför församlingen i kyrkan kan ha fungerat som en bidragande faktor.¹⁵⁷ Att se Britas frånvaro som ett val att undgå straff och skammen som straffet medförde är, som sagt, sannolikt men motivet bakom hennes agerande förblir obesvarat då det inte går att komma åt Britas tankar och känslor. Brita kan även ha flyttat från orten på grund av andra orsaker än för rädsla om en möjlig dom.

¹⁵⁷ Thunander, s. 81.

Jag vill med det här exemplet visa att rättssystemet under 1600-talet inte konsekvent behandlade alla lika, då rättens främsta uppgift var enligt forskare att bevara lugnet och harmonin i staden. Samtidens syn på rättvisa var annan än vad den är idag. Det fanns i Britas och Clas fall inga vittnen som kunde intyga att ett brott hade begåtts. Clas fru bekände visserligen att Clas hade varit otrogen då hon ansåg att Brita bar skulden för snedsteget, men andra vittnesmål framkommer inte från domstolsprotokollen. Brita gick fri från anklagelserna då hon inte infann sig vid rådstugan, medan Clas hamnade stå ensam för konsekvenserna. Clas fru ville inte väcka åtal mot sin man, men rådmännen tog ingen notis om hennes önskemål utan skickade ärendet oberoende till hovrätten. Enligt rådstugan fanns till synes tillräckligt med vägande bevis att döma Clas (och Brita) för hor, eller så var rådmännen osäkra hur döma i detta fall och skickade av den här anledningen ärendet till hovrätten. Det här pekar på hur allvarligt myndighererna såg på sexualbrott.

3.3 *Hustru Brita*

Enligt rykten skulle borgare Frantz och hustru Brita under flera års tid ha idkat sig åt olovligt sexuellt umgänge. Saken hade uppdragats i rätten den 25:e maj år 1678 då kyrkoherden herr Mathias inte gav tillstånd åt Frantz och Brita för att fungera som faddrar åt deras väns barn.¹⁵⁸

Att bli tillfrågad att bli fadder till någons barn var en stor ära. Detta visade att man hade tillförlit för personen ifråga. För att godkännas som fadder måste man ha en hög moral och ett fläckfritt förflutet. Dömda kriminella fick inte fungera som faddrar, då det låg på fadderns ansvar att uppfostra fadderbarnet till en ordentlig människa.¹⁵⁹

Herr Mathias hade tyckt att Frantz och Brita levte ett osedligt leverne och han ansåg av denna anledning att de inte var passande som faddrar. Herr Mathias motiverade för rådstugan sitt beslut:

[...] icke för Annor Orsaak dhet giordt till hoopa både på Reesor och wedh Hem wisten, dher före och hans Embete forfract att dhenna Gongen seija dhem spdant i Ögonen, emedan dhe eÿ Lÿdt dhedt han dhem i stillheet tillförene Åtskillige Gonger åtwarnadt; Enär Kÿrckioherden hafwer afwijst dhem, haar hwarken frantz eller Brijta swaradt honom eet Ordh, uthan Genast giordt Afträde.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 17.

¹⁵⁹ Piilhti, s. 236–238.

¹⁶⁰ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 20.

Kyrkoherden hade flera gånger uppmanat paret att avsluta sitt förhållande, men de hade inte lyssnat på honom. Kyrkoherdens uttalande i rättsfallet visar kyrkans auktoritet under 1600-talet: Kyrkoherden ansåg att Brita och Frantz hade levt ett osedligt liv, han hade uppmanat dem att avsluta sitt förhållande och slutligen hade han tagit saken i egna händer och anmält paret till den världsliga rätten.

Det var dessutom allmänt känt i staden att de hade ett förhållande och att de flera gånger åkt tillsammans med båt till Stockholm. Efter en lång rättegång och flera hörda vittnesmål dömdes Frantz och Brita till böter och uppenbar kyrkoplikt för deras snedsteg. De hade av rådmännen givits en chans att fria sig från anklagelserna genom att skaffa edgärdsmän, men de hade inte gjort detta.¹⁶¹

Det här rättsfallet visar vittnens roll och starka ställning under rättsförhandlingar. Hustru Brita, som enligt hennes sociala ställning borde ha haft goda möjligheter att inneha aktörskap, intog en passiv roll under rättegången och lät rättegången framskrida hur den ville. Det är möjligt att se hennes passivitet i hennes och Frantz reaktion då rådmännen frågade dem varför de inte skaffat edgärdsmän som kunde befria dem från anklagelserna. De menade att "[...] ingen skulle swerja medh dhem, dher före haar dhe intedt sööcht nogon."¹⁶² Antingen insåg Frantz och Brita realiteten att de inte hade kontakter som kunde ställa upp som edgärdsmän för dem, eller så hade de gett upp och inte bemödat skaffa sig några.

3.3.1 Vittnesmålen som avgjorde rättegången

Vem dög som vittne under en rättegång? Vittnen skulle vara "[...] sådana att man om deras trovärdighet ingen skäligh orsak har att tvivla."¹⁶³ Det talar för sig självt att vittnen hade en viktig roll under rättsförhandlingar i och med att de bidrog till att verbalt återskapa det begångna brottet vid rådstugan.

I situationer var ord stod mot ord kunde tillförlitliga vittnesmål antingen befria eller fälla den anklagade från anklagelserna. I ett tidigare rättsfall jag analyserat i min avhandling har jag visat att rådmännen vid rådstugan hade rätt att avfärda vittnen som de ansåg att inte var tillförlitliga. I detta rättsfall ansåg rådmännen att de som kunde vittna mot paret var för nära släkt till den

¹⁶¹ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 20–24.

¹⁶² Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 24.

¹⁶³ Hassan Jansson & Lindström (2018), s. 38.

kärande. Vittnena ansågs med andra ord vara jäviga med motiveringen att de hade ett för nära förhållande till personen som anklagade de kärande för sexualbrott. Var detta en allmänt rådande praxis under rättegång?

I det här kapitlet analyserar jag Frantz och Britas rättegång var flera vittnen kunde intyga att de ertappat Frantz och Brita på bar gärning. Rättegången började med förhör av tre manliga vittnen som kunde intyga att de sett paret ligga i samma säng under en båtresa till Stockholm. Dessa vittnesmål ger en övergripande inblick i varför paret stod åtalade för sexualbrott:

1. Ett vittne vid namn Mats kunde intyga att Frantz och Brita umgåtts mycket hemma i Ekenäs och han hade även sett paret ligga i samma säng ”till föttes”¹⁶⁴ under en del av en 3 veckors båtresa till Stockholm. Frantz och Brita påstod att de delat säng på grund av trängsel, men flera vittnen kunde intyga om att det hade kunnat ordnas en egen sovplats åt Brita ifall hon bara hade bett om det.
2. Ett annat vittne kunde också intyga att Frantz och Brita legat ”till föttes”¹⁶⁵ de flesta nätter under resan till Stockholm, men att han en gång sett dem ligga ”Hufwuden till hoopa”¹⁶⁶.
3. Ett tredje vittne vid namn Tomas kunde vittna att han för tre år sedan befunnit sig på samma farkost som Frantz och Brita och Tomas hade då sett att:

[...] dhe Alltjdh Legadt uthj een Sengh afKlädde tillhoopa, Men när dhe reest tillbaaka Kom Frantzes Moder på samma Skuta i från Stockholm, då haar Hustru Brijta Legat hooß henne, och Frantz medh sin Broder utj een Sengh.¹⁶⁷

Tomas hade för rätten berättat att Frantz och Brita hade delat samma säng ända tills Frantz mor hade åkt med dem tillbaka från Stockholm. Då hade Brita delat säng med modern och Frantz hade sovit med sin bror.

Jag har lagt märke till att det från domstolsprotokollen ofta framkommer uttrycken ”till föttes” och ”Hufwuden till hoopa”. Att påstå att en kvinna och en man legat i samma säng med ”Hufwuden till hoopa” kan från protokollen tolkas som att var mycket allvarigare än att ligga

¹⁶⁴ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 17.

¹⁶⁵ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 17.

¹⁶⁶ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 17.

¹⁶⁷ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 18.

”till föttes”. Det verkade vara viktigt för rätten att reda ut hur paret legat i sängen. Det säger givetvis sig självt: ifall en kvinna och en man legat ”till föttes” i en säng fanns det mindre risk för att något olagligt skulle ha ägt rum.

Frantz och Brita hade umgåtts även vid andra tillfällen än under båtresan till Stockholm. Till exempel Kerstin, en piga på 13 ½ år, vittande inför rätten att hon sett Brita ”[...] Om Affton, Gådt in i Hans Cammar och sedan Legadt i Sengh medh Honom, och deß Kiortell på Kistan uthmedh Sengen.”¹⁶⁸ Pigan hade sett Brita gå in i Frantz kammare och sedan lagt sig i Frantz säng. Pigan hade sedan försökt gå in i sängkammaren för att hämta rena lakan och då hade hon märkt att haken till kammaren var lagd på dörren. Frantz hade öppnat kammardörren och släppt in pigan i rummet och då hade pigan sett Britas kjortel på en kista och att Brita legat i sängen.¹⁶⁹

Intressant i Frantz och Britas rättegång var att det faktum att det verkade som att samtliga personer som hade något att berätta om deras förhållande accepterades som tillförlitliga vittnen av rådmännen. Även Kerstin, en piga på 13 ½ år accepterades som vittne, fastän hon enligt lag inte hade rätt att vittna.¹⁷⁰ Från domstolsprotokollen framgår dock att rådmännen diskuterat pigans låga ålder och tagit ställning till ifall hon skulle få vittna eller inte. Rådmännen hade kommit överens att acceptera Kerstins vittnesmål i och med att hon flera gånger tagit emot nattvard.¹⁷¹

Rådmännen hade rätt att avgöra vem som dög som vittne och vem som inte gjorde det. Enligt lag fick kvinnor rätt att vittna först år 1697, men i praktiken hade gifta kvinnor vittnat vid rätten långt innan lagändringen gjorts. Restriktionen verkar enligt Gudrun Andersson ha varit begränsad endast till den ogifta kvinnan.¹⁷²

Det hierarkiska tankesättet gjorde sig också gällande under en rättegång: Det gjordes en klar distinktion mellan den gifta och den ogifta kvinnan. Den gifta kvinnan var en ärbär kvinna och samtidigt en fullvärdig medlem i lokalsamhället. Av den här anledningen hade den gifta kvinnan, inkluderande änkor, en högre position i samhällshierarkin än den ogifta kvinnan.¹⁷³ Det faktum att rådstugan i Ekenäs tillät en omyndig ogift flicka vittna mot en hustru tyder på

¹⁶⁸ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 18

¹⁶⁹ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 18.

¹⁷⁰ Andersson, s. 92.

¹⁷¹ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 18.

¹⁷² Andersson, s. 92.

¹⁷³ Andersson, ss 91.

att det var möjligt att tänja på lagen och på de rådande samhällshierarkiska normerna. Varför Ekenäs domstol tillät pigan vittna mot Brita tolkar jag som rättens beslutsamhet att ge en fällande dom åt Frantz och Brita, och av en här anledningen var alla vittnesmål av vikt. Dock avgjordes inte Frantz och Britas ärende endast av pigans vittnesmål, men pigans vittnesmål stärkte misstankarna om ett sexualbrott och ärendet ledde därav till en fällande dom.

Frantz och Britas rättsfall går att jämföras med Karin Hassan Janssons och Jonas Lindströms rättsfall från deras bok *Horet i Hälsta. En sann historia från 1600-talet* (Stockholm 2018) var en piga hade anklagat sin husmor för mordförsök och hor. Rättegången i Hälsta resulterade i att husmodern avrättades. Hassan Jansson och Lindström har med det här rättsfallet velat påvisa att Hustavlan inte var ett hierarkiskt system som följdes till punkt och pricka och att en kvinna lägre ner i samhällshierarkin kunde bryta normerna och anklaga en kvinna högre upp i samhällshierarkin för sexualbrott. I Frantz och Britas rättsfall gavs en flicka som befann sig lägre ner i samhällshierarkin än Brita rätt att vittna mot en hustru. Visserligen fungerade flickan endast som vittne och hon var inte kärende som pigan i Hassan Janssons och Lindströms rättsfall.

Sett ur dagens perspektiv kan hanteringen av Britas rättsfall verka orättvist då rådstugan gjorde ett undantag och lät en piga på 13 ½ år vittna. I ett tidigare fall som jag analyserat i min avhandling avfärdades samtliga vittnen, som kunde intyga att ett hor begåtts, med motiveringen att det var för nära släkt till den kärende. Vem som tilläts vittna och vem som inte gjorde det kunde klart och tydligt variera från rättsfall till rättsfall, vilket tyder på att det inte fanns en allmänt rådande praxis gällande detta. Jag vill ännu nämna att enligt 1683-års krigsrättsregler skulle tjänstehjon helst inte vittna i rättsfall, men i rättsfall var knappt inga vittnen fanns att tillgå tilläts också de vittna.¹⁷⁴ I Frantz och Britas rättsfall fanns flera vuxna vittnen som kunde vittna om att Frantz och Brita legat i samma säng, men ändå tilläts pigan Kerstin vittna. Jag tolkar detta som att rådmännen ansåg att det krävdes en fällande dom för att bevara lugnet i staden och ju fler vittnesmål det fanns som kunde intyga att de sett Frantz och Brita i samma säng desto mer vägande skäl hade de att ge en fällande dom.

Rättens intresse att ge en fällande dom åt Frantz och Brita berodde högst troligt på Frantz rykte och leverne i staden. Frantz var ägare till de största gårdarna i Ekenäs och innehade också det rikaste handelsvarulaget i staden, vilket hade väckt missnöjde hos övriga borgare i Ekenäs.

¹⁷⁴ Hassan Jansson & Lindström (2018), s. 38.

Frantz hade problem att sköta sin ekonomi, vilket resulterade i att han använde upp sina pengar och slutade upp som fattig.¹⁷⁵ Frantz var enligt Alfons Takolander: ”En stor vän av glaset, ställde han sig ofta till våldsamma uppträden på krogarna, och hans sedliga liv var minst av allt oklanderligt.”¹⁷⁶ En persons rykte och ära var viktiga för 1600-talsmänniskan då livet baserade sig på vänners, grannars och släktingars hjälp då det uppstod någon form av kris. De som hade dåligt rykte behandlades även dåligt.¹⁷⁷

3.3.2 Släktens betydelse under rättegången

Frantz mor Karin hade gråtande inför rätten vittnat att hon flera gånger bett Frantz avsluta sitt förhållande med Brita. ”Om då ey för Ander fruhtan så för Gudz Hembdh och eet elacht Nampns skull”, hade modern sagt.¹⁷⁸ Modern fortsatte berätta för rådmännen: En natt då Frantz inte kommit hem till natten hade hon vid midnatt gått hem till Brita för att se ifall Frantz befunnit sig där. Väl hos Brita hade modern trängt sig in i Britas farstu och sett Frantz ligga i Britas säng. Modern hade sagt till Frantz: ”Kere Son Achta deÿ, hwÿ Ligger du her och icke Kommer heem”¹⁷⁹, till vilket Brita svarat ”Ähr deht icje Lijka godt hwar han Ligger?”¹⁸⁰. Till detta hade modern svarat att Frantz borde ligga hemma hos henne och inte hos Brita. Sedan hade modern avlägsnat sig från platsen.

Följande natt hade Frantz återigen inte kommit hem till natten. Modern hade då på nytt gått till Brita för att se ifall han var hos henne. Modern hade den här gången inte hittat honom där, men istället blivit bortjagad av Brita.¹⁸¹

Från protokollen går att tolka att Karin hade gjort sitt yttersta för att skydda Frantz från att bli dömd för sexualbrott. Hon var väl medveten om vilka konsekvenser Frantz nattliga äventyr kunde ha och av den här anledningen hade hon gått ut mitt i natten för att leta efter honom. Genom att gråta inför rätten och tala om sin fruktan för Gud och hur hon försökt bättra Frantz beteende sökte hon sympati hos rådmännen. Att fälla tårar framför rådmännen var enligt Rebekka Habermas en taktik kvinnor använde sig av för att väcka medlidande hos rådmännen. Denna taktik använde även Frantz mor Karin sig av: Karin beskrev gråtande de nattliga

¹⁷⁵ Takolander, s. 231.

¹⁷⁶ Takolander, s. 231.

¹⁷⁷ Lappalainen, s. 265.

¹⁷⁸ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 18–21.

¹⁷⁹ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 19.

¹⁸⁰ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 19.

¹⁸¹ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 19.

händelserna hos Brita i en rätt så negativ ton – hon beskrev Brita som otrevlig då hon jagat bort henne mitt i natten.

Varför talade Frantz mor negativt om Brita? En förklaring kan ha varit att hon ville stärka sitt argument och visa att Brita var skyldig till snedsteget och inte Frantz. En annan förklaring kan ha varit att modern inte såg Brita som anständig och sedlig, och ville därav degradera Brita inom kvinnokollektivet.

Enligt Marie Lindstedt Cronberg konkurrerade kvinnor om social rang och status inom kvinnokollektivet, och för att detta skulle lyckas krävdes det att de hade ett gott rykte och äran intakt:

När en kvinna slog vakt om sin ära, t ex rädda sitt anseende genom att stämna någon för förtal och lösaktighet, var det inte bara för att rädda sitt anseende inför potentiella friare eller maken. Att bevara sin status inom kvinnokollektivet kan ha varit lika viktigt.¹⁸²

Att anmäla ett ärende till rätten var ett taktiskt drag för en kvinna att stiga i anseende bland lokalbefolkningen och samtidigt röja undan potentiella rivaler som strävade efter en högre rang inom samhällshierarkin. Modern hade inte anmält ärendet för myndigheterna, utan hon fungerade som ett vittne under rättegången. Modern tävlade inte heller om Frantz som make, då Frantz var hennes son. En trovärdig förklaring till varför modern skuldbelade Brita var högst troligt den att Frantz snedsteg kunde ha inverkat negativt också på moderns rykte och ära. En person som idkat sig åt olovlig sexuellt umgänge drog inte endast skam över sig själv, utan även över hela sin släkt. Genom att rikta uppmärksamheten mot Brita och tala negativt om henne försökte modern bevara sin status inom kvinnokollektivet och samtidigt skydda sin son.

Generellt går det att se att kvinnor ofta anklagade varandra för brott som kopplades till deras sexuella heder och ära, oberoende motiven bakom anklagelserna. Kvinnans sexualitet var nämligen starkt kopplad till hennes ära och det var givetvis ett lätt sätt att reta upp någon genom att attackera denna svaga punkt. Äran var viktig då en individs position och plats i samhället definierades utifrån hens ärbarhet. En ärelös person befann sig utanför samhällsgemenskapen och ingen ville leva i utanförskap. Man kunde tro att männen var de som upprätthöll normerna kring kvinnans sexualitet, men i verkligheten var det kvinnorna själva bevakade varandras sedlighet och upprätthöll på så vis de rådande könsnormerna.¹⁸³

¹⁸² Lindstedt Cronberg, s. 36.

¹⁸³ Lindstedt Cronberg, s. 208–234.

Britas moder Gertrud förhördes också av rådmännen och hon kunde styrka att Frantz hälsat på Brita ofta de senaste åren, men att de inte hade ett sexuellt förhållande.¹⁸⁴ Hon "[...] gjorde denna bekännelse, Att frantz well tijd Och offta nogra åhr gåt dher, men intett förnummidt om nogott Olofligit Samlagh."¹⁸⁵ Hon tillade att hon varken kunde fälla för eller rädda dem från anklagelserna och hon ville inte yttra sig mer om ärendet.¹⁸⁶ Gertruds motiv varför hon valde att inte säga något mer om ärendet kan vi från domstolsprotokollen inte utläsa, men det ligger nära till hands att hennes tystnad innebar att hon försökte skydda sin dotter.

Att Gertrud valde att inte vittna för att hjälpa sin dotter är intressant, då människor under 1600-talet litade på att släkten gav sitt stöd då det behövdes. Till släkten räknades både släktingar genom blodsband, men även ingifta släktingar.¹⁸⁷ Enligt Kari Matti Piilahti var släktens stöd viktigt för 1600-talsmänniskan:

Suvun merkitys oli suuri, ja se vastasi kollektiivisesti mm. kunniastaan. Suvun jäsentä suojasi ulkopuolisilta tarjoama tuki, ja näin haluttiin säilyttää suvun arvovalta. Yksilöstä ja yksilöllisyydestä ei juuri voi puhua, vaan henkilölle oli olennaista mihin sukuun hän kuului. Sukujärjestelmän ulkopuolinen henkilö saattoi olla rauhaton ja laitton. Tällaisen yhteiskuntamuodon synnyssä on nähty keskeisenä tekijänä olosuhteiden takia koettu pelko ja turvattomuus.¹⁸⁸

Enligt Piilahti var en släkts ära viktig och släkten svarade kollektivt för att bevara äran. Britas mor stod inte upp för sin dotter, men det gjorde inte heller Britas man. Från protokollen framkommer nämligen att Brita hade en äkta man som låg dödssjuk en halv mil från staden. Rätten frågade varför Brita inte besökt honom:

Retten frågade Brijta, hwij hoon icke i deße dagar haar reest till sin Man som nogra Weekor Legat dödssiuk een Half mijhl her ifrån Staden, och intett Ägdt hwarcken maat eller dricka, eý heller nogon som skiööt och Ansat honom [...] ¹⁸⁹

¹⁸⁴ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 19.

¹⁸⁵ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 19.

¹⁸⁶ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 19.

¹⁸⁷ Piilahti, s. 17–28.

¹⁸⁸ Piilahti, s. 26.

¹⁸⁹ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 19.

Rådmännen var intresserade av att veta varför Brita inte hälsat på honom, till vilket Brita hade svarat att hon inte haft mat eller dricka att föra till honom och därför inte kunnat hälsa på honom.¹⁹⁰

Rådstugan hade bett Frantz och Brita skaffa edgärdsmän som kunde intyga att paret inte hade idkat olovligt sexuellt umgänge. Paret hade inte hittat, eller snarare sagt bemödat sig hitta, edgärdsmän som kunde intyga om deras oskyldighet.¹⁹¹

Rätten frågade Brita var hennes man befann sig för tillfället och ifall han kunde stå upp för henne. Hon ”[...] swarade sikh ey weeta hwarest han ähr i Landet, Men sedan henne pålagdes Eedhgongh hafwer han warit twenne Gonger heem.”¹⁹² Britas man, som tidigare legat dödssjuk, var enligt Brita nu på resande fot. Han hade hälsat på henne två gånger sedan hon och Frantz dömdes till att skaffa sig edgärdsmän som kunde intyga att de var oskyldiga till brottet de stod anklagade för.

Ifall Britas man verkligen legat dödssjuk kan vi inte veta, men det faktum att mannen inte befann sig vid rådstugan under rättegången för att försvara sin fru talade sitt tydliga språk: Mannen ville inte stå upp för sin fru, vilket tyder på att han ansåg att hon var skyldig till anklagelserna. Givetvis kunde mannen ha legat dödssjuk och av den anledningen inte kunnat delta vid rådstugans sammankomst, men Britas kommentar om att mannen hälsat på henne två gånger tyder på att han var frisk och vid liv.

Det faktum att varken Britas moder eller Britas man stod upp för Brita under rättsförhandlingarna talar emot Piilantis teori om att släkten kollektivt svarade för släktens ära. För att svara för släktens ära skulle det ha varit av vikt för Britas släktingar att vittna för henne för att rentvå hennes namn vid rådstugan. Britas släktingar tog avstånd från Brita i stället för att hjälpa henne, vilket indikerar att släkten inte såg det som viktigt att försvara Britas ära.

Kan sexualbrott ha varit ett undantag och att släktingar svarade för deras ära i andra sammanhang? Kvinnor ansvarade ensamma för rådstugan ifall de anklagades för sexualbrott. Piilahti har i sin avhandling studerat kvinnor som skötte deras ekonomiska ärenden och förde ekonomiska tvister till myndigheterna för ett avgörande. Piilahti har dock visat att en kvinna

¹⁹⁰ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 19.

¹⁹¹ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 21.

¹⁹² Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 24.

befann sig endast i rätten, då det gällde ekonomiska tvister och brott då hon var tvingad till det, det vill säga då det inte fanns en man som kunde representera hushållet i hennes ställe.¹⁹³ Antagligen svarade släkten kollektivt för en kvinnas ära då det fanns skäl att tro att hon var oskyldig till anklagelserna och då ärendet hellre skulle föras av en manlig släkting vid rätten, som till exempel då det handlade om ekonomiska tvister.

3.4 *Sammanfattning*

Vid Ekenäs rådstuga hade totalt 11 gifta kvinnor anklagats för sexualbrott mellan åren 1623–1695. Jag har i min avhandling studerat tre rättsfall var en gift kvinna och två änkor stod åtalade för deras sexuella snedsprång. Orsaken till varför rättsfallen anmäls för myndigheterna var antingen för att kvinnan ansåg att hon hade blivit kränkt eller för att ärendet anmäls till myndigheterna av någon annan. Jag har studerat ifall starka kvinnor hade möjlighet att påverka deras rättegång i en gynnsam riktning. Enligt de domstolsprotokoll jag analyserat hade starka kvinnor under den ortodoxa perioden aktörskap vid Ekenäs rådstuga.

Kvinnorna hade aktörskap redan utgående från det faktum att de befann sig vid rådstugan och själva svarade för sig eller fungerade som vittnen. Vilka möjligheter en gift kvinna hade att påverka hennes rättegång i en (henne) gynnsam riktning varierade. Beroende på var kvinnan befann sig i samhällshierarkin, beträffande börd och rykte, hade hon olika möjligheter att påverka sin rättegång. En kvinna med gott rykte och av bra börd hade goda möjligheter att påverka sin rättegång genom att använda sig av sitt kontaktnät. En kvinna med sämre rykte kunde inte räkna med sina släktingars och bekantas stöd under rättegången och detta försvårade hennes möjligheter till en vinst vid rådstugan.

En kvinna kunde välja fly från staden för att undvika rättegången och på så vis en möjlig fällande dom. Kvinnan i fråga hade inte aktörskap vid rådstugan, men genom att inte närvara vid rättegången undgick hon en fällande dom. På så vis hade kvinnan aktörskap att påverka sin rättegång i (en ur hennes synvinkel) gynnsam riktning utan att hon befann sig på plats under rättegången. Orsaken till varför en kvinna valde att fly berättar inte domstolsprotokollen, så jag har endast kunnat spekulera kring detta. Antagligen var rädslan för höga böter eller en dödsdom orsaken till att en kvinna valde fly.

¹⁹³ Piilahti, s. 33–267.

Varför en kvinna valde att agera på ett visst sätt är även omöjligt att svara på då vi inte har tillgång till hennes motiv eller tankar. Domstolsprotokollen rekonstruerar endast sexualbrotten genom de berättelser och den dialog som fördes under rättsförhandlingarna. Ur dialogen och berättelserna är det möjligt att skapa sig en närmare förståelse om samtidens könsnormer, syn på sexualitet och samhällets hierarkiska system.

Utomäktenskapligt sexuellt umgänge var under den studerade perioden inte tillåtet. De personer och rättsfall jag studerat befann sig vid rådstugan för de begått ett brott och händelserna kring brottet skulle utredas för en möjlig fällande dom. Ett sexualbrott ansågs vara lika allvarligt oberoende ifall det var en kvinna eller en man som hade begått det. Det faktum att rådstugan remitterade ärenden gällande sexualbrott bevisar hur allvarligt myndigheterna på denna typ av brott.

Det hierarkiska systemet, och den rådande samtida lagen överlag, var inte ett system som följdes till punkt och pricka av rådmännen vid rådstugan. Hur rådmännen hanterade rättsfallen vid rådstugan kunde variera från fall till fall. Enligt samtidens synsätt spelade ålder, förmögenhet, anor och ära en stor roll var i samhällshierarkin en person befann sig. Kvinnor som enligt deras titel borde ha haft lika mycket inflytande och möjligheter att påverka sin rättegång hade i verkligheten inte det. Till exempel innebar titeln änka eller hustru inte en automatisk vinst vid rådstugan.

En stark kvinnas vittnesmål kunde inte automatiskt påverka en rättegång i en (ur hennes synvinkel) gynnsam riktning. En svag kvinna kunde vittna mot en stark kvinna så att ärendet ledde till en fällande dom för den starka kvinnan. För rådmännen vid rådstugan talade händelseförloppet och kollektivet (vittnesmål och kontaktnät) mer än den enskilda individens vittnesmål. En stark kvinna som utan släktingars eller vänners stöd svarade för sig själv vid rådstugan hade föga chanser att vinna sin rättegång. En kvinna kunde om hon så ville be en manlig person föra hennes talan under rättegång, och detta kan ha fungerat som ett taktiskt drag för att föra rättegången åt önskat håll.

En stark kvinna kunde under rättegången fälla tårar och hänvisa till hennes dåliga hälsa för att eventuellt väcka medlidande hos rådmännen. Vilken inverkan den här taktiken hade för utkomsten av rättegången har jag inte bevis för. I ett rättsfall klagade en änka över sitt sjukliga mående och rättegången ledde till en vinst för hennes del. I ett annat rättsfall grät en moder för rådmännen över att hennes son lockats att begå hor med en gift kvinna och detta rättsfall ledde

till en fällande dom för hennes son. Att framställa sig som det svagade könet innebar inte automatiskt att rådmännen kände medlidande och avgjorde rättegången till den gråtande kvinnans fördel. Rådmännen hade auktoritet att föra rättegången i den riktning de själva ansåg var den rätta, även om de tänjde på den rådande lagen en aning.

4 Svaga kvinnor

Det var vanligt att ogifta pigor och ogifta drängar idkade sig åt olovliga sexuella förbindelser under 1600-talet. Det var inte heller ovanligt att drängar sökte sexuellt umgänge genom att lova kvinnorna äktenskap ifall de blev gravida.¹⁹⁴ Under åren 1623–1695 anklagades totalt 21 ogifta män och 21 ogifta kvinnor för sexualbrott (se tabell 3) vid Ekenäs rådstuga. Oftast uppdagades ett föräktenskapligt sexualbrott för myndigheterna då en ogift kvinna blev gravid eller då hon fött ett oäkta barn.¹⁹⁵ Vad kunde en ”svag” kvinna, det vill säga en kvinna lägre ner i samhällshierarkin, anklagad för sexualbrott göra för att påverka sin rättegång i en gynnsam riktning?

4.1 Märta

Borgare Frans stod den nionde juni år 1680 åtalad för hor och för att ha gjort konan Märta gravid. Märta påstod att Frans lovat henne äktenskap, vilket han själv nekade. Båda dömdes betala 40 marker silvermynt för lönskaläge, därtill skulle de även utstå kyrkoplikt och ”af bidia församlingen”¹⁹⁶. Rådmännen övervägde även ifall de skulle döma Frans för lönskaläge eller för enfallt hor, då detta inte var hans första resa.¹⁹⁷

I protokollen titulerades Märta som ”kona”. Ogifta mödrar fick ofta i offentliga handlingar förnedrande titlar som till exempel: kona, lös kvinna, kvinnfolket eller kvinnspersonen. Först år 1778 ändrades detta och ogifta mödrar fick inte längre ges nedsättande titlar i offentliga handlingar. Efter denna lagändring fick ogifta mödrar också rätt att anonymt föda deras barn på annan ort än sin hemort.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Karin Hassan Jansson, 'Ära och oro. Sexuella närmanden och föräktenskapliga relationer i 1700-talets Sverige', *Scandia* 75:1 (2009), s. 42.

¹⁹⁵ Hassan Jansson (2009), s. 30.

¹⁹⁶ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 75.

¹⁹⁷ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 74–75.

¹⁹⁸ Sundin, s. 325.

Män som stod åtalade för sexualbrott titulerades däremot med sin yrkestitel, så som ”bonden”, ”soldaten”, ”ryttaren”, ”husmannen” eller liknande.¹⁹⁹ Från Åbo domböcker har man från åren 1640–1660 kunnat hitta endast ett fåtal fall var män anklagade för sedlighetsbrott titulerats ”lööskarl” eller ”löösman”, vilket tyder på att det lades mer vikt på kvinnans sedlighet än mannens.²⁰⁰ Från materialet i min avhandling har jag inte kunnat hitta en mansperson som skulle ha blivit nedvärderande titulerad.

Varför kvinnor gavs förolämpande titlar i offentliga handlingar medan männen titulerades respektfullt är en fråga värd att noteras. I ett tidigare rättsfall jag analyserat, var en änka stod åtalad för hor, gavs änkan inte en nedvärderande titel i domstolsprotokollet. Möjligt är att en kvinnas samhällsställning inverkade på hur rätten behandlade henne. En änka hade högre social ställning än till exempel en piga och av den här anledningen förhöll sig folk respektfullt mot henne också då hon stod åtalad för sexualbrott. Dock titulerades en annan änkan jag studerat i min avhandling för ”hoor kona” då änkan år 1633 stod åtalad för att ha idkat hor med en gift man. Detta tyder på att endast civilstånd inte avgjorde hur en kvinna titulerades under rättsförhandlingar. Äran och anor hade en stor inverkan på hur människor förhöll sig till en person.

Frantz och Britas rättsfall som jag analyserar i detta kapitel berättar historien om en ogift kvinna som lovad äktenskap hade fött ett oäkta barn och åkt till Reval för att gifta sig med mannen som friat till henne. Jag diskuterar ifall kvinnans berättelse hon framförde vid rådstugan var strategiskt utformad och berättad i syftet att undgå en fällande dom. Jag studerar även på vilket vis en kvinna kunde handla för att undvika en fällande dom efter att ha fött ett oäkta barn.

4.1.1 Händelseförloppet: Märta åkte i smyg till Reval

Den 21 april 1688, krävde borgare Frans en skriftlig förklaring av rätten varför han åtta år tidigare stått åtalad för lönskaläge med Märta och han ville också vem som anmält dem för dylikt. Märta hade efter hennes och Frans rättegång flytt till Reval, var hon hade fött ett barn. Vem fadern till barnet var kunde ingen i rättssalen vittna om, varav man skickade efter kyrkoherden för att få klarhet i saken, men då kyrkoherden låg och sov måste ärendet skjutas upp till följande rådstuga.²⁰¹

¹⁹⁹Lindstedt Cronberg, s. 40.

²⁰⁰ Riitta Laitinen, 'Hyveelliset ja kunnialliset. Turkulainen arki ja lutherilaiset ihanteet', *Pohjoinen reformaatio*, Red. Meri Heinonen & Marika Räsänen (Helsingfors 2017), s. 344.

²⁰¹ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 129–132.

Det kom att dröja två år innan behandlingen av ärendet fortsatte vid rådstugan, efter att ett brev från hovrätten inkommit. Antagligen hade rådstugurätten i Ekenäs ansett ärendet vara såpass utmanande att de behövde konsultation av hovrätten. Frans stod nu förutom åtalad för hor också åtalad för olaglig överförelse av Märta till Reval. Rätten var speciellt intresserad av att veta varför Märta åkt till Reval och vem som var far till hennes barn, men då hennes vistelseort var okänd kunde hon inte förhöras.

Kyrkoherden kallades återigen för att vittna, men den här gången kunde han på grund av att ”han ähr een gammal man få att han icke Wähl Kan minas”²⁰² inte bidra med mer vetskap om ärendet. Märts syskon kallades även för att vittna, men de påstod sig varken ha vetat att Märta rymt till Reval eller att hon stod åtalad för hor.²⁰³

Det var vanligt att grannar och bekanta skvallrade om varandra på stan, men fastän det skvallrades och folk var nyfikna så skyddade man samtidigt dem som stod åtalade. Dödsdomar upplevdes skrämmande av de anklagades anhöriga då rättens beslut inte alltid motsvarade människors allmänna rättsuppfattning. Ett tillkallat vittne kunde skylla på sitt dåliga minne och påstå att hen inte märkt eller sett de anklagades intima stunder eller putande magar. Då vittnet förhöordes kunde hen säga att hen inte visste något eller att hen med säkerhet inte sett något olagligt ske.²⁰⁴

Från senare domstolsprotokoll framkommer det att Märts syster hjälpt Märta till ett skepp som fört över henne till Reval. Systemen hade tidigare påstått att hon inte vetat var Märta befann sig och hon hade inte heller vetat att Märta varit gravid. Märts syster hade ljugit för rådmännen under rättegången och hon ändrade sin berättelse först då Märta berättat varför hon åkt till Reval och vem som var far till hennes barn.²⁰⁵

Enligt Herrstein-Smith var det vanligt att ett vittne, den käre eller den svarande ändrade sin version av berättelsen alltmedan rättegången framskred. Märts syster hade under de första förhören nekat att hon skulle ha känt till att Märta skulle ha varit gravid eller att hon åkt över till Reval. Motiven bakom varför systemen valt att ljuga inför rätten kan vi inte få reda på från domstolsprotokollen, men det ligger nära till hands att systemen ville skydda Märta. Enligt Kari

²⁰² Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 216.

²⁰³ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 215–217.

²⁰⁴ Vainio-Korhonen, s. 106.

²⁰⁵ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 216–228.

Matti Piilahti var släktens stöd viktigt för 1600-talsmänniskan. Tillsammans ansvarade släkten över släktens ära. Av den här anledningen kan Märta:s syster ha ljugit för rådmännen om att hon inte vetat om att Märta varit gravid eller att Märta åkt till Reval.

Även kyrkoherden påstod att han inte mindes hur saken låg till med Märta och Frans, detta på grund av sin höga ålder. Jag tolkar vittnens dåliga minne och ovetskap om ärendet som ett försök att skydda Märta och Frans. Då det inte fanns vittnen som kunde bidra med sina vittnesmål fanns det inte heller någon grund för rätten att döma Märta och Frans för sexualbrott. Då Märta inte heller längre befann sig i Ekenäs kunde hon inte kallas till förhör och ärendet lades ned.

4.1.2 Märta krävde upprättelse vid rådstugan

Dryga tio år senare, den 10 juli år 1690 stod Märta inför Ekenäs rådstuga för att befria sig från de horanklagelser hon åtalats för.²⁰⁶ Märta ansåg det vara viktigt att rentvå sitt namn och återställa sin ära, fastän hon befunnit sig på annan ort i nästan ett årtionde. Märta berättade inför rätten att då hon bott i Ekenäs hade träffat en ogift man från Norrbotten, vid namn Oluff, som enligt Märta var far till barnet. Oluff hade friat åt Märta och de hade tillsammans planerat resa till Stockholm för att gifta sig. Oluff hade dock först rest till Reval och gravida Märta hade enligt planerna åkt efter för att leta upp honom. Hon hade fått hjälp av sin syster för att komma till skeppet som tog henne över Finska viken, men väl i Reval hade Märta inte funnit Oluff. Hon hade sedan ensam fött deras barn, utstått kyrkoplikt och betalat böter, vilket hon hade intyg över.²⁰⁷

Kyrkoplikt, eller även kallat *uppenbar kyrkoplikt*, innebar att syndaren fick sitta på en pall eller stå vid korkodörren under gudstjänst. Idén bakom kyrkoplikten var att formellt återuppta syndaren i församlingsgemenskapen igen, men senare kom straffet att ses som ett tillägg till det världsliga straffet.²⁰⁸ Under 1660-talet togs skambänken i bruk i Finland. Skambänken, i folkmun horbänken, var placerad i bakre ändan av kyrkan, bakom resten av församlingen och så långt ifrån altaret som möjligt. Personer som gjort sig skyldiga till sexualbrott hamnade under gudstjänst stå på denna bänk för att sona sina synder och man såg detta som ytterst förnedrande.

²⁰⁶ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 226.

²⁰⁷ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 226–229.

²⁰⁸ Sundin, s. 139.

Innan införandet av horbänken hade syndaren tvingats stå vid kyrkodörren och skämmas under gudstjänsten, vilket ansågs vara ett lindrigare straff än det senare införa straffet *uppenbar kyrkoplikt*. Här tvingades syndaren stå på horbänken under gudstjänst och efter det ställa sig framför församlingen för att erkänna sin synd och be om förlåtelse för att hen, genom sitt handlande dragit skaparens vrede över sig själv och resten av församlingen. Prästen hotade därefter med ytterligare straff ifall den syndige fler gånger handlade osedligt. Den här formen av straff utdömdes vid mer allvarliga brott såsom till exempel hor.

För personer som begått lönskaläge användes en mildare variant av *uppenbar kyrkoplikt*. Här hamnade den skyldige stå på en skampall medan prästen från biktstolen räknade upp de synder som hen begått. Den skyldige behövde i det här fallet inte ställa sig framför församlingen för att visa sin ånger och be dem om förlåtelse. Efter *uppenbar kyrkoplikt* blev den syndige återigen upptagen i församlingen, från vilken hen varit utesluten från under rättegångens gång.

Enligt Seppo Aalto var kyrkstraffet så fruktansvärt att de dömde på alla sätt försökte undgå skambänken och *uppenbar kyrkoplikt*. Ett sätt att undgå straffet var att betala sig fri från det. Ifall den dömde inte hade råd att betala kunde hen också gottgöra sin synd genom till exempel fysiskt arbete. Oftast var det endast förmögna personer som hade möjlighet att betala sig fria från *kyrkoplikt*. För mindre bemedlade var enda möjligheten att undgå straffet att rymma. *Uppenbar kyrkoplikt* ansågs vara ett så pass förnedrande straff att adliga och ståndspersoner aldrig dömdes till detta, fastän straffen borde enligt lag ha varit lika för alla. *Uppenbar kyrkoplikt* avskaffades först under 1740-talet.²⁰⁹

Märta berättade att ”Hon alt sedan Hon, stådt sin plicht dehr Halit sig ährlig och Wähl stäldt sig botfärdig; och gådt flätigt både till Kyrckian och Herrenß Högwärdige Natt Wardh.”²¹⁰ Hon sade sig ha botat sina synder, uppfört sig ärligt och flitigt gått i kyrkan, samt deltagit i nattvarden.

Enligt Riitta Laitinen kunde en person argumentera för sin oskyldighet genom att berätta att hen deltagit i nattvarden. Baktanken med detta var att visa rätten sin fromhet och dygdighet för rådmännen. På det här sättet försökte den anklagade följaktligen bevisa sin oskyldighet.²¹¹ För en kvinna var det mer skamligt att bli anklagad och dömd för sexualbrott än vad det var för en

²⁰⁹ aalto s 126–128

²¹⁰ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 229.

²¹¹ Laitinen, s. 344.

man. En kvinna som idkat sig åt utomäktenskapligt sexuellt umgänge hade förlorat sin ära och hennes ära kunde endast återställas genom att gifta sig med mannen som lägrat henne.²¹² Senare forskning har dock visat att en kvinna kunde fortsätta leva sitt liv som vanligt efter att de fött ett oäkta barn. Dessa kvinnor kom även att gifta sig senare i livet.²¹³

Både Frans och Märta bedyrade inför rådstugan att de inte haft något med varandra att göra och att barnet hon fött i Reval var Oluffs, ”ty iag Håller min Siähll Kärare ähn Hella Wärden”²¹⁴ sade Märta.²¹⁵ Märta visade sin ånger och åberopade sin oskyldighet genom att hävda att hon flitigt gått i kyrkan och deltagit i nattvarden, vilket resulterade i att hon blev friad från anklagelserna med motiveringen:

Märta bedyrar och be Känner een Nor botninß Kar Oluff Tornö benemd under echtenskapß Låfwen Henne belägrat och sedan till Råfwel Rest, Hwarest Hon sig då Anno: 685 begaff., men Honom dähr ey meea funnit Hwar före Hon effter Barna födzelen i Råffwel uth stådt Kÿrcjio plichten sambt Laga Böter [...]²¹⁶.

Rätten ansåg Märta vara oskyldig, då barnet var avlat under löfte om äktenskap. Märta hade inte kunnat hitta Oluff i Reval och därav ensam utstått kyrkoplikt och betalat böter. Åtalet mot Frans släpptes också och de båda gick fria. Frans fick dessutom rättens lov att söka upp de som anmält honom.²¹⁷ Vad som menades med ”rättens lov att söka upp dem som anmält honom” kan vi endast spekulera kring, men antagligen gav rätten lov åt Frans att å egna vägar rentvå sitt namn.

Ifall Märta berättelse var sann eller inte kommer vi aldrig att få svar på, men ur hennes handlande går att urskilja ett handlingsmönster som fick henne att undgå den socialt nedvärderande stämpeln en oäkta mor fick, nämligen titeln hora. Ifall det visat sig att Frans varit far till barnet skulle Märta ha blivit stämplad hora och dömts till dyra böter. Både Märta och Frans undkom böter i och med att barnet var avlat under löfte om äktenskap av ungarlen Oluff. Märta behöll såtillvida sin ärbarhet då Oluff som lovat henne äktenskap hade lämnat henne: Hon hade bevisligen blivit bedragen. Man kan dock ställa sig frågan ifall denne Oluff verkligen spelade en roll i det här dramat, eller ifall han endast var en fiktiv person som tjänade syftet att få Märta och Frans friade från anklagelserna?

²¹² Pylkkänen, s. 244.

²¹³ Miettinen, s. 112.

²¹⁴ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 230.

²¹⁵ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 227–232.

²¹⁶ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 231.

²¹⁷ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 227–232.

Misstankarna om att Oluff var en fiktiv person kan förkastas med Karls vittnesmål om att Oluff en vinter för fem år sedan varit gäst hos honom ”[...] och stundom Vmgickz Kan Hooß Märtaß Syster [...] dähr Hon Märta Hade sit Till Håldh begynte som ogiffra Karlen plaga göra umgåß och som Sadeß frÿa till Hænne så som Han een gång badh mig talla henne till det [...].²¹⁸ Oluff hade berättat åt Karl att han tänkt fria till Märta. Sannolikheten att Oluff skulle ha varit en fiktiv person verkar vara minimala, då Karl kunde intyga att han umgåtts med honom.

De flesta som begått sexualbrott och stod inför rätten erkände sitt brott. Vissa åtalade fällde en tår för att tydligare visa sin ånger och väcka sympati. Andra reagerade genom att skylla ifrån sig, neka anklagelserna eller ta till flykten. Rymningar var vanliga och det var inte svårt att rymma. Ofta återvände rymningarna till hemorten efter en tid, antingen självmant eller ledsagade av statens ämbetsmän eller av släktingar.²¹⁹

Märta hade självmant återvänt till Ekenäs för att rentvå sitt rykte. I hennes fall lönade det sig för henne att återvända till hemtrakten, då rätten dömde till hennes fördel. Dock visste Märta inte på förhand hur hennes rättegång skulle sluta, men hon chansade rätt. För andra kunde oron över en fällande dom vara för mycket och den tillsynes enda möjligheten att få behålla huvudet var att rymma.

Hur exakt Märta framförde sitt ärende i rådstugan kan vi inte veta, då det endast finns nedtecknat skrivarens tolkning av vad som sades under rättegången, men Märta's handlande tyder på att hon visste vad hon gjorde för att undgå straff och den skam som bekännelsen medförde. Märta behöll hennes ära intakt då hon skuldbelade Oluff för att ha lämnat henne ensam i Reval med deras gemensamma barn och för att inte ha fullföljt sina planer att äkta henne. Märta målade upp sig själv som ett offer inför rätten och Oluff som en oärlig man som inte hållit vad han lovat. Dock hade hon under den första rättegången påstått Frans vara far till barnet. Hon hade alltså till följande rättegång ändrat sin berättelse och rätten tog ingen som helst notis om detta.

²¹⁸ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 228.

²¹⁹ Thunander. s. 80.

4.2 Elin

Elin stod åtalad vid Ekenäs rådstuga för att ha fött ett äkta barn. Fadern till barnet var känd, men det gick ett rykte i staden om att Elin skulle ha idkat sig åt otillåtet sexuellt umgänge med en gift man vid namn Anders. Elin stod inte endast åtalad för lönskaläge, utan även för enkelt hor. Under rättegången ändrade Elin sin berättelse om vad som skett under en natt som hon legat i samma säng som Anders.

Elins rättsfall visar hur myndigheterna pressade de anklagade att berätta sanningen om de händelser som lett till rättegång och hur den anklagade kunde ändra sin berättelse medan rättegången framskred.

4.2.1 Varför ändrade Elin sin berättelse alltmedan rättegången framskred?

En kvinna vid namn Elin stod den femte maj år 1684 anklagad för att ha fött ett oäkta barn. Fadern till barnet var känd och han dömdes böta 40 marker och till kyrkostraff.²²⁰

Ärendet var dock inte avklarat för Elins del: Från domstolsprotokollet har det framgått att ”[...] emedan et allment rychte går, :/ att hoon deßförutan skulle hafft att bestella medh en giffit Karl Anders [...] benemd”²²¹ och myndigheterna var intresserade av att reda ut ifall ryktet var sant. Elin, som stått anklagad för att ha fött ett oäkta barn stod nu också anklagad för att ha idkat otillåtet könsumgänge med en gift man, det vill säga enkelt hor.

Enligt Elin hade det skamliga ryktet satts i omlopp för två eller tre år sedan ”[...] när Anders om een wintter hade Kommit ifrån noter, Kastade sigh i min Sängh att Sofwa hoos migh, men sade att Anders ingen tingh annat giort, än sofwit der stilla.”²²² De hade enligt henne legat i samma säng en stund, men inte gjort något annat än sovit.

Rätten ville veta vad Anders gjort i sängen med henne och rådmännen flikade samtidigt in en varning om att Elin skulle svara sanningsenligt på frågan. ”Noch lågh wij tillsamman, men intet giorde wij der ingen tingh, utan när iagh sombnade, Kröp Anders sachta opå migh, hwar före iagh waknade, då sade iagh, Anders hwad Fahn tenker duu, och du haar hustru sielf”²²³, svarade Elin. Hon berättade att hon sedan skjutit Anders ifrån henne.

²²⁰ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 111.

²²¹ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 111–112.

²²² Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 112.

²²³ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 112.

Enligt lag var det inte förbjudet för en man och en kvinna att ligga i samma säng, så länge de inte hade könsumgänge.²²⁴ Rådmännen var av den här anledningen intresserade av att veta ifall hur de sovit och vad de gjort i sängen: De ville veta ifall något olagligt hade ägt rum under natten. Enligt Elins vittnesmål hade Anders tagit initiativet och krupit upp på henne, men de hade inte haft könsumgänge. Elin argumenterade för att inget olagligt hade skett.

De två berättelserna som Elin framförde för rätten skiljde sig från varandra: enligt den ena versionen hade Anders sovit stilla i hennes säng, medan enligt den andra versionen skulle Anders ha krupit upp på henne under natten och hon hade reagerat genom att säga ifrån och sedan knuffat honom ifrån henne och påmint honom om att han har en fru. Rätten frågade ifall hon blivit gravid efter denna händelse, vilket Elin nekade.²²⁵

Ett viktigt mål en rättegång som handlade om oäkta barn var att fastställa vem som var far till barnet. Barnet behövde en juridisk fader, vilket senare skulle underlätta barnets liv. Ifall det inte gick att fastställa fadern till barnet förblev barnet ”faderlöst” och hade till exempel inga arvsrättigheter. För ett oäkta barn kunde det också vara svårt att få ett yrke.²²⁶ Av den här anledningen var det viktigt för rådmännen att reda ut vem som var far till Elins barn.

Vanligtvis brukade allmogen ställa sig bakom kvinnans vittnesmål vid oklara rättsfall och tillsammans försökte man få en motstridig faderskandidat, eller hans släkt, att erkänna faderskapet så att mannen kunde bära sitt ansvar och försörja barnet. Rätten däremot sökte endast efter en skyldig.²²⁷ I Elins fall fanns det inget vittne som kunde intyga att Anders var far till barnet. Ingen ställde sig heller bakom Elins berättelse och bekräftade att Anders var far till hennes barn. Elins ord stod mot Anders ord. Lidman har i sin forskning kunnat konstatera att rätten sällan tog kvinnor som kom från de lägre samhällsskikten seriöst.²²⁸ Kanske har inte Elin ett nätverk av familj och vänner som kunde försvara henne.

4.2.2 Religionens betydelse och myndigheternas påtryck under rättegång

Första gången då rådmännen frågade Elin vad som hänt under natten svarade hon att Anders lagt sig i hennes säng och att ingenting hade hänt. Andra gången Elin tillfrågades vad som hänt under natten hade rådmännen inflikat att hon skulle tala sanning. Då svarade Elin att Anders

²²⁴ Hassan Jansson (2009), s. 30.

²²⁵ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 112.

²²⁶ Miettinen, s. 94.

²²⁷ Aalto, s. 174.

²²⁸ Lidman, s. 100.

krupit upp på henne under natten, till vilket hon vaknat, och att hon hade reagerat genom att skjuta honom ifrån henne.

Elin ändrade sin berättelse från att ingenting hade hänt under natten till att Anders krupit upp på henne. Varför hon ändrade sin berättelse kan givetvis ha berott på att kyrkoherden befann sig i rådstugan under rättegången²²⁹ och hon var rädd för att hamna i Helvetet ifall hon ljög. Religion spelade nämligen en stor roll för 1600-talsmänniskan och prästen predikade i kyrkan om den eviga fördömsen i Helvetet ifall människorna trotsade Guds ord. Tanken på Helvetet skrämde människor och hotet om den eviga skärselden fungerade som en avskräckare för att hålla folket i styr. Likaså hade bekännelsen inför rådstugan en religiös innebörd: Att erkänna sitt brott kunde likställas med bikt och genom bikt fick man syndernas förlåtelse.

Präster kunde psykiskt pressa en person att bekänna sina synder: Med deras närvaro under rättegången kunde de förmedla att själens salighet var i fara ifall man inte bekände sina synder.²³⁰ Då en präst var närvarande under hennes rättegång i Ekenäs fanns det en stor chans att Elin gav vika för denna press. En annan möjlighet är att hon såg sin chans att skylla allting på Anders, då han inte var närvarande under rättegången, och på så vis undgå en dom. Eller så löd hon helt enkelt rådmännens uppmaning om att berätta sanningen om nattens händelser. Från domstolsprotokollen framgår inte ifall rådmännen skulle ha hotat henne att berätta sanningen. De uppmanade endast henne att berätta hur saken egentligen låg till.

Rättsväsendets förhörsteknik under stormaktstiden var inkvisitorisk till sin karaktär, vilket innebar att den svarande föll offer för myndigheternas förfarande medan de samlade tillräckligt med bevis för att ge den anklagade en fällande dom. Idag är det en åklagare som sköter jobbet att samla in tillräckligt med bevis för att kunna fälla den anklagade.²³¹ Jag kan tänka mig att många gav vika för pressen som myndigheterna utövade då de vittnade inför rådstugan.

Alternativt kunde Elin helt enkelt ha ändrat sin berättelse som ett taktiskt drag för att föra rättegången åt önskat håll. Enligt Herrstein-Smith var trovärdighet en viktig aspekt då vittnen och anklagade utformade sina berättelser.²³² Elin ville bli trodd även om hon talade osanning och av den här anledningen gav hon två olika versioner av samma historia. Elin hade sin egen uppfattning om vad det förväntades att hon skulle säga inför rätten, vilket påverkade hur hon

²²⁹ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 112.

²³⁰ Hassan Jansson & Lindström, s. 37–97.

²³¹ Lappalainen, s. 38.

²³² Herrstein Smith, s. 232.

framförde sin berättelse. Hon var rädd för det hårda straff hon kunde dömas till, så hon skönmålade sitt vittnesmål så att det hon berättade passade in i den rådande normkoden för att rådmännen skulle tro på hennes berättelse.²³³

Då Anders inte var närvarande under rättegången och inte heller under följande rättegångar, trots flera uppmaningar av rådstugan, kunde ärendet inte avgöras.²³⁴ Hur fallet sist och slutligen slutade för Elin får man inte reda på från domstolsprotokollen, men Anders blev vägrad från Guds församling då han trots uppmaningar inte dykt upp till sin egen rättegång.²³⁵

Att bli utesluten från nattvarden var ett hårt straff i och med att man då riskerade att bli utan begravningsplats och en kristen begravning, vilket var viktigt för 1600-talsmänniskan som trodde på själens frälsning. Dessutom stod den avlidnes släkts ära och rykte på spel då en ordentlig begravning inte ägt rum.²³⁶

4.3 Häbla

En piga vid namn Häbla stod år 1688 åtalad för att ha fött ett oäkta barn. Efter en lång rättegång och noggrann utredning kom rådmännen vid rådstugan fram till att mannen som Häbla påstod vara far till barnet omöjligtvis kunde vara det, i och med att mannen avlidit 11 månader innan barnet fötts. Av någon anledning som inte framkommer från domstolsprotokollen ville Häbla hålla barnafaderns identitet en hemlighet. Häbla blev dömd till fängelse och det dröjde inte länge innan Häblas egen husbonde bekände att han var far till Häblas barn.²³⁷

Jag analyserar i det här rättsfallet orsakerna till varför Häbla valde att inte berätta vem som var far till barnet ändra tills hennes husbonde berättade sanningen för rådmännen. Jag diskuterar i detta kapitel relationen mellan piga och husbonde och en ogift mors möjligheter att leva ett bra liv tillsammans med hennes oäkta barn. Oäkta barn var inte välkomna under 1600-talet och detta rättsfall visar hur motsträvig en kvinna kunde vara att bekänna vem som var far till hennes oäkta barn. Häblas rättsfall belyser såtillvida det hierarkiska systemet var husbonden hade makten i hushållet och tjänstefolket förväntades lyda honom.

²³³ Kietäväinen-Sirén, s. 34.

²³⁴ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 113-117.

²³⁵ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 113-117.

²³⁶ Laitinen, s. 344.

²³⁷ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 130–198.

4.3.1 Händelseförloppet: Häbla blev dömd till fängelsestraff

Våren år 1688 stod Konan Häbla inför rådstugan åtalad för att ha fött ett oäkta barn. Den 11 mars året innan hade barnet fötts och Häbla berättade inför rätten att fader till barnet var Mårten, som på grund av sjukdom avlidit den 19 april år 1687. Rätten insåg att Mårten omöjligtvis kunde vara far till barnet, då han avlidit 11 månader innan barnet fötts. Häbla ljög alltså om vem som var far till barnet och rådstugan startade en utredning för att fastställa vem som hade lägrat henne.²³⁸

Det gick ett rykte i staden om att Häblas husbonde, borgare Hindrich, skulle vara far till barnet.²³⁹ Bland annat ryktades det om att Hindrich ”[...] håller mehr af Häbla än af sigh som ähr hanß Moder, seijandes Häbla få gå i skåpet och äta när henne lyster [...]”²⁴⁰ Detta påstående om att Häbla fått gå i skåpet och äta när hon ville hade Hindrichs mor bekräftat inför rätten. Husbonden visade, genom att låta Häbla äta vad hon ville när hon ville, sin omtanke gentemot henne. Denna ömhetsbetygelse hade Hindrichs moder inte accepterat och under rättegången bekände modern att hon aldrig tyckt om Häbla och misstänkte henne för att ha stulit hennes kläder. Dock tvivlade modern på att hon och Hindrich hade ett sexuellt förhållande.²⁴¹

Orsaken varför Hindrichs mor uttryckte sig på det här viset kan ha varit många. Närmast till hands ligger högst troligt att modern ansåg att Häbla som anställt tjänstefolk inte hade rätt att ta sig friheter som annat tjänstefolk inte hade. Att Häbla fick gå i skåpet och äta då hon själv tyckte tolkar jag från rättsprotokollen att var en unik företeelse, då yttrandet ”[...] håller mehr af Häbla än af sigh som ähr hanß Moder, seijandes Häbla få gå i skåpet och äta när henne lyster [...] syftar till att friheten att äta från skåpet när man själv ville var en rättighet som hörde till de med högre auktoritet inom hushållet.

Enligt Hustavlan var tjänstefolkets plats i hushållet underställda husbonden och husfrun. Att en anställd piga hade samma rättigheter, eller eventuellt fler rättigheter, än husbondens moder indikerar att pigan värderades högre än modern av husbonden. Friheten för pigan att äta från skåpet när hon själv ville rubbade den interna hierarkin inom hushållet om modern ansåg sig vara kränkt. Jag kan förstå moderns besvikelse att hennes son gett en piga en rättighet som borde ha tillhört henne. Gåvor åt en kvinna indikerade enligt Mari Välimäki att en man hade

²³⁸ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 130.

²³⁹ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 130–136.

²⁴⁰ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 131.

²⁴¹ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 129–131.

romantiska känslor för henne.²⁴² Att Häbla fick gå i skåpet och äta när hon ville signalerade åt samtidens människor att husbonden hade romantiska känslor gentemot Häbla.

Under 1600-talet var det acceptabelt för en husbonde att inleda ett sexuellt förhållande med sin piga, såvida förhållandet inte tärde på släktens ära. Från domstolsprotokoll från 1600- och 1700-talen går det att utläsa att i många sexualbrott var ena anklagade parten ofta en ståndsperson, adelsman, husbonde eller en av deras söner som stod åtalade för att ha haft sexuella kontakter med sin piga eller tjänstekvinna.²⁴³ Att Häbla stod åtalad för att ha haft intimt umgänge med sin husbonde hörde alltså inte till ovanligheterna. Att hon blivit gravid verkade vara ett problem för Hindrichs mor, som även anklagade Häbla för tjuveri och ärligt bekände att hon inte tyckte om Häbla. Modern ansåg sig vara kränkt då Häbla fick gå i skafferiet och äta då hon själv tyckte.

Häblas ärende skickades till hovrätten för vidare utredning. I och med att Mårten, som var avliden, inte kunde vara far till barnet ansåg rådstugan att måste ärendet utredas av en högre rättsinstans. Häbla ”stodh eenständigdt på sitt tahl”²⁴⁴ om att Mårten var far till barnet, vilket resulterade i att rätten beslöt att ”[...] hon nu sätes å Stadenz fängelse till nagon tydh att hon til Äfwen tyrß sig må besinna och fram komma medh betre sanningh [...]”²⁴⁵.²⁴⁶ Häbla blev dömd till fängelsestraff tills hon kom till andra tankar och erkände för rätten vem fadern till hennes barn var.

Fängelsestraff infördes officiellt först under 1800-talet, men redan under 1600-talet utdömdes fängelsestraff vid svårare förbrytelser. Rätten ansåg det här fallet vara tillräckligt grovt för att döma Häbla till fängelsestraff. Motiveringen varför rådstugan dömde Häbla till fängelsestraff framkommer inte från domstolsprotokollen. Det fanns en möjlighet att rådmännen ville göra ett exempel av Häbla för att avskräcka andra från att göra samma brott. Hor var visserligen ett allvarligt brott under 1600-talet och ifall det fanns misstankar om att ett brott hade skett skulle detta utredas. Förhållandena i dåtidens fängelser var rysliga, vilket antagligen var orsaken till att Häbla ungefär två månader senare bekände inför rätten vem som hade lägrat henne.²⁴⁷

²⁴² Mari Välimäki, 'Rakkauden käytännöt – Opiskelijat ja salatut kihlat 1600-luvun Turussa ja Uppsalassa', *Historiallinen aikakauskirja* 3/2018 (2018), s. 250.

²⁴³ Aalto, s. 182.

²⁴⁴ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 130.

²⁴⁵ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 190.

²⁴⁶ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 189–190.

²⁴⁷ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 190–198.

Det var viktigt för myndigheterna att reda ut vem som var far till ett barn. Ett oäkta barn var nämligen ett juridiskt problem som skulle lösas. För äkta barn tillskrevs arvsrätt, medan oäkta barn förblev arvlösa. Genom att ge arvsrätt åt inom äktenskapet födda barn kunde man garantera att landområden och ägor gick i arv åt ärbara arvingar.²⁴⁸ Av den här anledningen pressade rådmännen Häbla att berätta sanningen.

Dryga två månader senare bekände Hindrich Hindersson för rådstugan att han hade haft könsumgänge med Häbla. Han ursäktade sig över Häblas lögn om att Mårten var far till barnet, då han (enligt Häbla) hade bett henne säga så.²⁴⁹ Hindrich menade också att Häbla haft sexuell umgänge med fler män än honom, till vilket Hindrich ombads skaffa sig vittnen för att styrka.²⁵⁰

Hindrich hade inte kunnat hitta några vittnen som kunde intyga att Häbla haft sexuella kontakter med fler män än honom. Hindrich kunde berätta att han hört att Häbla hälsat på hos Mårten och att Mårtens husbonde kört ut Mårten ”medh Hugg och slag”²⁵¹ ur huset då han sett att de legat tillsammans. Häbla nekade detta påstående och sade att Hindrichs berättelse var påhittad.

I och med att Hindrich var gift dömdes han betala 80 daler i böter.²⁵² Häbla i sin tur dömdes betala 40 daler silvermynt och bägge skulle utstå kyrkoplikt.²⁵³ Häbla hade inte ekonomisk möjlighet att betala böter och blev istället ”Exeqverat och hudhstruken wedh Rådhestugun deer före de 40 Daler Sölfuer mündt. Böter, som hon ähr fälter til för hoordom medh een gifft man Hendrich Henderßon,. och sedan Skrifftelig Remitterat, til Presterskappet”^{254, 255}

4.3.2 Varför ljög Häbla?

Enligt domstolsprotokollen hade Hindrich bett Häbla ljuga för rätten om att Mårten var far till barnet. Varför valde Häbla lyda sin husbonde och ljög inför rätten? Jag tolkar Häblas agerande som en fruktan för sin husbonde och de konsekvenser som erkännandet möjligtvis medförde. Det fanns en möjlighet att Hindrich hotat Häbla och att hon på grund av rädsla inte vågade berätta sanningen. Genom att hota Häbla och neka henne från att berätta sanningen räddade Hindrich sitt eget skinn, men resulterade i att Häbla dömdes till fängelsestraff. Ifall hon inte löd

²⁴⁸ Miettinen, s. 97.

²⁴⁹ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 190.

²⁵⁰ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 191.

²⁵¹ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 192.

²⁵² Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 192.

²⁵³ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 193.

²⁵⁴ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 198.

²⁵⁵ Ekenäs stads dombok 1678–1695, s. 198.

sin husbonde riskerade hon antagligen bli uppsagd från sin tjänst som piga. En oäkta mor ansågs under 1600-talet höra till samhällets bottenskikt och att hitta en ny anställning som piga hos en annan familj var förmodligen en utmaning. Av denna anledning var Häbla beredd att utstå det straff som väntade henne för att slippa den skam som sanningen medförde.

Alternativt hoppades Häbla att rådmännen skulle tro på hennes berättelse om att Mårten var far till barnet. Ifall rådmännen inte hade undersökt tidpunkten för Mårtens exitus hade rättegången troligtvis haft en annan utgång. Häblas barn skulle ha varit faderslöst istället för oäkta i och med att Mårten omöjligtvis kunde tvingas gifta sig med Häbla.

Rudolf Thunander har forskat i sexualbrott 1600-talets Sverige och konstaterat att en piga eller dräng inte kunde välja och vraka bland potentiella arbetsgivare. De fick tacka och ta emot det arbete som erbjöds och ifall man inte lyckades hitta anställning ansågs man vara en lösdrivare. Ifall man hade ett arbete hade man en trygg inkomst, tak överhuvudet och man tillhörde även en social grupp på arbetsplatsen. Av den här anledningen ville en människa ogärna mista sin arbetsplats genom att inte lyda husbonden. Ogifta mödrar som var utan arbete och för fattiga för att kunna betala sina böter var inte önskade eller välkomna arbetstagare.²⁵⁶

Kekke Stadin understöder också teorin om att en ogift mor hade enligt samtidens synsätt förlorat sin ära genom sin otillåtna sexualitet och att hennes ära kunde återställas ifall hon gifte sig med barnafadern. Ifall hon inte ingick äktenskap med barnafadern hade hon ingen upprättelse att hämta och fick leva sitt liv i skam.²⁵⁷

Senare forskning pekar på motsatsen till Thunanders och Stadins teori om att ogifta mödrar ansågs vara samhällets drägg och ovälkomna anställda. Enligt Tiina Miettinen hade förvånansvärt många ogifta kvinnor barn och många av dessa kvinnor kom senare i livet att gifta sig. Fastän man under 1600-talet idealiserade sexuell tillbakahållenhets hade man ändå förståelse för snedsteg.²⁵⁸

Riitta Laitinen har i sin forskning visat att situationen kvinnor som fött oäkta barn under 1600-talet inte var hopplös, i alla fall inte i Åbo:

²⁵⁶ Rudolf Thunander, *Förbjuden kärlek. Sexualbrott, kärleksmagi och kärleksbrev i 1600-talets Sverige* (Stockholm 1992), s. 58–72.

²⁵⁷ Stadin, s. 47

²⁵⁸ Miettinen, s. 112.

Näyttääkin siltä, että aviottoman lapsen kanssa kaupungissa eläminen ei lopulta ollut kovin poikkeuksellista. Langenneet naiset eivät aina joutuneet poistumaan yhteisöstä ja vaikka tuomittuja naisia ei enää voitu pitää täysin kunniallisina kaupunkilaisina, heidän oli mahdollista löytää jonkinlainen paikka kaupungista itsellisinä naisina tai piikoina, eikä avioitumisenkaan ollut mahdotonta.²⁵⁹

Enligt Laitinen var det möjligt för en ogift mor att arbeta och leva ett normalt liv i Åbo under 1600-talet. En ogift mors öde var förvisso inte önskvärt och många mödrar tog livet av sina oäkta barn för att inte bli degraderade till ärelösa kvinnor. Orsaken till att en ogift mor hade hyfsade möjligheter att leva ett normalt liv i Sverige med sitt oäkta barn var kvinnans rätt så fria ställning inom det svenska riket.

Fastän Hustavlan skisserade upp ett system var kvinnan hade sin bestämda plats så kunde man finna kvinnor på platser och i roller som de, enligt teorin, inte skulle få inneha. Till exempel kunde änkor och hustrur fungera som hyresvärdar eller krögerskor. Fattigare kvinnor kunde arbeta med arbeten som traditionellt hörde männen till, som till exempel att lasta fartyg. Idealet var dock att kvinnan skulle infinna sig i en mannen underställd roll som antingen dotter, hustru, moder eller änka. Teorin efterlevdes såtillvida inte alltid i praktiken och det fanns kvinnliga lösdrivare som försörjde sig själva.²⁶⁰ Ifall detta var realiteten för Häbla eller inte är inte möjligt att utläsa från domstolsprotokollen.

4.3.3 Rädsla eller respekt för sin husbonde?

Intressant var att Häbla valde vara lojal mot sin husbonde istället för att berätta sanningen om vem som var far till hennes barn. Det här tyder på att Hustavlans hierarkiska system gjorde sig gällande och att husbonden hade mycket att säga till om. Inger Lövkrona har visat att husbönder ofta utnyttjade sina kvinnliga anställda sexuellt och tvingade övriga hushållsmedlemmar att tåga om händelserna.²⁶¹

Genom att ljuga riskerade Häbla samtidigt sitt liv, då förhållandena i samtidens fångelser var eländiga. Var Häbla ett passivt underkuvat offer eller tog hon en aktiv roll genom att påstå att Mårten var far till barnet för att hon och Hindrich skulle undgå en dom? Ifall rätten svalt påståendet om att Mårten var far till barnet så skulle ärendet varit uppkärlat med det samma och både Hindrich och Häbla hade gått fria. Häbla hade dessutom hållit sin ära intakt, då hon omöjligtvis kunnat gifta sig med fadern till barnet.

²⁵⁹ Laitinen, s. 338–339.

²⁶⁰ Laitinen, s. 331–445.

²⁶¹ Lövkrona, s. 129.

Ifall ett par idkat lönskaläge kunde situationen räddas med att mannen gifte sig med kvinnan. Båda undgick då böter och kvinnan skonades från den skam en oäkta mor drog över sig. Sett ur den här synvinkeln går det att tolka Häbla som ett handlande subjekt, men jag understryker hellre teorin om att hon helt enkelt var rädd för sin husbonde och för följderna som domen medförde. Dock tog hon en aktiv roll genom att tåga, tills hon i fängelset nådde sin smärtpunkt och berättade sanningen.

En annan möjlig förklaring till att Häbla inte berättade sanningen var att hon var rädd för straffet hon skulle dömas till ifall det uppdagades att hon idkat könsumgänge med sin husbonde. Ifall en ogift person hade könsumgänge med en gift person klassades brottet som hor och straffet för hor var mycket hårdare än för lönskaläge.

Vad som är värt att nämnas är också tänkbarheten att Häbla blivit våldtagen av sin husbonde och därav inte ville berätta att han kunde vara far till hennes barn. I 1600- och 1700-talets England hände det sällan att kvinnligt tjänstefolk anmälde sina husbönder för sexuella trakasserier. Orsakerna till det här var skam, svårigheter att bevisa påståendena verkliga och domstolens ovillighet att fälla en dom som ledde till dödsstraff.²⁶² Dessutom hade en kvinna svårt att driva sin rätt i våldtäktsmål: För att kunna fälla en man för våldtäkt krävdes vägande bevis och tidigare riskerade en kvinna dessutom själv bli dömd för sexualbrott ifall rätten ansåg att en våldtäkt aldrig ägt rum.²⁶³

År 1665 gjordes ett förslag till en straffordning, var man ville öka på bötesbeloppet för sexualbrott var en husbonde idkat hor med sin piga. Enligt rådande lag skulle den gifta parten betala 80 daler medan den ogifta 40 daler. Enligt det nya lagförslaget skulle husbonden betala också pigans böter, då man utgick från att det var han som tagit initiativ och att pigan inte varit med på noterna. Dock fanns det fall var både pigan och husbonden frivilligt gått med på att inleda en sexuell relation. Lagförslaget gick inte igenom, men det pekar på att det var vanligt att en husbonde hade könsumgänge med sin piga och att man försökte göra något åt att få stopp på utnyttjandet.²⁶⁴

²⁶² Sundin, s. 342.

²⁶³ Bergenlöv, s. 86.

²⁶⁴ Thunander, s. 61–62.

Häbla nämnde inte under rättegången att hon skulle ha blivit utnyttjad av sin husbonde, men fall hon blivit våldtagen hade hennes husbonde rätt att tvinga henne tiga. Enligt Hustavlan var husbonden hushållets överhuvud och övriga medlemmar i hushållet skulle lyda honom. Ifall de inte lydde honom hade han laglig rätt att aga dem.²⁶⁵ Häblas tigande indikerar starkt att hennes husbonde bett henne hålla tyst, då Häbla berättade sanningen först efter att Hindrich erkänt brottet. Ifall hon villigt inlett förhållandet med Hindrich eller ifall hon blivit våldtagen kan vi aldrig veta, men vad som går att utläsas från protokollen är att Häbla hyste stor respekt, eller rädsla, för sin husbonde.

4.4 Margitta

Den 15. September år 1662 ”Fram hade Borghmestare och Rådth, Josep [...] drengh Erich [...], huilken hafuer legati lönske läga medh hans pyga Margitta [...], och aflat barn medh henne, och nw begerer hon honom till manh.”²⁶⁶ Drängen Erich hade idkat lönskaläge med pigan Margitta och saken behandlades vid rådstugan då Margitta krävde äktenskap.

Innan myndigheterna under 1600-talet skärpte kontrollen av den utomäktenskapliga sexualiteten ansågs könsumgänge mellan två ogifta vara en handling utförd av en man med bristande moral och handlingen kallades därför för mökränkning. Mannen hade kränkt kvinnan och hennes familj genom att lägga henne och han skulle därmed ensam stå för konsekvenserna. Kvinnan var inte straffskyldig i och med att giftomannen inte gett lov till lägersmålet.²⁶⁷ Då begreppet ändrade till lönskaläge var båda parterna lika skyldiga till brottet. I Margittas fall hade Margitta själv anmält ärendet till rådstugan och hon krävde upprättelse. I det här kapitlet diskuterar jag möjliga förklaringar till varför Margitta själv anmält ärendet till rådstugan.

4.4.1 En kränkt kvinna

Den kränkta kvinnans giftoman eller förmyndare hade rätt till en ekonomisk kompensation för lidandet kränkningen medfört åt slakten. För mökränkning blev män oftast dömda att betala 40 marker i böter. Beloppet kunde sänkas till 20 marker ifall den kränkta kvinnan var av utomäktenskaplig börd eller ifall mannen gick med på att gifta sig med kvinnan. Bötesbeloppet anpassades också ofta enligt brottslingens betalningsförmåga.²⁶⁸ Enligt Seppo Aalto var ”[...]

²⁶⁵ Thunander, s. 60.

²⁶⁶ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 20-21.

²⁶⁷ Stadin, s. 45.

²⁶⁸ Sundin, s. 127–156.

grundidén med lagarna inte att straffa syndiga för olagliga förhållanden, utan återställa den lägrade kvinnans och hennes släkts ära, endera genom äktenskap eller en officiell ersättning.”²⁶⁹

Under 1600-talet infördes benämningen lönskaläge istället för mökränkning.²⁷⁰ Denna ändring betydde i praktiken att både den ogifta kvinnan och mannen svarade lika inför rätten då de stod åtalade för att ha inlett en föräktenskaplig sexuell relation.²⁷¹ Fastän en kunglig ordning från år 1658 stipulerade att kvinnor skulle böta vid lönskaläge efterföljdes lagen de facto inte i alla delar av landet. I oklara fall valde underrätterna att inte straffa kvinnor, men vid upprepade lönskalägen straffades de med böter.²⁷²

Från protokollen framgår inte uttryckligen att Erich skulle ha lovat Margitta äktenskap. Hur saken egentligen låg till kan vi från domstolsprotokollen inte få reda på, men det fanns en möjlighet att hon blivit lovad äktenskap eller så använde hon sig av detta argument för att tvinga Erich att gifta sig med henne. Enligt 1686-års lag skulle en man som under löfte om äktenskap lägrat en kvinna även äkta henne.²⁷³

Enligt Mari Välimäki innebar ett löfte om äktenskap och fullbordat könsumgänge samma sak: paret var efter lägersmålet i praktiken förlovade och skulle ingå äktenskap.²⁷⁴ Ett par kunde enligt samtidens lag antingen vara officiellt eller inofficiellt förlovade. Ifall ett par var officiellt förlovade hade mannen frågat efter kvinnans hand av hennes förmyndare. För att en förlovning skulle vara giltig krävdes både kvinnans och mannens samtycke, vittnen och ett handslag. Ifall det inte hade funnits vittnen närvarande då paret förlovade sig var det svårt att under en rättegång bevisa att en förlovning verkligen ägt rum. Oftast hade kvinnan som krävde äktenskap inte tillräckligt med bevis då löftet oftast gavs muntligt då de var på tumanhand.²⁷⁵

Erichs svar på anklagelserna var: ”wore icke Vthan iagh allena medh henne bestella, wille iagh wäll äckta”²⁷⁶. Erich påstod att ifall Margitta inte skulle ha haft sexuella kontakter med andra män, och endast hållit sig till honom, kunde han ha gift sig med henne. Enligt Riitta Laitinen

²⁶⁹ Aalto, s. 106.

²⁷⁰ Sundin, s. 164.

²⁷¹ Stadin, s. 45.

²⁷² Sundin, s. 324.

²⁷³ Välimäki (2018), s. 248.

²⁷⁴ Mari Välimäki. 'Men, Women, and Breach of Promise in Early Modern Swedish Legislation', *Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*, red. Marianna G. Muravyeva & Raisa Maria Toivo (New York 2013), s. 194.

²⁷⁵ Välimäki (2018), s.248–250.

²⁷⁶ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 20-21.

använde sig män anklagade för sexualbrott sig av ovannämnda strategi för att undkomma en fällande dom; För att undkomma böter och betalning av underhållsbidrag åt utomäktenskapligt avlade barn, samt för att undgå press att gifta sig med kvinnan de lägrat påstod män inför rätten att kvinnan de haft en sexuell relation med även idkat sexuell kontakt med andra män.²⁷⁷

Uppenbart använde sig Erich av den här taktiken för att undgå böter och tvånget att gifta sig med Margitta. Orsaken varför han inte ville ingå äktenskap med Margitta kan ha varit många: Margitta hade haft könsumgänge med andra män än honom och han var inte säker på att barnet var hans, han hade inte utrymme för en fru och familj eller så ville han helt enkelt inte gifta sig med Margitta. Överlag var äktenskap viktigare för kvinnor än för män.²⁷⁸ Enligt Tiina Miettinen förbereddes kvinnor för äktenskap från att de var barn. För en kvinna var det viktigt att en dag kunna titulera sig fru och mor. Äktenskapets betydelse för en kvinna kan inte överskattas: Kvinnorna var i många fall beredda att göra nästan vad som helst för att bli gifta.²⁷⁹

Det var av vikt för myndigheterna att fastställa vem som var far till ett oäkta barn: Ett oäkta barn var ett samhällsligt problem, då barnet bland annat inte hade arvsrätt. Dessutom var det i lag nedtecknat att modern födde barnet tills det var tre år gammalt varefter fadern födde barnet tills det var sju år gammalt. Föräldrarna hade på så vis delad vårdnad och de skulle ha delad vårdnad om barnet tills det var 14 år gammalt. Efter det förväntades det att barnet kunde sörja för sig själv. Ifall barnet hamnade hos sin far eller inte är svårt att få reda på, men högst troligt betalade fadern ekonomiskt understöd åt modern som hade hand om barnet.²⁸⁰ Ifall Erich inte var far till barnet kan jag förstå hans motsträvighet att bekänna sitt faderskap, då ett oäkta barn innebar en ökad ekonomisk belastning för honom.

Erich hade beslutat sig för att inte gifta sig med pigan Margitta och flera vittnen kunde vittna att Margitta haft könsumgänge med fler män än Erich; Erich berättade att han av sin husbondes hustru hört att Margitta haft könsumgänge med Philipz dräng i en släde hemma hos henne i Hällskulla. Philipz dräng tillkallades för att vittna och han nekade inte anklagalserna, utan bekände att ”han hafuer besåfwit henne i hööladan hemma”²⁸¹.

²⁷⁷ Laitinen, s. 337.

²⁷⁸ Pylkkänen, s. 238.

²⁷⁹ Miettinen, s. 49.

²⁸⁰ Taussi-Sjöberg, s. 149.

²⁸¹ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 20.

Margitta var av annan åsikt gällande anklagelserna och ”[...] säger ney der till”²⁸². Margittas nekande svar verkade inte klinga för döva öron, trots flera vittnens utsagor, och rådstugan krävde en närmare utredning av ärendet. Från protokollen kan man läsa att flera vittnen kunde intyga att de antingen haft sexuellt umgänge med Margitta eller att de sett henne spendera natten tillsammans med flera män:

1. Husbonde Josep vittnade att ”Brötorpz skrifuaren hafuer legat i hanss nattstuffw, hafuer hon legat der om Natten, och hon hafuer kommit om mårgonen dädan [...]”²⁸³.
2. En man vid namn Johan kunde vittna om att han ”[...] hafuer legat hooss henne i Eliöö Badstuffwn hooss Albrechtz”²⁸⁴.
3. En man vid namn Lars kunde vittna att Daniel ”[...] hafuer legat hooss henne i westerby, i Hindrichz stuffw på bäncken, när han hafuuer taalt der om, hafuer d a n i e l slagit honom medh swärdet öfuer ryggen, när han hafuer kommit Vr stuffwn.”²⁸⁵

De tre vittnesmålen ansågs inte vara tillräckligt övertygande för att avgöra ärendet, så Erich ombads skaffa fler vittnen. Två män skickades av rådstugan till Margittas ”[...] förrige matmoder, Josepz hustru att för fråga henne huru hon sigh stelt hafuer.”²⁸⁶ Matmodern kunde med ed bekräfta att hon sett Margitta med Philipz dräng i en släde i Hällskulla, ”[...] så såm och funnit een Dragun i hoop medh henne hemma i förrstugu sängen.”²⁸⁷ Matmodern kunde vittna att hon sett Margitta tillsammans med två män vid två tillfällen: en man i en släde i Hällskulla och en annan man hemma i sängen.

Husmoderns vittnesmål verkade vara av vikt, då ärendet efter hennes vittnesmål avgjordes enligt följande: Erich blev dömd till kyrkostraff och att böta 40 marker, Philipz dräng dömdes plikta med kroppen då han inte hade ekonomisk möjlighet att betala böter och ”Konan Margitta”²⁸⁸ dömdes även till kyrkostraff men undkom böter.²⁸⁹

²⁸² Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 21.

²⁸³ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 21.

²⁸⁴ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 21.

²⁸⁵ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 22.

²⁸⁶ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 23.

²⁸⁷ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 23.

²⁸⁸ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 23.

²⁸⁹ Ekenäs stads dombok 1661–1675, s. 23.

4.4.2 Graviditet som medel för att tvinga mannen till äktenskap

Då en kvinna blev gravid efter otillåtet sexuellt umgänge var det enda alternativet för henne, enligt Jan Sundin, att erkänna sitt brott, i och med att graviditeten och barnet utan tvivel visade att ett brott hade begåtts. En man kunde däremot fränsäga sitt ansvar genom att påstå att barnet inte var hans. Under en rättegång kunde kvinnor och män använda sig av olika strategier för att vinna rättegången, och dessa strategier kastar bland annat ljus på konstruktionen av genus.²⁹⁰ En kvinna kunde med andra ord påstå att hon blivit lovad äktenskap och en man kunde påstå att barnet inte var hans.

I statens intresse låg att förhindra födslar av oäkta barn och gav därav de nyblivna föräldrarna en möjlighet att rädda situationen och undgå böter; Ifall en ogift man hade gjort en ogift kvinna gravid kunde han gifta sig med henne och på så sätt fria dem båda från anklagelserna.²⁹¹ Kvinnorna var högst troligt medvetna om att de kunde gå fria från anklagelserna ifall mannen som hon påstod att hade gjort henne gravid gick med på att gifta sig med henne. På så vis fick hon också de två titlarna som hon drömde om att en dag få: hustru och mor.

Planerade kvinnorna aktivt att blir gravida för att sedan kunna åtala mannen för att ha lägrat henne i löfte om äktenskap? Marie Lindstedt Cronberg ser kvinnorna som aktiva aktörer som själva försökte skapa sig en bättre tillvaro genom att ta sexuellt initiativ. Lindstedt Cronberg ser inte kvinnorna som passiva offer för männens framfusighet.²⁹² Hon har i *Synd och skam* (1997) skrivit om kvinnor som stod anklagade för sexualbrott under 1600-talet:

Kvinnor måste också beaktas som handlande subjekt och vi måste på allvar fråga oss varför kvinnorna handlade som de faktiskt gjorde. I det här sammanhanget torde det vara viktigt att analysera kvinnornas handlingar utifrån hur deras totala situation såg ut. Vi kan inte utgå från att kvinnor genomgående blev lurade eller tvingade till lägersmålen. Sådana förklaringar har säkert relevans i en del av fallen – men som vi skall se har myntet också en annan sida. I materialet, lägersmålsprocesserna i Torna härad, finns åtskilliga exempel där det genom vittnesmålen framkommer att kvinnorna inte bara uppmuntrat män i omgivningen, utan också själva tagit initiativen till den sexuella kontakten.²⁹³

Enligt Lindstedt Cronberg kan man inte se kvinnor som objekt som blivit lurade eller tvingade av männen till könsumgänge. Kvinnor från de lägre samhällsskikten hade en friare sexualmoral och de måste själva ta initiativ till att hitta en potentiell äktenskapskandidat då de inte hade råd

²⁹⁰ Andersson, s. 112.

²⁹¹ Sundin, s. 132–133.

²⁹² Lindstedt Cronberg, s. 183.

²⁹³ Lindstedt Cronberg, s. 183–184.

att erbjuda hemgift eller framtida arv. Genom att inleda en sexuell relation med en man hoppades hon på att relationen en dag skulle leda till äktenskap.²⁹⁴ Ifall kvinnan blev gravid och pappan till barnet inte gick med på att gifta sig med henne kunde kvinnan försöka tvinga honom till äktenskap genom att anmäla honom för myndigheterna. Myndigheterna kunde erbjuda mannen alternativet att gifta sig med kvinnan för att undgå böter. Dock var risken för bakslag stor för kvinnan ifall mannen inte gick med på att äkta henne.

Jan Sundin har ställt sig kritisk till Lindstedt Cronbergs teori. Lindstedt Cronberg har ett kvinnohistoriskt perspektiv gällande sin teori var hon ser kvinnor vid rådstugan som handlade subjekt, medan Sundin har menat att kvinnor anklagade för sexualbrott i de flesta brottsmål var offer för mäns vädjan om intimitet. Enligt Sundin var det oftast mannen som tog initiativ till utomäktenskapliga sexuella förbindelser, "[...] medan kvinnan så gott det gick försökte hålla honom tillbaka med varierande styrka och framgång."²⁹⁵ Sundin har menat att det från domstolsprotokoll gått att läsa vittnesmål av kvinnor som påstått sig blivit lovade äktenskap och därför gett vika för männens böner. Samtidigt har Sundin betonat att vissa kvinnor medvetet kunde ha använt graviditeter som medel för att tvinga män gifta sig med dem, men han förhåller sig skeptisk till denna teori och han anser att risken för att denna taktik skulle misslyckas var stor.²⁹⁶

Från de domstolsprotokoll jag analyserat har jag inte hittat bevis som stöder varken Sundins eller Lindstedt Cronbergs teorier. I och med att de kvinnor som stod åtalade vid rådstugan var levande människor med känslor, ambitioner och drömmar är det inte möjligt att förklara samtliga kvinnors handlande vid rådstugan utifrån en övergripande teori. Målet med ett mikrohistoriskt perspektiv är att betona "[...] det motsägelsefulla inom, och mellan, olika normsystem. Sådana motsägelser innebär att utfallet aldrig är givet. De lämnar öppet för olika tolkningar, handlingar och val."²⁹⁷

Till exempel kunde kvinnorna under en rättegång påstå att de lovade äktenskap hade gått med på männens om intimt umgänge för att sedan bli lämnade av mannen då de blivit gravida. Ifall påståendet var sant eller inte var upp till rådmännen att avgöra och ifall rådmännen trodde på kvinnorna eller inte går att läsa från rådstugans domslut. Ifall kvinnan undgick en fällande dom hade rådmännen trott på hennes berättelse och vittnesmål. Motiven bakom varför kvinnorna

²⁹⁴ Lindstedt Cronberg, s. 184–187.

²⁹⁵ Sundin, s. 340.

²⁹⁶ Sundin, s. 340.

²⁹⁷ Lindström & Hassan Jansson, s. 94–95.

påstod att de lovade äktenskap hade inlett ett sexuellt förhållande kan ha varit många och varför de under rättegången handlade på ett visst sätt kan jag endast spekulera kring.

4.4.3 Varför undgick Margitta böter?

Under mitten av 1600-talet ändrades lagstiftningen och mökränkningensbegreppet ändrades till lönskaläge, vilket i praktiken innebar att kvinnan också straffbelades för att ha idkat föräktenskapligt könsumgänge. Bötesbeloppet för kvinnan var hälften av mannens bötessumma.²⁹⁸

Enligt domstolsprotokollen från Ekenäs kategoriserades pigan Margittas och Erichs fall som lönskaläge då både Margitta och Erich, samt Philipz dräng var ogifta. Erich dömdes böta 40 marker och utstå kyrkoplikt, Philipz dräng dömdes till att plikta med kroppen då han inte hade råd att betala böter och Margitta dömdes till kyrkostraff. Ifall Ekenäs rådstuga dömt enligt rådande lag borde Margitta ha bötat hälften av Erichs bötessumma, det vill säga 20 marker, men så var inte fallet. Det finns en chans att Margitta hade ett gott rykte och inte tidigare idkat sig åt olovligt sexuellt umgänge och av den här anledningen undgick hon den här gången böter.

Då Margittas fall uppdagades i rätten år 1663 hade begreppet lönskaläge redan införts, men det verkar som att en äldre praxis beträffande mökränkning fortfarande levde kvar i Ekenäs då Margitta undgick böter. Enligt lag borde Margitta bötat lika mycket som Erich. Margitta höll fast vid att Erich var far till hennes barn och nekade anklagelserna om att hon skulle ha idkat könsumgänge med fler män än Erich. Erich gavs en chans att gifta sig med Margitta och på så vis undgå 40 marker i böter, men han valde hellre böter framför äktenskap. Erich påstod att han kunde ha gift sig med Margitta ifall hon inte haft sexuella förbindelser med andra män än honom. Flera vittnen kunde även intyga att de sett Margitta med fler män än Erich.

Enligt Eva Östberg var det vanligt att rätten övertalade män gifta sig med kvinnan de idkat olovligt könsumgänge med.²⁹⁹ I Margittas fall tvingade inte rätten Erich att ingå äktenskap, men bötessumman på 40 marker kan ha fungerat som en motiverande faktor för Erich att i alla fall överväga giftermål. Mari Välimäki har visat att konsistoriet vid Åbo Akademi kunde försöka

²⁹⁸ Sundin, s. 164

²⁹⁹ Eva Östberg. Den gamla goda tiden. Bilder och motbilder i ett modernt forskningsläge om det äldre agrarsamhället. *Scandia* 1/1982 (1982), s. 51.

övertala män som stod åtalade för lönskaläge att gifta sig med kvinnan de lägrat genom att hota dem med kännbara straff.³⁰⁰

Före 1680-talet var det dock ovanligt att män av rätten kunde övertalas att gifta sig med kvinnan de lägrat och enligt Anu Pylkkänen var det före 1680-talet sällsynt att kvinnor åtalade för sexualbrott i rätten argumenterade att orsaken till deras snedsprång varit att de blivit lovade äktenskap. De gånger en kvinna påstod att hon blivit lovad äktenskap försökte rätten övertala mannen att fullborda sitt löfte och ifall det inte lyckades skulle han kompensera kvinnan ekonomiskt för den skada han åstadkommit.

Det var svårt för en kvinna att bevisa inför rätten att hon verkligen blivit lovad äktenskap.³⁰¹ En förlovning kunde nämligen under 1600-talet ske på två sätt: genom fästning eller trolovning. Fästning innebar att mannen tog initiativet och frågade kvinnans far, eller hennes förmyndare, om kvinnans hand. Förutom detta krävdes också vittnen från båda släkterna. Då en trolovning ägde rum krävdes varken vittnen eller lov av kvinnans förmyndare för att paret kunde förlova sig. Det räckte med att mannen lovat kvinnan äktenskap. Rätten såg dessvärre inte en förlovning gjord utan vittnens närvaro som giltig och bindande.³⁰² Av den här anledningen måste en kvinna som inför rätten påstod att hon blivit lovad äktenskap kunna bevisa äktenskapslöftets giltighet med två eller tre personer som kunde vittna löftet.³⁰³ Det här var vanlig praxis efter 1680-talet. Före 1680-talet kunde ett pars trolovning styrkas med att förhållandet var allmänt känt inom lokalsamhället.³⁰⁴

Enligt Mari Välimäki bevisade kvinnorna som stod åtalade för sexualbrott vid konsistoriet i Åbo enligt följande:

[...] naiset esittivätkin itse lupauksen sijaan todisteita ja todistajia siitä, miten mies oli käyttäytynyt häntä kohtaan ja hänen kanssaan. Nainen kertoi konsistorille, mikä oli saanut hänet ja muut kaupunkilaiset uskomaan parin välillä vallinneeseen sopimuksen avioliitosta.³⁰⁵

³⁰⁰ Mari Välimäki, 'Vill du äkta denna kvinna? Universitetsstuderandes föräktenskapliga sexualrelationer och giftermål i 1600-talets Uppsala och Åbo', *Historisk tidskrift* 3:129 (2009), s. 385–386.

³⁰¹ Pylkkänen, s. 236–239.

³⁰² Välimäki (2013), s. 193.

³⁰³ Välimäki (2009), s. 388.

³⁰⁴ Välimäki (2013), s. 191.

³⁰⁵ Välimäki (2018), s. 250.

I avsaknaden av vittnen som kunde styrka förlovningen försökte kvinnorna vid konsistoriet bevisa för rätten att de blivit lovade äktenskap genom att argumentera på vilka sätt männen visat dem att de ämnar äkta dem. Det fanns fyra olika sätt hur en kvinna kunde bevisa att en man lovat henne äktenskap:

1. Mannens uppförande mot kvinnan
2. Gåvor som mannen gett
3. Skriftliga känslöytringar
4. Smeknamn som mannen gett åt henne

Margitta förhördes inte under rättegången, så de argument som kvinnorna använde sig av vid konsistoriet i Åbo användes inte av Margitta. Vad som går att utläsa från domstolsprotokollet från Ekenäs hade Margitta inte aktörskap under självaste rättegången. Hon hade aktörskap då att hon anmält ärendet till rådstugan och jag kan anta att hon gjort detta i hopp om att Erich med press från rådmännen skulle gifta sig med henne.

Jag vill kort diskutera ifall Margitta ett passivt subjekt som föll offer för Erichs uppvaktande och löfte om äktenskap eller om var hon en listig aktör som använde sin graviditet som ett medel för att ingå äktenskap med Erich? Det finns en stor sannolikhet att Margitta med hjälp av sin graviditet försökte tvinga Erich att ingå äktenskap med henne, men jag kan inte från domstolsprotokollen komma åt bevis som stöder denna teori. Genom att påstå att hon blivit lurad och fått falska förhoppningar om att Erich ämnade ingå äktenskap med henne framställde hon sig som det svagare könet, då det hörde till mannens uppgift att ta initiativ till äktenskap.

Det fanns en möjlighet att Margitta i hopp om äktenskap uppriktigt inlett ett förhållande och att hon hade otur då Erich inte fullföljde sitt äktenskapslöfte. Malin Lennartsson har studerat för sexualbrott anklagade kvinnor som lovade äktenskap inlett sexuella relationer med potentiella framtida äkta män i Småland under 1600- och 1700-talen. Lennartsson har i sin forskning tagit fasta på hur dessa kvinnor blivit uppvaktade, förförda och lägrade av män, för att sedan bli lämnade av männen då kvinnorna blivit gravida och krävt äktenskap.³⁰⁶ Jag kan tänka mig hur lurade och besvikna dessa kvinnor kände sig då mannen som lovat dem äktenskap tog tillbaka sitt ord. Att föra saken till rätten var kvinnornas enda hopp att få männen att ändra sig och äkta dem. Med hot om böter fanns en större chans att männen höll deras äktenskapslöfte.

³⁰⁶ Malin Lennartsson, 'Hävdande och hustrubröst. Sexualitet, kropp och identitet i det tidigmoderna Sverige.', *Historisk tidskrift* 129:3 (2009), 361–380.

Att se kvinnan som ett passiv offer är inte den enda möjliga förklaringen till varför hon anmält ärendet till rätten: en kvinna kunde söka upp en potentiell framtida man, förföra honom och sedan kräva äktenskap då hon blivit gravid. Sett ur det här perspektivet var kvinnan aktör och mannen var ett passivt offer som fallit för kvinnans sexuella initiativ. Målet med det sexuella initiativet var att relationen skulle leda till äktenskap.³⁰⁷

4.4.4 En friare sexualmoral bland ogifta

Under 1600-talet såg myndigheterna ett trolovat par som idkat sig åt könsumgänge som ett gift par. Vad som fattades för att fullborda äktenskapet var endast Guds välsignelse.³⁰⁸ Att föda ett barn utanför äktenskapet ansågs inte vara skamligt, så länge föräldrarna till barnet gifte sig strax efter barnets födelse.³⁰⁹ Den föräktenskapliga sexualmoralen kan dock enligt Eva Bergnlöv ha sett olika ut beroende på samhällsgrupp.³¹⁰

Marie Lindstedt Cronberg har i sin forskning kunnat visa att sexualmoralen var friare bland kvinnor från de lägre samhällsskikten; Kvinnor från de lägre samhällsskikten hade inte ekonomisk möjlighet att erbjuda hemgift eller framtida arv åt sina blivande män, av vilken anledning kvinnorna själva tvingades ta kontakt med potentiella framtida äkta män. Genom att inleda en sexuell relation med en ogift man hoppades kvinnorna på att deras relation en dag skulle leda till äktenskap.³¹¹ Många fattiga kvinnor från de lägre samhällsklasserna hade enligt Satu Lidman långvariga förhållanden med en man, men de här kvinnorna förblev ogifta då de inte hade råd att gifta sig och samtidigt fick de också stämpeln som okyska och smutsiga prostituerade.³¹²

Tiina Miettinen har i sin forskning visat att också rika kvinnor hade en fri sexualmoral. För en kvinna var det mest fördelaktigt att födas till en rik familj och framför allt som den enda eller äldsta dottern:

Se takasi tyttärelle kaikkein varmimmin pääsyn jonkin talon emännäksi – siis ennen kaikkea säädynmukaisen avioliiton ja nuorena neitona. Vielä 1600-luvulla vanhimmalle tyttärelle annettiin jopa suurempi seksuaalinen vapaus, sillä ison talon ainoa tytär saattoi olla varma, että aviopuoliso löytyisi, vaikka hylkäisikin

³⁰⁷ Lennartsson (2009), s. 368.

³⁰⁸ Välimäki (2013), s. 193.

³⁰⁹ Bergnlöv, s. 84.

³¹⁰ Bergnlöv, s. 80.

³¹¹ Lindstedt Cronberg, s. 184–187.

³¹² Lidman, s. 91.

ensimmäisen kumppaninsa. Avioton lapsikaan ei ollut hyvän avioliiton solmimisen este.³¹³

För en adelskvinna var dock situationen annan: ifall det uppdagades att hon idkat föräktenskapligt könsumgänge straffades hon med förlust av arv och ära. Den man hon idkat lönskaläge med skulle landsförvisas, men han kunde rädda situationen genom att gifta sig med kvinnan, ifall han var av adlig börd. Till detta krävdes förvisso giftermålslov av kvinnans förmyndare.³¹⁴

Motivet bakom varför Margitta inlett ett sexuellt förhållande med Erich och varför hon påstod Erich vara far till barnet går inte att komma åt via domstolsprotokollen. Det ligger nära till hands att Margitta, så som både Lindstedt Cronberg och Lidman hävdade i deras forskning, önskade att deras romantiska relation en dag skulle leda till äktenskap. Hennes relation med Erich ledde i det här fallen inte till äktenskap och även med påtryck från myndigheterna gick inte Erich med på att äkta henne. Erich betalade hellre dyra böter än ingick äktenskap med henne.

4.5 *Sammanfattning*

De flesta kvinnor som stod åtalade för sexualbrott vid Ekenäs rådstuga var ogifta kvinnor. Jag har i det här kapitlet diskuterat på vilket vis svaga kvinnor hade aktörskap vid Ekenäs rådstuga mellan åren 1623 och 1695 och hur dessa kvinnor kunde påverka sin rättegång i en riktning som gynnade dem.

Gemensamt för de fyra svaga kvinnornas rättsfall jag analyserat är att samtliga kvinnor fött ett oäkta barn. Kvinnornas ärenden behandlades vid rådstugan för att fastställa vem som var fäder till barnen. Oftast uppdagades ett sexualbrott för myndigheterna då en ogift kvinna fött ett oäkta barn. Rättsfallen jag analyserat har, trots deras likheter, ändå varit olika till deras karaktär: Märta och Margitta hade blivit lovade äktenskap för att sedan bli lämnade av männen som gett dem äktenskapsloftet, Elin hade haft ett sexuellt förhållande med en gift man och Häbla hade fallit offer för hennes husbondes maktutövande.

³¹³ Miettinen, s. 35.

³¹⁴ Bergenlöv, s. 80–81.

I grund och brotten har rättsfallen jag studerat handlat om de anklagade kvinnornas försök att återställa sin ära. Till exempel Märta återvände till Ekenäs från Reval endast för att rentvå sitt namn vid Ekenäs rådstuga. Det här visar att äran var viktig även för svaga kvinnor.

Från domstolsprotokollen är det möjligt att utläsa rådmännens makt och möjligheter att tvinga fram en bekännelse av kvinnorna och övriga vittnen. Många vittnesmål stärkte misstankarna om att ett brott hade begåtts, medan andra vittnen försökte skydda den anklagade från en fällande dom genom att påstå att de inte visste något om ärendet. Medan rättegången framskred ändrade både vittnen och svarande på deras berättelser för att tjäna det personliga syfte de ville uppnå. Syftet var i detta fall givetvis att bli friad från de anklagelser de eller deras anhöriga stod åtalade för.

Kvinnorna som stod åtalade för sexualbrott ljög i rättsfallen jag studerat om vem som var far till deras barn eller så påstod de att de blivit lovade äktenskap av mannen som var far till barnet. Att ljuga för rådstugan om vem som var far till barnet eller att påstå att de blivit lämnade av mannen som lovat dem äktenskap kan ses som en taktik att undgå en fällande dom. På det här sättet försökte de även uppmuntra eller tvinga mannen de inlett ett sexuellt förhållande med att äkta dem.

Ifall kvinnorna medvetet använde sig av dessa taktiker för att undgå en fällande dom kan jag utgående från domstolsprotokollen inte svara på då det från domstolsprotokollen inte är möjligt att komma åt kvinnornas tankar och känslor. Det är sannolikt att de använde sig av dessa taktiker för påverka rättegången i önskad riktning i och med att andra möjligheter att påverka deras rättegång i en riktning som gynnade dem var föga små.

5 Starka och svaga kvinnor: en jämförande slutdiskussion

I de tidigare kapitlen har jag diskuterat starka och svaga kvinnor som två separata kategorier. I det här kapitlet diskuterar jag skillnader och likheter mellan starka och svaga kvinnors aktörskap under rättegång och deras möjligheter att påverka rättegången i önskad riktning.

Jag börjar min analys med att ta avstamp i vad statistiken visar gällande sexualbrott i Ekenäs under 1600-talet: De flesta kvinnor som stod åtalade för sexualbrott under denna tid var ogifta kvinnor, närmare bestämt ogifta pigor. Varför största delen av de för sexualbrott anklagade var

ogifta kvinnor kan jag utgående från domstolsprotokollen inte få reda på. Självklart var att ifall en ogift kvinna blev gravid fanns det vägande skäl att misstänka att ett brott hade begåtts. Under 1600-talet var människors sexualitet starkt bunden till äktenskapet och oäkta barn var inte önskade. Folk höll nära koll på varandra och skvaller och misstankar om sexualbrott nådde lätt till myndigheternas vetskap.

Myndigheterna såg som sin uppgift att reda ut vem som var far till ett oäkta barn så att barnet inte behövde leva i utanförskap på grund av sina föräldrars synd. Likaså var det i lagen stadgat att ifall den ogifta fadern till barnet inte äktade den ogifta modern skulle han betala understöd åt modern tills barnet var tillräckligt gammalt för att försörja sig själv.

Människor uppmuntrades anmäla varandras snedsteg åt myndigheterna och ifall ärendet ledde till en fällande dom belönades angivaren med en summa pengar. Fastän många säkerligen kände sig lockade att förtjäna en extra slant genom att anmäla misstankar om ett sexualbrott fanns det ändå en stark kollektiv sammanhållning, i synnerhet familjemedlemmar emellan, och man skyddade gärna sina kära från att bli bötfällda.

Jag har i min analys diskuterat ifall de för sexualbrott anklagade ogifta kvinnorna själva anmälde sina brott för myndigheterna i hopp om att mannen hon idkat olovligt sexuellt umgänge med en dag skulle gifta sig med henne eller ifall kvinnorna föll offer för männens falska lögner om äktenskap. Målet i livet för en ogift kvinna var att en dag få titulera sig fru och vissa kvinnor kunde göra nästan vad som helst för att nå denna status. Jag har studerat dessa svaga kvinnor möjligheter att inneha aktörskap under rättegång och hur de kunde agera för att styra rättegången i önskad riktning, samt hur de kunde undgå en eventuell fällande dom.

Jag har också analyserat tre rättsfall var tre starka kvinnor agerade för att påverka deras rättegång i en (ur deras synvinkel) gynnsam riktning. Två av dessa kvinnor var änkor medan en av dem var hustru. Motivet varför dessa kvinnor idkat sig åt olovligt sexuellt umgänge var knappast i syfte att hitta en framtida man, i varje fall inte i hustruns fall. I de här fallen har fokus varit kvinnornas möjligheter att avfärda anklagelserna. Viktigt för samtliga åtalade kvinnor var att återställa deras ära som blivit fläckad av anklagelserna om att de begått ett sexualbrott.

En kvinnas ära var kopplad till hennes sexualitet och äran var i sin tur kopplad till en persons samhällseliga kompetens. Av den här anledningen var det viktigt för de anklagade kvinnorna att rentvå deras namn från anklagelserna om sexualbrott. Ifall kvinnorna inte krävde upprättelse

vid rådstugan kunde folk tro att ryktena som cirkulerade om henne var sanna och hon kom sedermera att bli degraderad i samhällshierarkin.

Starka kvinnor hade möjlighet att använda sig av deras kontaktnät för att påverka deras rättegång i en gynnsam riktning. En hustru eller änka befann sig högre upp i samhällshierarkin än en ogift kvinna och ifall hustrun eller änkan hade ett gott rykte kunde de räkna med att släkt och vänner ställde upp för dem. Till exempel har jag i min avhandling visat att en änka kunde sköta sin rättegång via brevväxling och hennes brev lästes upp vid rådstugan av en fullmäktig som förde hennes talan. De svaga kvinnor jag studerat har alla fört sin egen talan under rättegång.

En svag kvinnas familj kunde även visa sitt stöd under rättegång genom att ljuga för rådmännen då de tillbads vittna. En stark kvinna hade inflytelserika kontakter som kunde påverka rättegången i en gynnsam riktning, medan en svag kvinnas familj och kontakter kunde ge falskt vittnesmål i syftet att avfärda anklagelserna. En svag kvinna kunde också tvingas ge falskt vittnesmål av sin husbonde.

Vittnesmålen var av vikt under en rättegång: De vittnen som förhöordes under rättegången deltog i att återskapa brottet i form av en berättelse. Änkan Maria, vars rättsfall jag analyserat i min avhandling, använde sig av taktiken att avfärda samtliga tillkallade vittnen som kunde vittna mot henne. Hon argumenterade för att de tillkallade vittnena var jäviga då de var nära släkt till den käre och rådmännen instämde med henne. Rättegången var därefter avslutad då det fanns bristande bevis för att änkan skulle ha begått hor. I övriga rättsfall jag analyserat avfärdades inget vittne.

I de rättsfall jag studerat har vittnen haft en central roll. Starka kvinnor som fungerade som vittnen hade inte mer makt och inflytande att påverka rättegången i en (ur deras synvinkel) gynnsam riktning än svaga kvinnor. De anklagades mödrar kunde fälla tårar inför rådstugan för att väcka medlidande hos rådmännen, men den här taktiken hade ingen inverkan på utkomsten av rättegången. En svag kvinna kunde vittna mot en stark kvinna, och rättegången kunde leda till en fällande dom med hjälp av den svaga kvinnans vittnesmål. En kvinnas titel var med andra ord inte avgörande för vilken riktning rättegången tog.

Att en kvinnas titel inte var avgörande för vilken riktning rättegången tog är intressant. Man kunde tänka sig att en kvinna med titeln änka hade fler möjligheter att påverka sin rättegång i

en gynnsam riktning än en ogift kvinna. Kontaktnätet titelarna hustru och änka medförde var av större vikt än titlarna i sig själv. En kvinnas rykte och börd inverkade mer på utkomsten av rättegången än kvinnans titel. Till exempel var hustru Brita helt och hållet utan sin familjs stöd under hennes rättegång. En förklaring till detta kan ha varit att hennes familj högst troligt ansåg att Brita fläckat sin ära genom att inleda ett förhållande med Frantz och att de ansåg att hennes ära inte var värd att försvara. Brita försökte inte aktivt heller rentvå sitt namn under rättegången.

Kvinnor som åtalats för sexualbrott fällde inte tårar inför rådmännen, men de kunde hänvisa till att de visade sin ånger. Till exempel Märta som rymt till Reval berättade för rådmännen att hon visat sin ånger och sonat för sina synder genom att gå i kyrka i Reval. Att ta till flykten var även ett alternativ för en kvinna att undgå en fällande dom. En svag kvinna ändrade också ofta sin berättelse för att motsvara det var myndigheterna önskade höra.

En svag kvinna kunde vid rådstugan hävda att hon lovat äktenskap hade gått med på att inleda ett sexuellt förhållande. Då kvinnan efter lägersmålet blivit gravid hade mannen ångrat sig att äkta henne och kvinnan hade sedan anmält ärendet till rådstugan för att kräva upprättelse. I detta fall lade kvinnan ansvaret på mannen och kvinnan krävde upprättelse för att mannen inte hållit vad han lovat. Kvinnan framställde sig i detta fall som det svagare könet och offret och hoppades antagligen på att rådmännen skulle döma till hennes fördel, då mannen svikit henne.

Ifall kvinnor använde sig av denna taktik för att hitta en framtida man, det vill säga att de avsiktligt blivit gravida för att sedan tvinga mannen att gifta sig med henne har jag inte hittat bevis för. Vad rättsfallen berättar är att kvinnorna anmälde män till myndigheterna för att de hade brutit deras äktenskapslöfte, men att de detta som en taktik för att skaffa sig en framtida äkta man har jag inte hittat belägg för.

En stark kvinna kunde använda sig av argumentet att hon var offret och det svagare könet. Till exempel änkan Maria skrev i sitt brev till rätten att hon var sjuklig och att hon var besviken över att hennes släkting åklagat henne för hor för allt det goda hon gjort för honom. Ifall detta argument hade någon inverkan på utkomsten av rättegången kan jag inte svara på, men detta bevisat att änkan framställde sig som offret och försökte på så vis väcka medlidande hos rådmännen. Ett kvinnligt (starkt) vittne grät även framför rådmännen då hennes som stod åtalad för sexualbrott – detta kan också ha fungerat som ett sätt att väcka medlidande hos rådmännen och ge ett lindrigare straff åt sonen.

Att kvinnor använde sig av kvinnliga stereotyper för att framföra sina argument under deras rättegång har jag hittat belägg för i min studie. Jag kan inte påstå att kvinnorna aktivt valde sig av att använda den här taktiken för att vinna sin rättegång, då mitt material inte kan bevisa detta. För att kunna bevisa denna teori sann måste man ha tillgång till kvinnornas känslor och tankar, vilket domstolsprotokollen inte ger en inblick i. Kvinnorna vid rådstugan kan uppriktigt ha visat sina känslor för rådmännen, utan att ha haft en specifik taktik i tankarna.

Vad som är självklart är att samtliga inblandade i rättsfallen ville bli trodda och av den här anledningen framförde de sina berättelser på ett sätt som var övertygande. På vilket sätt kvinnorna försökte övertyga rådmännen om sin oskyldighet varierade från rättsfall till rättsfall. Beroende på vilken roll en person hade under rättegången kan det personliga motivet ha varit olika: den kärende ville bli trodd så att den svarande skulle dömas för sitt brott och den svarande önskade givetvis fria sig från anklagelserna. Målet med rättegången var i det stora hela att bevara lugnet och harmonin i staden: Utkomsten av domen motsvarade inte i alla rättsfall vår samtida syn på en objektiv rättvisa, men de människor som var inblandade i dessa rättsfall under 1600-talet måste bara finna sig i det faktum att myndigheterna hade makt att avgöra rättegången i vilken riktning de själva önskade.

Det faktum att kvinnorna deltog i rättegångarna och att de under rättegångarna hade rätt att föra sin egen talan bevisar att de hade aktörskap under rättegång. Att en kvinna hade möjlighet att fatta sina egna beslut om hur agera, ifall hon önskade delta i sin rättegång eller inte, talade även för att hon innehade aktörskap. Ifall en kvinna valde rymma var aktörskapet självklart inte knutet till självaste rättegången, utan till kvinnans möjlighet att inneha aktörskap överlag. En kvinna hade med andra ord möjlighet att fatta sina egna beslut och detta innebar att hon kunde fungera som en aktör. En kvinnas aktörskap kunde dock begränsas och kunde påverkas av till exempel hennes husbonde.

Att ge en övergripande teori om kvinnligt aktörskap vid Ekenäs rådstuga under den ortodoxa perioden är, som jag tidigare nämnt, inte möjligt då samtliga i rättegångarna inblandade kvinnor var enskilda mänskliga handlade subjekt. Vad jag istället studerat är kvinnornas möjligheter att handla och de sociala regler och normer som präglade deras samtid. Genom att studera kvinnornas handlande, rådande sociala regler och samtida normer har jag kunnat komma åt ett möjligt motiv varför kvinnorna handlat som de handlat. Mitt forskningsresultat är att varje rättsfall är unikt och varje kvinna jag studerat handlade på ett sätt som hon själv ansåg vara mest fördelaktigt för henne själv. Samtidens kvinnor var högst antagligen medvetna om de lagar

som gjorde sig gällande och de samhälleliga ramar kvinnorna kunde agera inom, och kvinnorna kunde utnyttja dessa ramar och lagar till deras fördel ifall de så önskade.

De domstolsprotokoll jag använt mig av för att skriva min avhandling har gett värdefull information om Ekenäs historia, om kvinnors möjligheter att inneha aktörskap under 1600-talet och samtidigt förhållande till sexualbrott, könsnormer och kvinnligt aktörskap. Materialet har dock stundvis visat sig vara bristfälligt i ett ge en heltäckande mikrohistorisk analys om händelserna vid Ekenäs rådstuga under den studerade perioden.

För att till exempel kunna ge de kvinnor som stod åtalade för sexualbrott under den ortodoxa perioden vid Ekenäs rådstuga en starkare röst behövs det mer information om vem dessa kvinnor var. Genom att använda ett mer mångsidigt material som grund för studien kunde man göra en mer djupgående mikrohistorisk analys i vem personerna vid de studerade rättegångarna var. Möjligtvis kunde man bredda på perspektivet till en genushistorisk studie, var männen även kunde ges en större roll.

Genom att avgränsa den studerade perioden från 1600-talet till 1700- eller 1800-talet vore det också möjligt att studera kvinnligt aktörskap över en längre tidsperiod. Ifall studien sträckte sig från 1600- till 1800-talet kunde man även studera ifall det förekommer förändringar i kvinnors möjligheter att inneha aktörskap under rättegång och hur rättsförfarandet ändrat över tid.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Material

Hultman, Emmy, Ekenäs stads dombok 1623–1660 (Helsingfors 1913).

Hultman, Emmy, Ekenäs stads dombok 1661–1675 (Helsingfors 1924).

Lönnroth, Harry, Ekenäs stads dombok 1678–1695 (Helsingfors 2011).

Litteratur

Aalto, Seppo, Kirkko ja kruunu siveellisyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700 (Helsingfors 1996).

Andersson, Gudrun, Tingets kvinnor och män. Genus som strategi under 1600- och 1700-tal (Uppsala 1998).

Bergenlöv, Eva, Skuld och oskuld. Barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680–1800 (Lund 2004).

Davis, Natalie Zamon, I marginalen: tre kvinnors uppbrott på 1600-talet (Stockholm 1998).

Eilola, Jari, ”Cuckoi päällä curjanakin; cana alla armaisnakin”. Patriarkalisuus, puolisoiden välinen suhde ja auktoriteettien muodostuminen’, *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*, red. Einonen, Piia & Karonen, Petri (Helsingfors 2002), s. 100–127.

Frigren, Prita, ’Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä?’ Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa’, *Historiantutkimuksen etiikka*, red. Lidman, Satu, Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (Helsingfors 2017), s. 51–73.

Frykman, Jonas, Horan i bondesamhället (Lund 1977).

Habermas, Rebekka, ’Frauen und Männer im Kampf um Leib, Ökonomie und Reht. Zur Beziehung der Geschlechter im Frankfurt der Frühen Neuzeit’, *Die Dynamik der Tradition*, red. van Dülmen, Richard (Frankfurt 1992), s. 109–136.

Hassan Jansson, Karin, *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800* (Uppsala 2002).

Hassan Jansson, Karin, 'Ära och oro. Sexuella närmanden och föräktenskapliga relationer i 1700-talets Sverige', *Scandia* vol 75 nummer 1 (2009), s. 29–56.

Hassan Jansson, Karin & Lindström, Jonas, *Horet i Hälsta. En sann historia från 1600-talet* (Stockholm 2018).

Herrnstein Smith, Barbara, 'Narrative versions, Narrative Theories', *Critical Inquiry* vol 7, nummer 1 (1980), s. 213–236.

Hultman, Emmy, *Ekenäs stads dombok 1623–1660* (Helsingfors 1913).

Inger, Göran, *Svensk rättshistoria* (Malmö 1997).

Johansson, Kenneth, 'Mannen och kvinnan, lusten och äktenskapet. Några tidstypiska tankegångar kring gåtfulla ting', *Kvinnor i stormaktstidens Sverige. Jämmerdal & fröjdesal*, red. Österberg, Eva (Stockholm 1997), s. 27–70.

Katajala-Peltomaa, Sari & Toivo, Raisa Maria, *Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisen arki keskiajalta uudelle ajalle* (Jyväskylä 2009).

Kietäväinen-Sirén, Hanna, *Eriytynen ystävyys: miehen ja naisen välinen rakkaus uuden ajan alun Suomessa (1650–1700)* (Jyväskylä 2015).

Koskivirta, Anu & Lidman, Lidman, 'Historioitsija eettisten valintojen äärellä', *Historiantutkimuksen etiiikka*, red. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (Helsingfors 2017), s. 11–25.

Lahtinen, Anu, *Sopeutuvat, nevuottelevat, kapinalliset. Naiset toimijoina Fleminging sukupiirissä 1470–1620* (Helsingfors 2007).

Laitinen, Riitta, 'Hyveelliset ja kunnialliset. Turkulainen arki ja lutherilaiset ihanteet.', *Pohjoinen reformaatio*, red. Heinonen, Meri & Räsänen, Marika (Helsingfors 2017), s. 327–344.

Lamberg, Marko, 'Keskiaikainen oikeudenkäynti – pöytäkirja kulttuurituotteena', *Rikos historiassa*, red. Matikainen, Olli (Jyväskylä 2000), s. 21–53.

Lappalainen, Mirkka, *Pohjoisen noidat. Oikeus ja totuus 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa* (Helsingfors 2018).

Lennartsson, Malin, 'Hävdande och hustrubröst. Sexualitet, kropp och identitet i det tidigmoderna Sverige', *Historisk tidskrift* 129:3 (2009), 361–380.

Lennartsson, Malin, *I säng och säte. Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland* (Lund 1999).

Lidman, Satu, 'To report or not? To punish or not? Between Tightening Laws, Old Habits and Loyalty in Early Modern Bavaria', *Morality, Crime and Social Control in Europe 1500–1900*, red. Matikainen, Olli & Lidman, Satu (Helsingfors 2014), s. 87–106.

Lindstedt Cronberg, Marie, *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880* (Lund 1997).

Lindström, Jonas & Hassan Jansson, Karin, 'Pigan i fadersväldet', *Historisk tidskrift*, 3/2017. s. 351–377.

Lönnroth, Harry, *Ekenäs stads dombok 1678–1695. Filologisk utgåva med kommentar och register* (Helsingfors 2011).

Lövkrona, Inger, *Annika Larsdotter barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige* (Lund 1999).

Miettinen, Tiina, *Piikojen valtakunta. Nainen, työ ja perhe 1600–1700-luvuilla* (Jyväskylä 2015).

Nenonen, Marko, Noitavainot Euroopassa. Ihmisen pahuus (Jyväskylä 2007).

Peltonen, Matti, 'The Method of Clues and History Theory', *Historical Knowledge: In Quest of Theory, Method and Evidence*, red. Fellman, Susanna & Rahikainen, Marjatta (Newcastle upon Tyne 2012), s. 45–76.

Piilahti, Kari Matti, Aineellista ja aineetonta turvaa: Ruokakunnat, ekologistaloudelliset resurssit ja kontaktimuodostus Valkealassa 1630–1750 (Helsingfors 2007).

Pylkkänen, Anu, Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710 (Helsingfors 1990).

Sogner, Sølvi, Lindstedt Cronberg, Marie & Sandvik, Hilde, 'Women in court', *People meet the law. Control and conflict-handling in the courts*, red. Österberg, Eva & Sogner, Sølvi (Oslo 2000), s. 167–201.

Spongberg, Mary, Writing women's history since the renaissance. (Hampshire 2002).

Stadin, Kekke, Stånd och genus i stormaktstidens Sverige (Lund 2004).

Sundin, Jan, För Gud, stat och folket: Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840 (Lund 1992).

Takolander, Alfons, Ekenäs stads historia del I (Ekenäs 1930).

Taussi-Sjöberg, Marja, Rätten och kvinnorna. Från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talen (Stockholm 1996).

Thunander, Rudolf, Förbjuden kärlek. Sexualbrott, kärleksmagi och kärleksbrev i 1600-talets Sverige (Stockholm 1992).

Toropainen, Veli Pekka, Päättäväiset porvarskat. Turun johtavan porvariston naisten toimijuus vuosina 1623–1670 (Åbo 2016).

Vainio-Korhonen, Kirsi. 'Nainen – Vanhemman suomalaisen kaupunkihistorian tutkimaton sukupuoli', *Tanssiva mies, pakinoiva nainen: Sukupuolten historiaa*, red. Lahtinen, Anu (Åbo 2001), s. 184–199.

Vainio-Korhonen, Kirsi & Lahtinen, Anu, *Lemmen ilot ja sydämen salat: suomalaisen rakkauden historiaa* (Helsingfors 2015).

Välimäki, Mari, 'Rakkauden käytännöt – Opiskelijat ja salatut kihlat 1600-luvun Turussa ja Uppsalassa', *Historiallinen aikakauskirja* 3/2018 (2018), s. 246–257.

Välimäki, Mari, 'Men, Women, and Breach of Promise in Early Modern Swedish Legislation', *Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*, red. Muravyeva, Marianna G. & Toivo, Raisa Maria (New York 2013), s. 191–204.

Välimäki, Mari, 'Vill du äkta denna kvinna? Universitetsstuderandes föräktenskapliga sexualrelationer och giftermål i 1600-talets Uppsala och Åbo', *Historisk tidskrift* 3:129 (2009), s. 381–395.

Östberg, Eva, 'Den gamla goda tiden. Bilder och motbilder i ett modernt forskningsläge om det äldre agrarsamhället', *Scandia* 1/1982, s. 31–60.

Elektroniska källor

Nationalencyklopedin, <<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/eken%C3%A4s>>, Hämtad 16.2.2019.

Nationalencyklopedin, <<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/dygd>>, hämtad: 31.1.2018.

Nationalencyklopedin, <<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/eken%C3%A4s>> Hämtad 16.2.2019.

Nationalencyklopedin, <<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/franska-sjukan>>, hämtad 24.10.2017.

Svenska Akademiens Ordböcker, <<https://svenska.se/tre/?sok=kona&pz=1>>, hämtad 21.3.2019.

Svenska Akademiens Ordböcker, <<https://svenska.se/tre/?sok=hora&pz=1>>, hämtad 4.4.2019.

Svenska Akademiens Ordböcker, <<https://svenska.se/tre/?sok=kona&pz=1>> , hämtad 4.4.2019.

Svenska Akademiens Ordböcker, <<https://svenska.se/tre/?sok=ortodoxi&pz=1>> Hämtad 22.3.2019.

Svenska Akademiens Ordböcker, < http://www.saob.se/artikel/?unik=O_0283-0244.FH6R>, hämtad: 12.8.2018.

Svenska Akademiens Ordböcker, <http://www.saob.se/artikel/?unik=K_3383-0265.wY1n>, hämtad: 10.9.2018.

Uppslagsverket Finland, <<https://uppslagsverket.fi/sv/view-103684-RaseborgsGrevskap>>, Hämtad 16.2.2019.